

282394

1918.

РІЧНИК ХІХ.
КНИЖКА ХІІ.

ТОМ LXXII.
ЗА ГРУДЕНЬ.

З М І С Т :

О. ОЛЕСЬ: Поезія 145

Б. ЛАЗАРЄВСЬКИЙ: Сте-
пан 147

О. ЖУРЛИВА: Поезія . . . 157

М. РУДНИЦЬКИЙ: Надії на
нову метафізику 158

ГОРАЦІЙ: I. До Левконої. 173
II. До Венери, переклав
М. Зеров 178

Н. РОМАНОВИЧ-ТКАЧЕНКО:
За водою 174

М. ЛЮБИНСЬКИЙ: Як прий-
шли німці 202

К. ПОЛІЩУК: Поезія. . . . 216

М. ІВЧЕНКО: Шуми вес-
няні 217

М. КР—СЬКИЙ: Музика
кольорів 232

М. ГРУШЕВСЬКИЙ: По шко-
ді 238

В. МІЯКОВСЬКИЙ: З куль-
турного життя в Росії. . 244

К. Г.: Воснові теми в нашій
літературі 248

БІБЛІОГРАФІЯ. 250

ОГОЛОШЕННЯ.

ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ
ВІСТНИК

К И Ї В.

Друкарня Акц. Т-ва „Петро Барський.

№ 21214

НОВА РАДА.

Газета політична, економічна й літературна.

Виходить щодня, окрім понеділків і днів після велик. свят.

Адреса редакції й контори: Київ, Інститутська, 22.

Телефон редакції 64—80.

Почт. скринька № 373.

РОБІТНИЧА ГАЗЕТА.

Центральний орган української соціально-демократ. роб. партії.

Адреса контори і редакції: Київ, Михайлівський пр. 35, пом. 1.

Телеф. 65—10.

УКРАЇНА.

Щоденна безпартійна демократична газета.

Адреса редакції і контори: Київ, Театральна площа № 48 А, тел. 57-16.

НАРОДНЯ ВОЛЯ.

Газета присвячена інтересам трудового селянства і робітництва.

ВИХОДИТЬ 2 РАЗИ НА ТИЖДЕНЬ.

Тимчасова адреса: Київ, Кузнечна вул. № 68, пом. 3.

Почав виходити журнал двох-місячник

НАШЕ МИНУЛЕ

Журнал на своїх сторінках статті і розвідки з історії України, історії мистецтва, культури і мистецтва, мемуари і листування історичних діячів, побутової історії і історії політичного і національного руху на Україні. Частина присвячено буде відділу критично-бібліографічному і хроніці культури в зазначеному обсязі. Журнал виходить під редакцією П. І. Зайцева, дата до кінця року 20 карб. Ціна окремої книжки 7 карб.

Адреса: Київ, Вид-че Тов-во „Друкарь“ Хрещатик 50.

КНИЖНІ НОВИНИ:

Гіне. Книга пісень. Пер. Д. Загула і В. Кобилянського.

Грушевський. Старинна історія. Греко-римський світ.

Світня історія в короткій огляді, ч. IV — Європа в першій пол. XIX в.

Част. V, Позаєвропейські краї в останніх століттях.

Част. VI: Європа в другій пол. XIX в.

Війна і поразка Нової України. Гадки і мрії.

Світ дівочий. Оповідання і начерки.

В старих картках. Історичні оповідання.

Леонтович. Оповідання, том I.

Поліщук. Серед могил і руїн. Нариси і оповідання.

Маркович. Твори, кн. I.

Чупринка. Поезії, т. III.

О. ОЛЕСЬ.

* * *

I.

Не зови! я увесь, як осінній листок,
 Як листок у пожовклім саду...
 Тільки вітер повіє, — і я ушаду
 На холодну дорогу, на сірий пісок.

Чорна тінь, чорна тінь біля мене стоїть,
 Жде коли я сумну свою пісню скінчу,
 Коли я, як листок золотий, полечу,
 Щоб на сірім піску догорить і зотліє.

II.

Як серце... як серце б'єть ся!
 А відгуку нема...
 Ніхто не відгукнеть ся...
 О, землянько німа!

Як хочеть ся за руку
 Когось узять на мить...
 Всю душу, щастє, муку,
 В стисканні перелить!

О, серце рідне, хто ти?
 Де тужиш на землі?
 Віддай свої скорботи,
 Візьми мої жалі...

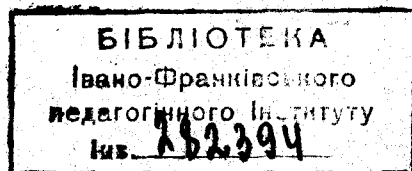
III.

Печуть мене жалі безмірні
 І ллють ся сльози каяття...
 Спиני ся, сонце надвечірнє,
 Спинись, мій заходе життя!

НБ ІНУС

282394

В кривавих відблисках пожежі,
В квітках, в короні золотій,
Нехай горять прекрасні вежі
Моїх запалених надій.

І поки я упасти мушу,
До них свій погляд прикую
І ще раз їм віддам всю душу,
Останній крик і кров мою.

IV.

„Лишись, лишись“ йому шуміли хвилі,
„Там стрінеш смерть“ пророчили вітри
Але йому кричали друзі милі
І звали рідні прапори.

І він пішов на зустріч сонцю, волі,
І впав, як лицар, в боротьбі...
Шумлять йому вітри у полі
І плачуть хвилі у журбі.

* * *

Сльози, сльози! годі литись
На могилі, на труні...
Сльози, в іскри обернітесь,
Очі випаліть мені..

Щоб не бачив я знуцання
І неволі, і пільми...
Заглушіть моє ридання
Гнівну Божого громи!

Степан.

(Спомин).

Не памятаю гаразд, чи мені тоді п'ятнадцять років минуло, а чи всі сімнадцятеро, тільки добре знаю, що сього літа не було в мене ніякої „придержки“ ні по грецькій мові ні по альгебрі.

В травні батько купив на ярмарку, чи в Ромнах, чи в Котопі молодого гніденського, дуже шамкого, коника і я одержав дозвіл їздити на сідлі як справжній козак, а до тієї пори їздив або підмостивши чиюсь кирею, або й зовсім без нічого, прямо на конячому хребті та ще й на дуже гострому.

Під ті часи я тільки й думав як би скоріше втікти з гімназії та вступити до кінниці, що стояла в Ромнах, або заїхати аж на Кубань теж у козаки. А вчителі тягнули мене за уха до атестату.

Але їздить у козачому сідлі і вискакувать на шамкого коника находу, — се було не так просто. Тільки я до його, візьму за уздечку, а він одходе та крутить ся навколо; одна моя нога вже в стремені, а зскочити не можна, бо одходе кінь. Доти не сяду, доки хтось його не придержить за оброть.

І досадно бувало і соромно.

Якось над вечір попрохав я Івана, щоб він засідлав мені гніденського. Іван се зробив, потім кинув мені оброть в руки тай кудись пішов. А коник наче здурів: крутить ся тай крутить ся; я розсердив ся, а вдарити мені його було нічим і сісти теж не було ніякої змоги. Я взяв його за оброть та повів кругом двору аж до кімнат, хотів тут скочити з ганку прямо на сідло, тільки теж нічого не вийшло: знов мусів я скакати на одній нозі.

Хвалити Господа, що нікого не було близько і нікому було дратуватись і глузувати.

Брат та сестра деь бігали по садку, а мій вже старенький батько, мовчазний та поважний історик, спав у своїому кабінеті, бо як жив він на селі, то прокидав ся дуже рано, иноді разом з сонцем і зараз же сідав за свій стіл працювати, — через те і мусів старий у день відпочити-полежать. Спав він раз у раз так, що клав другу подушку на голову, щоб не чути було гомону. Так і я сплю тепер, так і брат спить — одна вдача.

Не знаю вже яким побитом тільки почув батько, як я тпрукав на коня і вийшов з кімнати. Я оглянув ся і здивував ся, побачивши його на ганку: заспаний, лисий, а по висках голови трохи кучерявий, він стояв без шапки й піджака у туфлях і дивлячись на мене, наче сміяв ся прищуленими очима. Потім почухав собі потилицю і не сердито, але з досадою вимовив:

— А чорт зна що... хіба ж так на коня сїдають?

— Далі зійшов з ганку, одсторонив мене правою рукою, а лівою взяв за гнуздечку і в туж хвилину опинив ся на гнідому. Кінь одразу перестав крутитись. Батько трохи здвигнув колїнами і рушив уперед, зразу ходою, а далі тюпки і сидїв струнко, наче йому було не пятьдесят чотири роки, а двадцять чотири. І здивував ся я, бо з роду не бачив його на коні, і в голову мені не заходило, щоб такий неслухняний кінь йому так корив ся: тільки одним поворотом пучок торкав він повода, а гнідий розумів і повертав ся то праворуч то лїворуч.

Легкою риссю підїхав старий козак знов до ганку, далі наче молодий стрибнув з сїдла, гукнув мене і показав і розказав що не можна сїдати на коня, не взявши уперед в лїву руку повіддя. Я одразу зрозумїв: мабуть тільки з сього дня почав добре їздити. Але все ж таки мені здавалось, що без канчука я наче й не козак, а купити було нїде.

Хтось мені нараїв піти на село, до шевця Степана Коротї, який може зробити доброго канчука і я того ж вечора побїг на наш куток, що зветь ся „Короваївка“. Вуличка від батьківського хутора на село була вузенька. Великі верби росли по сторонах, а на горїдах видно було жовті соняшники, що вже схилили свої голови, дожидаючи ночі. Не дуже давно пройшла череда і велика курява, наче хмара, стлала ся нал білими димарями. Щоденна праця вже скінчилась. Де-не-де під хатами сидїли дївчата та баби.

Здаеть ся се була субота.

Праворуч, за повіткою, виглядала із-за лїси біленька хата з червоними віконцями, а під лїсою, на дубових колодках, сидїло чоловіка зо три парубків, між ними з погляду самий найстарший у чорному картузі, сидїв з незвичайно підгорнутими під себе ногами, і здаеть ся тримав в руках ще скрипку.

— Де тут живе Степан Коротя? — спитав я.

— А ось він, — відповїв хтось з парубків, показуючи на того, що держав скрипку.

Я тільки зараз побачив, що Степан каліка і сидить він так не по волі, а від того, що инакше йому не можна було, бо в нього з роду повикручувані ноги. Я поздоровкав ся з усіма, і з Степаном і одразу ж почав його питати, чи може він зробити мені канчука.

— Е ні, паничу, мабуть гарного зробити не зумію і засміяв ся пухкими губами.

Його дуже розумні очі мене здивували і сміх здивував. Видно було, що ся людина зовсім не почуває себе калікою або якимсь нещасним.

У перше в своїому житті я бачив такого парубка. Ми ще трохи поговорили про канчука, а потім стали підходити дівчата, щось швиденько побалакали наче сороки а далі, дві найкращі Уляна та Івга почали :

Що й у лісі під дубком
Стоїть дівка з парубком...

Підхопили й парубки, підхопив і Степан. Памятаю останні слова цієї пісні:

Бузина така біла, як і я,
Хто йде, не мине, поцілює мене.

Степан голосно басом виводив, а потім і на скрипці почав грати. Десь узяв ся бубон. І не схотіло ся мені відсіль йти до дому.

Свій я був тут і між своїми.

Змовкли.

А далі дівчата почали якоїсь казки казати, а Степан та ще Пархом Риженко тихесенько-тихесенько завели протяжної:

Котила ся та ясна зоря
Та й не впала до долу,
Просила ся молода дівчина
З улиці до дому..

І справді, Івга, що була з другого кутка, аж верещала та просила ся до дому, а двоє парубків держали її за руки і чути було, як вона, мабуть соромлячись мене нового, шепотіла:

— Ось геть, бо так по зубах і дам... Да чи ти сказив ся, чи що?

Якось воно виходило так, що розмова не шкодила пісні, а пісня не шкодила розмові.

Кому дрімало ся, той лежав долі на свитці, підложивши руки під голову та дивив ся на небо. Иноді всі одразу змовкали і було чути, як дівчата лузають насінне і як десь, мабуть у

решеті під ятериною п'ятьпідьомкала перепелиця. Я теж дивився на небо і своїми очима вгледів як покотила ся ясна зоря та й не впала долу...

Мигтів у горі волосожар і непомітно наближався до темряви верб. І „віз“ своїми сьома зірками наче став дубала.

Вже з поля дихнув свіжий вітерець. Десь заіржала кобила, а потім ще далі обізвалося тоненько її лошатко, наче хотіло вимовити: „я, мамо, ось де“. Забрехали собаки, мабуть за котом погнались: зтихли.

Закрякала в березі чимсь сполохана качка.

Дівчата повтікали, а де котрі парубки пішли на степ до коней. Пархом Риженко дав мені свою чумарку. Ми zostалися тільки в трьох, безперестанку курили і гомоніли. Степан з великою цікавістю розпитував мене про ті великі міста, де я бував.

Досиділись аж поки не почервоніло небо. Я повернув чумарку Пархому та й побіг до дому, щоб нікого не полахать, повернув ся садком, уліз у вікно своєї кімнати, ліг на кровать та й заснув як застрелений.

II.

В понеділок хтось з хлопців приніс мені доброго ремінного, виплетеного канчука, але короткого без пужална, без накопешника і продав за дванадцять копійок; можеб я дав йому і дорожче та не було грошей, — тільки два пятаки та дві копійки. Але він зрадів і ще пообіцяв мені в придачу живого, земляного зайця.

А я теж зрадів і як був без шапки попрямував до Степана.

На сей раз він сидів у хаті та щось перебірав у своїй маленькій скринці. І чого тільки тут не було: і дратва, і лимарщина, і дерев'яні гвоздки, і ножі, і пила, а найбільше книжок: евангеліє, кобзар, Гуак чи Мілорд, арифметика Евтушевського, шматок товстого місячника „Современник“ за 1857 рік, оракул і де-кілька тоненьких видань „Посредника“.

Степан обдивився мого канчука і сказав, що його можна підновити, що він виріже десь у садку кленове пужално і тоді можна буде зробити дуже добрий канчук, — треба тільки ще мідних кілець начепляти щоб брязкали, а на прикінці зробити червону саяянову китичку.

Не схотів брати з мене грошей, прохав тільки, щоб я йому приніс книжок. Потім зайшла в хату жінка Степанового брата

Явдоха і принесла од жида з крамниці два добрих оселедці, бо була Петрівка, начистила огірків, влила в полумисок олії, нарізала свіжої паляниці і ми з Степаном, балакаючи, добре поснідали.

Під ті часи, мабуть на всьому селі не було й жадної хати, де в піст хтось би їв скоромне, тільки дуже малим дітям давали молоко, та й то не по багато, а останнє перероблювали на сир та масло, щоб на розговінне було з чого вареників наліпити.

На другий день, здаєть ся в вівторок, я знов побіг до Коротиної хати.

Крім Степана не було нікого вдома. Він порав ся над моїм канчуком і зробив таке диво, з червоними та з зеленими китицями, з наручником і з наконешником. Знов таки не схотів брати грошей тільки дуже прохав, щоб скоріше принести книжок.

Я, обіцяв.

Хоч цікаво було розмовляти з сією незвичайною людиною, але ще більш хотіло ся мені мерції на коня.

До обід батько не пустив мене їхати до Конотопу за поштою, а після обід, коли він ліг одпопити я зараз же кинув ся до Івана, щоб сідлав гнідого. Ледві я почекав поки він попруги підтягнув.

Сів я так як батько показував і також колінами злвигнув. За ворота виїхав ходою, а далі як махнув новим канчуком, як став на струменах — тільки курява піднялась. На селі трохи квочку не задавив, перескочив через якогось собаку, що не хотів з дороги звертати і, здаєть ся за дванадцять хвилин вже був я у місті на замиленому коні.

Узяв на пошті листи, купив льогкого тютюну, обіхав ходою базар, хвастаючи коло перекупок своїм канчуком, нарочито аж у десятиох баб шпанки торгував, — купив їх на семигривенника трохи не відро. Вертаючись до дому, пустив гнідого поволі та, сидячи на сідлі, ягідки їв. Кинув до рота вишеньку, а кілечка на канчуку брязчать.

У селі не зразу до дому звернув, а заїхав до Степана, ще раз подякував за подарунок і останні вишні йому віддав.

Він сам сидів на колодках під хатою й глядів Явдошних дітей та грав їм на сопілку, бо Явдоха і чоловік її Яків Коротя і всі дорослі ще не повернулись з левади, де громадили сіно.

В ночі знов я втік до Степана, взявши з собою і канчука, а щоб ніякої розмови не було вдома, так зайшов перше до Пархома Риженка та одягнув його чумарку і картуза.

Розумний був парубок і дуже грамотний та освічений, дарма що скінчив тільки сільську школу. Хатина його була повна книжок — ціла книгозбірня. В день Пархом сидів та все книжку читав, а в ночі гуляв.

Тільки з лица жовтий був й кашляв іноді дуже...

Хоч і не під свято було, а назбиралось хлопців та дівчат чимало. Гуляли ми до-пізна аж поки перші півні не заспівали. Сиділи тут: Ігнат Коровай, глухий, Федосій Голінка, його брат Палтух, ще горбатий Ярового Грицька син, Дмитро з тоненькою балачкою... З дівчат була сама найкраща Івга і всі ми до неї чіплялись аж співати не давали; гарна була і Уляна, така, як її сестра, що по весні заміж пішла в якесь далеке село.

У нас дома прокидалися всі дуже рано, а мене іноді немав ніхто сили збудити. Ну а всеж треба було до ранішнього чаю виходити і почав я марніти аж очі в мене позападали. Батько та інші з коса на мене поглядали: що воно з хлопцем діється? Якась собака набрехала мойому старому, що я по ночах тягаюсь. Дуже батько гримав, трохи не бив... і на коні їздити заборонив, та ще обіцяв і канчука закинути.

Скорився я і почав ходити до Степана тільки в день. Носив йому книжки: якісь хрестоматії та „Закон Божій“ та задачники, — все, що в мене було. Тільки раз із батьківської бібліотеки книжечку „Основи“ потягнув, — якесь оповідання Марка Вовчка, яке разом з Степаном прочитали і трохи вдвох не плакали, так воно нам подобалось, бо по простому написано було.

І стали ми з того часу великими приятелями.

Що-віми я відїзжав до Києва, а потім і до Петербургу, але нігде і ніколи не забував про сього чоловіка. Іноді писав до нього листи. Тільки хотілося мені, щоб він їх на самоті читав, бо на селі так водить ся, що як припше хто листа, то всі сусіди сходять ся слухати і через те покинув я йому зовсім писати. Ну, а як доводилося приїзжати до рідної землі, то вже перш усього йшов я до Степана.

Що-року в його книжок прибувало, та найбільше божественних і як се не дивно, а балакали ми з ним і тоді, як були молодими і тепер, як стали старими, більш усього про те, чи є що на тім світі, чи нема? і що треба лічити гріхом, а чого не треба?

Ніколи я не чув щоб Степан плакав ся на Бога за своє каліцтво. І ніколи не бачив я, щоб він завидував кому багатому, або хоть якийсь иньшій долі. Бажав він тільки одного: хоч раз коли небудь побачити якесь велике місто, але мабуть крім Ко-

нотопи та Успенського ярмарку йому не довелося побачити нічого иньшого, бо хтоб став каліку нести на своїх плечах в вагон, або виходити по Київських печерах.

Степан шив дуже добрі чоботи і заробляв грошей чимало, але майже всі порозпозичав родичам і не родичам.

А собі попрохав чи Порхома Риженка чи когось иньшого купити йому стереоскопа і цілу зиму в свято роздивляв ся ріжні картки з малюнками. Тільки по їх і бачив, де й що на світі коїть ся.

Найбільшою його радістю було поїхати в свято до церкви: прислухав ся він там до слова Божого і на людей роздивляв ся... Усе його цікавило, а найбільше, як воно буде на тім світі? І не бояв ся він і трошки смерти. Бояв ся Степан тільки одного: людської сварки. Аж сам трохи не плаче, як побачить, що хтось когось ненавидить. Рідко мішав ся він до спору. Скоса подивить ся, підправить свого „костиля“ та й тікає з хати, а зимою так на піч і сидить там один, в книгу дивить ся та губами шепоче. А як дуже занудить ся, пошле хлопця до казюнки за горілкою та з кимсь добре випе, а потім спить.

На прикінці свого сільського життя я приїхав до Гирявки на батьківщину, а в Підлинному, де жив Степан, бував тепер рідко.

Колись мабуть років з п'ять не вертав ся я зовсім в Україну, а як приїхав то перш усього заглянув до Степана в хату. Посивійшав, вже не грав на скрипці і чоботи покинув шить, а книжку міг читати тільки надіваючи окуляри.

І почав він мені розсказувати ріжні новини: що вмер Пархом Риженко. Цілий рік кровю харкав бідолашний та все по лікарях їздив...

Аж сумно було слухати.

Я спитав його:

— Чого ж ти, Степане, тепер бажаєш для себе?

— Вже й мені не хочеть ся в світі жити, бо я добре бачу, що ніколи і ні при яких обставинах не перестануть люде один одного гризти. Тільки мабуть у сні щось добре можна побачити. Ранійш, як заробляв я сам гроші, так виїєш трошки горілочку воно наче полегша, а тепер нема за що й купити. Треба з сього світу тікати, от що пане-брате. Ну, а як же ж ви там у своїй Гирявці живете?

— Нема нічого завидного, так як і ти, — вовком діло, раз у раз на самоті. Діти по садку бігають, а я сижу та пишу. От як би хоч ти коли до мене приїхав.

Ввійшла в хату Явдоха. Глянула на мене захитала головою :
— Ойда які ж ви старі зробились...

— А хто ж Явдохо, молодшае?

Навернув ся в хату і брат Степана — Яків, вже не дядько, а дід зовсім сивий.

Посідали ми обідати. Балакали про старовину й про новину і ніхто з нас не мав змоги довести, коли краще було жити, чи тепер чи колись.

Здавало ся, що не тепер.

Поїхав я відтіль сумний. Почуло серце, що вже я тут не свій і нікому крім Степана непотрібний, бо не можу ні словом, ні ділом пораять як треба в світі жити.

III.

Якось несподівано у неділю, у мене в Гирявці, на хуторі, саме як дзвонило ся у церкві „на достойно“, відчинили ся ворота і щось віхало у двір... Коли бачу, аж на возі сидить Степан, а коло воза йде — віжки держить — Іван. Підїхали до ганку.

Ми допомогли Степанові злізти. Обпіраючись на свій ціпок з вилок, він усміхаючись з радости посунув ся до кімнат.

Я звелїв куховарці зварити борщу і качку засмажати, послав за горілкою, а сам мерщій вернув ся до кімнат зустрічати незвичайного гостя.

Добре ми тоді попоїли і добре побалакали.

Виходило якось так, що він не освічений розказав багато цікавого й навчив де чому мене освіченого. Степан згоджував ся з моїми думками, я з його. Не чекали ми вже нічого доброго від людей і не мали надії на майбутнє. Одно знали, одно вважали, що найкраще для людини молодість, що смерти не треба боятись і що далі буде не те, чого хотять люде, а те, чого вони заслужили.

Наче мовчки умовили ся ми більше не балакати про се.

Пішли до саду.

Степан посунув ся на ганок, я хотїв знести його на руках, але він і сам ловко зійшов по щаблях на доріжку. Я показував йому дерева, де які груші — яблуні. Ми зупинились під моїми дорогими трьома тополями. Я сїв на ослоні, а Степан біля мене на травичці.

Непомітно настав вечір, цвірінчали горобці на бужку і на височенних тополях, наче дякували Богові за минулий день.

Вже небо почервоніло і пора була вечеряти, а не хотілось вертатись з саду до хати. Ми, як можна сказати, мовчки розмовляли, самими думками. Я згадав небіжчика Пархома, тільки хотів про його щось вимовити, коли й Степан обізвав ся:

— От парубок був, так парубок Пархом Риженко.. Як би оце зараз та його сюди, — чи розказав би він нам, що коїть ся на тім світі?

Я здивував ся.

— І мені він зараз на думку прийшов, а ми ж попереду сьогодні про його і не згадували..

— А не споминали, вимовив Степан.

— Се мабуть він про нас згадує.

— Мабуть...

— А як згадує, то деь він е і нас баче.

Знов на довго ми змовкли. Обличчє Степана зробилось якесь разом і сумне і веселе.

Степан поколупав пучкою коло себе землю, подививсь на мене, цмокнув губами і зтиха усміхаючись знов промовив:

— Аджеж як і ми з вами помремо, то й нам буде видно, що тут діятимуть родичі та земляки.

Я усміхнув ся.

— Може вони таке діятимуть, що ми з тобою і дивити ся на них не схочемо?

— І знову замовкли.

Несподівано Степан наче підстрибнув і черкнув рукою по землі, а потім у голос засміяв ся і вимовив:

— Проклята жаба плигнула та зачепила мене за руку, так аж злякавсь... Холодна така, що не дай, Боже...

— Так бий її ціпком!

— Е, вже поплигала в траву, — нехай живе.

Через півгодини якось непомітно вже зовсім смеркло. Де не де в траві блищали світляки, наче малесенькі каганчики. Вітру не було й званія, а тільки з левади подихало наче медом, або липою.

Підіймаючись по східцях ганку, я подумав: „Ще таки бувають і на сьому світі щасливі години, ще не всі померли добрі люде“.

Виявилось, що Іван уже повечеряв у куховарні. Він зустрів нас біля дверей.

— Доки ви, дядьку, сидітимете тут, вже пора їхати?

— А пора... А ти ж коней застріг? — спитав його Степан.

Надії на нову метафізику.

Коли з'являється новий великий філософ то надії, які зв'язують з його приходом дуже рідко бувають зрозумінням, в чому вага його духового здобутку. Обнова ідей має настільки різне значіння для самого творця нового світогляду і навіть для його прихильників, що світогляд філософа мусить дуже сильно боронити ся перед надмірними бажаннями, які повторяють ся з старою силою т. зв. „відвічних потреб людського духа“. Кожна доба жде від свого філософа відповіді на проблему буття так, неначе би що йно вона перша дозріла до повної її розв'язки. Вона жде свої відповіді ще й так, неначе би лишень повна розв'язка відвічної проблеми могла заспокоїти потреби сучасности.

Довкруги імени Берґсона згуртували ся в сучасний мент сі відвічно-невтишені надії. Як кожний великий філософ — він сам у великій частині дав їм на се право своєю сміливістю: спробувати ще раз, чи не можна би з'ясувати сі умовини людського пізнання, в яких воно стає адекватним з нашими духовими потребами. Крім сього багатого матеріялу, який Берґсон перетворив в нові ясні ідеї і теорії — ми находимо в його світогляді чимало таких ідей і теорій, на які він не зважає ся глядіти як на первістки якоїсь викінченої цілини, а які він уважає лишень зародками еволюційного процесу, що має стати завданням майбутньої філософичної праці. Дощадна критика деяких основних непорозумінь в системах дотеперішних філософів черпає у Берґсона свою силу в вірі, що нова філософична праця має піти в напрямку, в якому попередні непорозуміння стануть неможливі *ipso facto* і що існує можливість такої форми пізнання, яка погоджує нас з дійсністю. Саму свою систему Берґсон уважає лишень зразком тих силкувань, на шлях яких має вступити філософ нової школи, а його погляди про те, в якому напрямку треба шукати сього шляху, виходять далеко поза межі всього з'ясованого ним в обсягу системи. Оця вічно вихоплююча ся з під понять і ідей частина світогляду, яка є нерозривно зв'язана з найтривкішою частиною віри збунтованої проти обмежень абстракції, стає для кожного філософа найдорожшою частиною його праці. Те, що у творця не може найти свого повного висказу в слові, стає найсильнішим творчим підразком. Те, що в світогляді філософа не нашло свого повного висказу як означена ідея, прокидає у його учеників як-найбільші надії на світогляд, який в силі буде втишити всі сумніви своєю непохитною суцільністю.

Вага, яку прибрало між ідеями Берґсона поняття інтуїції вказує найкраще, що сам філософ і його звеличники і завзяті критики зішлися згідно в потребі: знайти відповідь на бажання нового орудника пізнання. Таким орудником має — на думку Берґсона — саме стати інтуїція і вона має стати тим джерелом, яке у невпинно-обновленім пориві підсилюватиме річище нової метафізики.

Потреба, яку почуваємо, щоби відкинути або прийняти один з наймогутніших сучасних світоглядів тхне союю сміливістю, яка обурює нас завжди, коли пророк висказує свої погляди в такому тоні наче би вони були свідомством останніх наукових здобутків. Стаючи перед світоглядом великого філософа, супроти якого історія не встигла ще сказати свого великого слова про тривкість слави — не можемо навіть дозволити собі на фальшиву скромність признаннем, що не маємо ніякого права цінувати його. Голос обов'язку є сильніший від голосу права, а ще сильнішою від обов'язку є оця непереможна потреба за якою йдемо кожний раз, коли боронимо прав свого духового розвитку. Вона є тоді обов'язком, що перетворився у пристрасть.

Завернути хочаби до джерел, з яких взяли почин ідеї філософа, йти за їх річищем — се стільки, що бачити з корабля тверді береги, незнаючи нічого про глибіню та рвучкість хвиль, які їх прожолобили. Щасні життєві умовини мало кому дають змогу перейти через цілу підготовляючу працю, яка стала матеріялом при будівлі світогляду великого філософа. Лишається ся чимало потішаючих гадок, в роді таких: що мабуть і він сам супроти світоглядів інших філософів находився подекуди в анальоґічних умовинах, — що хоча філософ в далеко більший мірі ніж архітект будує свій світогляд згідно з *своїм* пляном і з *свого* матеріялу — то проте наш особистий досвід дає нам змогу хочаби уявити собі: яким робом світогляд зростає із своїх підвалин.

Матеріял перетворений філософом в ідеї та теорії є надто сильно зв'язаний з утворенню його індивідуальности, щоби ми могли з нього добути ті самі ідеї та теорії. Та коли ми приймаємо їх як правдиві — тоді не бачимо необхідности, щоби їх підставою був саме сей індивідуальний матеріял, з якого вони зродились.

Вага їх правдивости лежить для нас в тому, що ми в силі зв'язати їх і з *нашим* індивідуальним матеріялом і вважати їх *його* вислідком.

Можемо бути як найскромнішою гадки про широчінь та глибіню свого світогляду. Ніякі застереження що до його скромних меж і завдань не змінюють невідхильного буденного факту, що ми приневолені керуватись ним і жити так, неначе би він був одиноким правдивим дійсним світоглядом. В тій справі і становище великого філо-

софа мало різнить ся від нашого. Потреба „абсолюту“ має тут свою дуже життєву причину. Супроти зовнішньої дійсности, в якій знаходить свою перевірку наш внутрішній досвід нема ніяких позичених ідей та теорій. Ми можемо почувати, що не в силі добути з себе ні одноі самостійної гадки про вагу та зміст буття, — ми можемо навіть не почувати потреби мати які-небудь погляди про те з чим ніколи не зустрічаємо ся ні в сфері наскрізь практично-буденних справ ні в наших роздумуваннях, — а все-ж: усі колись кимсь витворені і нами несвідомо перейняті погляди та пересвідчення стають супроти тих наскрізь практично-буденних справ настільки нашими неначе би що йно перший раз зродили ся в дійсній формі. Їх дійсна форма се вложений нами індивідуальний зміст в порожні абстракти і вони перетворились вже завдяки одному простому фактові, що ми втягнули їх в обсях тих усіх прикмет, які складають ся на наше питоме „я“.

Ми приневолені надто часто приймати і свідомо з світогляду філософа ідеї та теорії, які знаходимо на поверхні метрвого для нас слова — не маючи змоги перетягнути між висновками і виправдуючим їх матеріалом сих ниток аналізу, які були для філософа природним духовим процесом шукаючої думки. Перевірити: наскільки призибраний філософом матеріял є справді достаточною підставою його ідей — се безумнівно одно з найважливіших завдань при питанню про „правдивість“ його поглядів. Одначе потреба такої перевірки тратить часто свою силу перед почуванням багато сильнішим: коли ідеї філософа стають для нас наче казковими окулярами, завдяки яким бачимо більше як досіль і більше як инші. Знаходимо тоді критерій правди безпосереднійший і більше безумнівний, бо наслідки доглянені у власній дійсности є сильнішим доказим правди ніж найповніша згідність чужих теорій з якнайбільшою кількістю наукових фактів.

Правда, що казкові окуляри, які перетворюють для нас дійсність у світ нових можливостей не дають нам змоги відрізнити її від омани; віра в животворність ідеї на сій підставі: що вона робить для нас дійсність багатшою — спільна і релігійним фанатикам і психології божевільного. А проте: первісток віри в психології засвоєння якоїсь нової життєвої ідеї настільки нерозривний з наскрізь інтелектуальним станом „схоплювання“ своєї ідеї, що зупинити ся на чисто-пізнавальній аналізі значить: не вийти ніколи з замороженого кола рівновартних суперечних міркувань. І сама перевірка правдивости філософічних ідей не доторкає лишень свого „фактичного“ матеріялу, яким вони користують ся для свого уґрунтування. Філософічний світогляд є рефлектором зверненим на цілий обсяг життєвих явищ якоїсь сучасности і по волі чи не волі: їх вигляд є пробним каменем сили його слайва.

Кожний з нас в силі перевірити особистим досвідом дуже невелику частину цього, що є доступне його свідомості як дійсність, і сам філософ в силі обхопити в своїх ідеях дуже невелику частину цього, що виринає як проблема буття перед душою „сучасної людини“. Чи велика частина цих проблем не скривається для філософа вже в самім завданню: з'ясувати поняття „духа часу“, „душу сучасної людини“, розуміння їх потреб і пошукунок?

Однак і такі абстрактні поняття як „дух часу“ і „сучасна людина“ відповідають наскрізь реальним моментам нашого переживання. Ми відчуваємо дуже ясно, що напням, в якому звертається наша туга і воля є зроджений винятковим нашим становищем в часі і просторі, не може бути виведений з дотеперішньої минувшини, — і одночасно, що в нашому духовому змаганню: знайти відповідь на конфлікти дійсності і свідомості — ми не є відокремлені, бо незалежно від усіх своєрідних обумовлень нашого „я“ ми знаходимо одностайність у сій загальній потребі нашого змагання.

Великий філософ, як і великий поет, знаходить як найповніший висказ для всіх цих розкинутих, може й свідомих та незасованих потреб і змагань. У філософичнім світогляді ці потреби та змагання є невідхильно обумовлені минулими системами та теоріями. Найгеніальніші ідеї філософа втрачають згодом свій вплив на нас завдяки втраченим зв'язкам з нашими новими потребами, — перестають бути проблемами, поки новий філософ не надасть їм живучості завдяки власній критиці.

Новий філософичний світогляд знаходить як найширшу форму для полагодження конфліктів між сею площиною, яку „сучасна людина“ відчуває як дійсність, і між домоганнями дотеперішніх філософичних теорій: з'ясувати напрям сєї дійсності. Роль нового філософичного світогляду нагадує де-чим ролю нової влади в момент революції. Нова влада є тоді не стільки висловом бажань та змагань загалу як орудником порозуміння між найбільше протилеженими напрямками, яких суперечності зросли до величини конфлікту.

Новий світогляд перевертає відношення і безсилу робить міцю. Завдяки ньому минулі світогляди, які не в силі були стати роз'ясненням переживаної сучасності, самі дістали нове роз'яснення. Минувшість не в силі була збагатити теперішності; завдяки новій творчій ідеї теперішність вкладає новий зміст у минувшість.

Існує дуже розповсюджений погляд між критиками нових ідей: що не критик-читач а автор повинен зробити в книжці все те, що необхідно, щоби прийняти його нові ідеї. Такий погляд робить зрозумілою сю легкість, з якою критик уважає своїм правом казати про неясність нової філософичної теорії. Для тих, які задрю борються свого непо-

рушного духового капіталу перед виміною на чужі вартости, — досить важко зрозуміти, чому, стаючи перед новим могутнім світоглядом, ми вкладаємо всі зусилля, щоби зробити його своєю власністю. А проте: ми не в силі приймати з нього більше ніж виходимо в ньому відповідей на власні переживання. Процес надбання чужих ідей є пошукуванням щораз нових можливостей, які простягають ся перед нашим виднокругом. Надбанне чужих духових вартостей не є справою самої свідомости ні доброї волі. Мало шукати джерел чужого світогляду і силкуватись зрозуміти його внутрішній механізм, щоби поширити власний. Наше „я“ мусить мучити ся від того самого внутрішнього голоду, який приневолив філософа шукати самостійно поживи, — воно мусить найти в собі щось з своєї глибини і пристрасти, яку вложив філософ в аналізу захитаних сумнівом ідей і в синтезу тих розкинутих проблісків, про які важко сказати: чи були більше споріднені з полум'ям чи ледом.

Поруч аналізу, яка захитує основами старих систем, новий світогляд несе з собою потребу нової синтези, а довкруги такої синтези, виривають усі старі надії і всі старі сумніви.

Так стало ся в сучасний мент і з світоглядом Берґсона.

Протести і оклики захоплення, які викликала оця частина філософії Берґсона, де він силкуеть ся вказати на умовини нового філософічного пізнання, є дуже питомою проявою кожної нової „потреби часу“: положити кінець усім сумнівам новою синтезою дотеперішних духових конфліктів. В поняттю „інтуїції“ одні додачають замах на необхідні умовини філософічного пізнання і звертають ся за синтезою головних метафізичних проблем до поодиноких точних наук, другі глядять на інтуїцію як на такий чудотворний внутрішній орган, завдяки якому всі непорозуміння можуть бути поладнані багато краще ніж при помочі здобутків найточнішої наукової аналізи.

Берґсон, кажучи про простоту інтуїції в протилежности до різноподібної схематичности аналітичного досвіду, узагальнює своїм поняттем „інтуїції“ сей простий факт, що найбільше різноподібна схематичність усіх філософічних систем родилась завдяки безпосередньому духовому актові, в якому філософ находив центральну ідею свого світогляду. Усі метафізичні системи, як і усі наукові теорії і винаходи, є плодом інтуїції: своєрідного індивідуального зусилля, яке не можна було вивести аналізою з цілого приробираного наукового матеріалу дослідника, зусилля, яке не можна було передбачити ні як конкретну форму ні як абстрактну ідею. Понятте інтуїції стає у Берґсона розясненням усіх тих зайвих силкувань, коли філософ хотів сотворити повну, викінчену систему, яка могла би узагальнити те, що ніколи не може бути уза-

гальнене: своєрідний, невпинно змінливий процес дійсності. Поняття інтуїції стає домаганням, щоби філософ пішов у протилежному напрямкові вроджених традицій і звичок чистого абстрактного розуму і довірив ся тій частині свого „я“, яке почуває, що його зміст не може бути охоплений ніякою кількістю сотворених форм ні ідей; воно стає домаганням, щоби становище супроти дійсності було невпинно-новим зусиллям: уловити його ритм, зусиллям настільки новим як кожне індивідуальне становище супроти дійсності і кожне почуття, що наша сфера переживань є одинокою, до ніякої иньшої неподібною сферою своєрідних завдань і потреб.

Треба дуже ясно відмежувати поняття інтуїції як філософічної ідеї, завдяки якій Берґсон дає нам змогу стати супроти старих, неподладаних, невпинно пекучих проблем з цілком новими запитамі і відповідями, — і інтуїції як ідеї про можливість нового шляху філософічного пізнання. Здавалось би, що філософ, який вазначив з такою великою силою неможливість для метафізики забезпечити собі заздалегідь яви-небудь здобутки для невідхильної автоматичної еволюції, повинен би був зупинитись на висновку, що майбутній розвиток філософії не може бути нічим иньшим як низкою індивідуальних зусиль, якої тяглість може бути лишень наслідком природньої невідхильної потреби: зеднати дотеперішній матеріял філософічних дослідів в нові узагальненню. А проте Берґсон не хоче зупиняти ся на половині дороги і його „інтуїція“ прибирає закраску такого домагання, яке не хотіло би обмежити ся вказанням на необхідність для кожного нового філософа — бути творцем. Берґсон неначе не хоче вдоволати ся поняттям „нової“ філософії в розумінню наскрізь індивідуальної, власної системи, яка, на зразок усіх попередніх, буде лишень „єдиним і повним поглядом на цілину і яку треба або вповні прийняти або відкинути“. Жорж Сорель звернув увагу на сей важливий мент у світогляді Берґсона, що чимало місць в його творах дає нам право розуміти його так, неначе би філософія при поступенному обережному поширюванню здібности інтуїції могла би згодом стати чимсь в роді науки, коли не і догматики.

Сорель радить не розяснювати таких текстів у розумінню тих нересудів-бажань, з якими звертають ся до філософії ті, що і поняттем інтуїції хотять користувати ся як ключем відчиялючим усі тайни Сезама. Ми не маємо моки що права твердити, що Берґсон вже вступив на шлях самої віри в обнову метафізичного пізнання, віри, яка переходила б межі порозуміння при помочі аналізи і нехтувала основою наукових здобутків так, як се роблять різні напрямки містицизму і теософія, віри, що „філософія може бути тільки змаганням, щоби знову розляти ся в цілині...“, що: інтелект поринувши в свою основу пережи-

ває в протилежному напрямку (порядку) свою генезу...“ і що „се переживання мусить бути колективним і поступенним“..

Фільософові, який бачить, як дуже змінюють ся перспективи метафізичних і наукових становищ від його нових ідей — дуже важко думати про сю зміну так, неначе би вона була лишень одною з численних можливостей, зміною викликаною його появою. Важко рішити, чого є більше в його словах: неперевіреного пориву чи передуманої рівноваги, коли він каже про нову метафізику і силкуєть ся зясувати напрямки її завдань. Його індивідуальний погляд на метафізичні проблеми є настільки виключний і звязаний в нього з так дуже особистим розумінням їх внутрішнього змісту, що допустити одночасно можливість ще иншого напрямку при їх вирішенню — видаєть ся йому запереченням сеї творчої праці, яку метафізика має в данім менті сповнити. Фільософічні ідеї стають творчими тому, що зявляеть ся людина, яка в даній мент вміє пережити в собі метушню духової пошуканки своїх сучасників і наїти на сі сумнівні відповідь у такій формі, яка неначе би була сотворена з матеріялу самої туги і бажань даної сучасности. В сьому розумінню: великий філософ справді приносить з собою нову метафізику і коли каже про ин.ші світогляди має право представляти їм свій як новий.

Одначе не тільки ученики нового філософа, але і сам він стає віч у віч з настирливою проблемою, коли шукає для своїх нових ідей такої основи, яка виправдувала би його потребу, що його світогляд не є лишень умовним. Проведення межі між умовним і безумовним, суб'єктивним і об'єктивним є саме центральною проблемою кожного світогляду, що хоче заступити всі инші системи і методи, виступаючи проти них як проти часткового розяснення дійсности.

Провести сі межі — не лежить у силах ніяких теорико-пізнавальних дослідів, а в кожному разі не в силах самого філософа. Ідеї доказують свою об'єктивність — спроможністю трівати і розвивати ся. А проте: потреба глядіти на свої ідеї так, неначе би вони ставали основою всіх дальших метафізичних дослідів — не перестає бути для філософа проблемою абсолютної ваги своєї методи.

Для тих, що разом з філософом пережили хоча-би в частині духовий стан безпосередно-особистого зіткнення з старими метафізичними проблемами завдяки новій метафізичній їх критиці — так само важко, як йому, відділити значінне „абсолютного“ від „умовного“. Спроможність переживати свою дійсність безпосередно, так, щоби вона не викликувала ніяких сумнівів, що до розуміння її сути — се-ж саме є „абсолютне пізнання“.

А все ж... переживати самому дійсності і добути з свого переживання правду про її суть, правду, яка вказувала би напрям переживання для інших — різниця між тими двома процесами така, як між переживанням і пізнанням. Ми можемо почувати незвичайно сильно як поділ духового процесу на переживання і пізнання є схематично-штучним коли річ іде про проблему „правди“, — почувати: як сі дві сторони нашого „я“ стають лишень різними назвами для одного зусилля, а все-ж... „А все-ж“ — повертаєть ся.

Абсолютне, повне пізнання при допомозі інтуїції є абсолютним і повним лишень в сьому розумінню, що одиниця переживаючи якусь дійсність у свідомому зусиллю знаєвати своє становище супроти неї, знаходить в сьому зусиллю — одиноко-можливий і одиноко-вдоволяючий її зміст. Найбільший сумнів: чи інтуїція як найбільше творча частина людського „я“ зможе поширюватись як нова здібність людської природи і взаємно, збірно доповнюватись у своїй еволюції? — не стає поладнаним навіть тоді, коли ми віримо в можливість незбагнених, найбільше чудотворних перетворень людської і мертвої природи.

У творчій еволюції усе є можливе. Лишень нині нам вирішальним наскрізь конкретну проблему: здійснення своїх завдань супроти якоїсь невеличкої частини дійсності, в якій приймаємо участь — важко уявити собі ту перевагу нового пізнання для якого „правда“ перестає бути наскрізь конкретною проблемою: здійснювання своїх завдань супроти якоїсь частини дійсності. Інтуїція як збірник „сил доповнюючих розум, сил, які темряво відчуваємо звійшовшими в себе“, тратить невідхильно свій творчий елемент вже на саму гадку, що вона може бути засована як форма духового зусилля. У філософичнім світогляді вона не може лишитись нічим иньшим як ідеєю, хоча одночасно виявляєть ся в зовсім означеній формі індивідуального зусилля.

Прихильники Берґсона хотять прийняти його філософичну систему як „нову філософію“, як нову методу відкриття правди, тому що Берґсонові надто часто доводить ся пригадувати про необхідність зирвати з усіма дотеперішними звичками думання, про необхідність звернути до глибин свого „я“, щоби там схопити те єдине і ненаслідкове зусилле, завдяки якому ми встановлюємо нові взаємини супроти невпинно нового життєвого процесу. Вороги Берґсона закидають йому, що зусилле, про яке він каже — його „інтуїція“ — є надто неозначене, — і що коли навіть прийняти її в змалюваній ним формі то вона каже надто мало про зміст нової методи філософичних дослідів. Ні одні ні другі не можуть до кінця передумати самого поняття „інтуїції“, яка пригадує, що і про неї як про поняття впроваджене і розвинене Берґсоном в наскрізь індивідуальній формі треба також забути і відкинути

Її як одну з тих схем, якою необхідно користується філософ для порозуміння. Не існує і не може існувати ніяка нова філософія інтуїції або інтуїтивна метода, хоча б філософія Берґсона і його метода були геніальним здобутком, який перевищав всі дотеперішні світогляди і всі напрямки теорії пізнання. Поняття інтуїції є настільки новим здобутком філософічної думки наскільки воно дає нам змогу розуміти невдачі минулих систем, що силувались знайти поза-індивідуальний ґрунт для будівлі „об'єктивного“, „загальнообов'язуючого“ „наукового“ світогляду, — невдачі, зробити з філософії науку. Однак ледви чи „інтуїцію“ можна вважати в системі Берґсона найважливішим здобутком і чи не краще шукати її творчості в таких ідеях як розмежування ролі інстинкту і інтелекту, часу і тривання, конкретної і абстрактної просторони, живої і мертвої матерії, ідея безладдя і ничтожності, кінематографічного механізму думки і т. д.

Коли приймаємо всі ті нові животворні ідеї з вірою в їх животворність і хочемо прикласти їх в нашії дійсності, так, як нові граматичні правила прикладаємо до нового тексту незасвоєної ще нами чужинної мови, то робимо те саме проти чого звертається критика Берґсона, коли він каже про переклад питомих моментів якогось конкретного процесу на мову тих понять, якими є приневолені користуватись точні науки, — мову одноманітного часу і геометричної просторони. Як перейти від абстрактної ідеї (перекладеної хоча би на найширший і найбільше конкретний світогляд) до конкретної форми в якій виявляється вся кожна ідея, непинно інакше, залежно від усіх обумовлень даного „я“ — ось проблема, з якою надаремно змагалась система Гегля.

Гегель поклав собі одно з найважших метафізичних завдань, коли хотів Абсолют добути з безпосередніх взаємин з світом конкретних процесів. На коли б конкретні процеси відношення до життя можна було узагальнити, тоді місце індивідуальних ідей могла би справді зайняти одна Велика Понадіндивідуальна Ідея.

Ніякий філософічний світогляд не в силі стати ніколи новою методою пізнання в цьому розумінню, що зможе обійти ся без „інтуїції“, без цього індивідуального моменту духового змагання, яке є рівнозначне з творчою уявою. І одночасно кожний філософічний світогляд стає новою методою пізнання в цьому розумінню, що завдяки йому входимо в нові взаємини з дійсністю, творимо нові сполуки наших ідей з тими елементами досвіду, які надають ся нам як „факти“ зовнішнього світа. Кожний філософічний світогляд вказує нам нові можливості досвіду, та ні один з них не може зробити більше, як проникнути

духові потреби нових пошуканок в напрямі, який не можна завдалегідь узагальнити ніякою геніальною „інтуїцією“.

Потреба бути свобідним, — творцем своєї дійсности находить своє повне здійснення в самім духовім процесі, коли він дає одиниці змогу, перетворюючи дійсність, творити своє „я“, і навпаки. Для одиниць з такою потребою завжди буде незрозумілою туга за такою остаточною суцільною формою пізнання, яка могла би охоплювати собою цілину дійсности або засувати життєвий процес якоюнебудь вичерпуючою ідеєю. Необхідність для філософа думати про „дійсність“, „житте“, чи „людину“ як про суцільні ества не стає в супереч в свідомістю, що ідеї засовуючі їх зміст є лишень вікнами прорубленими філософом мов з арки Ноя на море заливаюче виднокруг.

Берґсон, як кожний філософ, якого всі метафізичні проблеми звязані з наскрізь конкретною формою завдання, може справедливо казати про адекватне осягнення правди. Питанне про свободу волі, чи про мірево життєвих вартостей перетворюють ся у нього в наскрізь індивідуальне зусилля, яке є однозначне зо свободою і вартістю і яке є настільки конкретною проблемою поладнання власних духових сумнівів, що конфлікти між теорією і практикою цезають.

А проте для тих, що шукають у новій філософічній системі непохитної підстави для ідей розяснюючих життєві явища, взаємини між теорією і практикою не є двома сторонами одного духового процесу. Навіть дуже поверховним загалником була би думка, що нпр., Кантівський поділ обсягу людського досвіду на чистий і практичний розум відповідав наскрізь гармонійному світоглядові великого філософа, який лишень уважав необхідним поладнати метафізичні конфлікти в прозорій формі для нас.

Ріжниця між інтелектом і інстинктом проведена Берґсоном є також наслідком тих індивідуальних конфліктів супроти дійсности, які філософ не бачить ніякої змоги поладнати моністичною системою. Коли Берґсон каже про необхідність для нової філософії перенести ся в процес чистого тривання і йти за ритмом життєвого пориву, який іде в протилежнім напрямку інтелекту вихованого на неповорушній матерії — то і тут поняття „чистого тривання“, „життєвого пориву“, „інтелекту“ і „матерії“ не є нічим иньшим, як символами, які впроваджують нас у ближші взаємини з новими духовими потребами перекладеними на мову філософічних понять. Берґсон підкреслює те, що нова метафізика мусить обходити ся без символів, — що її завдання: найти безпосередні звязки з дійсністю, яку можна буде переживати як щось доцільне. Оця так сильно підкреслювана потреба: діяльного становища в філософічному пізнанню є настільки проявою нової філо-

софії, наскільки старими стали для нас усе філософічні теорії та системи, що не почували наскрізь життєвого характеру всякої метафізики. Та вже само розмежування Берґсоном дійсности на світ мертвої матерії паралельний здібности інтелекту і світ життєвих прояв паралельних понадінтелектуальній чутливости — здібности інтуїції, зроблене розмежування науки як обсягу дослідів зроджених наскрізь практичними потребами і метафізики як обсягу дослідів свідомо відвернених від чисто практичних потреб — є витвором індивідуального ґенія, який є тільки обережнішим від своїх попередників — тих творців викінчених систем, що ставили собі метою охопити поняттями досвід цілого всесвіта.

А проте коли Берґсон обіцяє нам метафізику, яка перемагає умовність понять і ріжнomanітнах, протилежних поглядів то і сю обітницю треба розуміти умовно. Вона дає нам „абсолютне пізнання“ в розумінню переживання конкретної дійсности як чогось, що є ширше від усіх понять і ідей, — переживання як стану, який не чуває навіть потреби переходити крізь атмосферу інтелектуальности. Ясно, що коли метафізика має стати наукою завдяки інтуїції, то вона повинна розвиватись як низка наскрізь виключних зусиль, які схоплюватимуть ритм життєвого процесу і вводити нас з ним у такі безпосередні взаємини, щоби ми почували себе з ним уповні солідарними. Життєвий процес не є ніяким еством існуючим поза нами на зразок де-яких процесів матеріального світа і тому зясувати його предмет чи межі неможливо. Життєвий процес виходить поза спроможність індивідуального (а може і збірного) людського ґенія: — охопити його суть, і тому метафізика не може бути ніякою індивідуальною теорією та системою. Ось чому поняття „Абсолюту“, який можна осягнути шляхом протилежним до метод науки містить у собі домагання, щоби зректи ся надії на пізнання такої дійсности, яка є якоюсь викінченою, замкненою в собі цілиною, існуючою задалегідь як конкретний матеріал. Ось чому надії на метафізику, якої творцем має стати інтуїція є надіями опукуючими себе в самій суті своїх бажань, коли вони звязують з поняттем „дійсности“, „пізнання“ чи „абсолюту“ той старий зміст, який був витворений під впливом метод поодиноких експериментальних наук. Незвичайно важко встановити ту межу, де сам Берґсон починає звязувати з надіями на інтуїцію як на творчий первісток нової метафізики ідею про такий орудник пізнання, який може поширюватись, доповнюватись і поправляти свої помилки на зразок метод існуючих у метаматематиці чи логіці, або фізиці чи біології. Нема ніякого сумніву, що коли на дальшій метафізичній праці нові ідеї Берґсона заважать як метода внутрішнього досвіду, то шлях нової метафізики не може бути шляхом зникаючого ся

із ступіння на ступінь нового переможця, який що раз ближче наближується до виявлення „сути“ дійсності, до досягнення абсолютної її „правди“. А саме *так*, мимохіть змальовують наші поняття чудотворність „інтуїції“, коли шукають у ній відкривника „абсолюту“ і „правди“.

Нова метафізика, яка визволить ся від нахилу до творення абстрактних, суворосудільних систем може піти в зовсім протилежному напрямку дотеперішних метафізичних спроб. А всеж... уявляти собі її розвиток як розвиток якоїсь знехтованої нами існуючої в нас здібності, яка має змогу „переносити ся в життєвий процес“ і добувати з нього абсолютну суть — се вірити наївно в існування якогось одиного можливого шляху пізнання і в можливість зясувати задалегідь його напрямок та завдання.

Берґсон по мистецьки вказує нам на недостачі критики Канта, коли вона силувала ся некласти умовни можливого розвитку метафізики і мусіла закінчити висновком про неможливість досягнення чистим розумом сього, що лежить поза межами досвіду.

А одночасно в критиці Канта є і наскрізь позитивний висновок, який не втратив нічого на своїй вартості незалежно від його розуміння завдань метафізики, а саме: що наскрізь метафізичні проблеми вирішає оця частина нашого діяльного ества, яке покидає межі розслідувань про спроможність та про завдання розуму і переходить у форму практичного змагання. Оцей висновок приймає і Берґсон, кажучи про необхідність переможення завороженого кола думки, яка, щоби стати актом, мусить довіритись своєму безпосередньому поривові, глибшому ніж все те, що вона знає про свої межі, силу і суть.

Та чи не треба би і з філософією Берґсона звязувати не більше надій і не вільше розуміння як з філософією Канта? Чи „чистий розум“ був чимсь більше як геніяльною ідеєю, яка допомогла впорядкувати розсіяні, суперечні погляди на завдання науки і метафізики? Чи інтуїція Берґсона є нині чимсь вільшим і чимсь більше? А перш усього: чи філософія Берґсона може справді бути революцією в обсягу нашого пізнання в зовсім новім розумінню ніж був революцією світогляд Канта? Річ іде тут не про величність творчого здобутку. Річ у цьому, чи не треба розуміти Берґсонівської аналізи інтуїції як спроби, яка в своїх наслідках не може перевищати сьої, яку зробив Кант, коли давав аналізу поняття „річи в собі“? Чи не треба би глядіти на інтуїцію як на поняття дуже посвячене з „речею в собі“. поняття, яке має виключно поправче значіння для наших міркувань, поняття, яке праґадує, що орудники нашого пізнання зупиняють ся перед такою суттю життєвих прояв, яка не може бути зясована ніякою здібністю абстракції? Чи не значить се: що „суть“ є тільки чистою ідеєю, по-

студіям розуму? Інтуїція як Кантівська „річ в собі“ є ірраціональним первістком нашого пізнання. Вихід, який знаходить філософія Берґсона з завороженого кола Кантівських висновків про неможливість абсолютного пізнання на шляху чистого розуму є тільки виходом у розумінню можливості нового напрямку метафізичних дослідів. Та поняття „напряму“ не відповідає сьому матеріальному образу, який виринає в нашій уяві, коли кажемо про інтуїтивне пізнання як *означений* шлях дослідів. Основи метафізики Канта були не менше інтуїтивні ніж світогляд Берґсона є інтелектуалізованим. Коли кажемо про переможенне інтелекту через інтуїцію то виринає невідхильно питання: чи безпосередній порив, якого повинен слухати філософ може зростаючи до своєї свідомості зясувати напрям пошуканок і дослідів повніше ніж міг се зробити сей „чистий розум“, який не міг визначити шляхів свого майбутнього розвитку тому, що міг полишатись тільки в межах сотвореного? Чи філософічна інтуїція може бути творчою міццю, яка випереджує сам процес свого народження та зросту?

Такі запити не мають наміру боронити раціоналізму чи інтелектуалізму. Вони піддають лишень в сумнів розвиток метафізики, коли вона має стати ділом „інтуїтивізму“. З хвилиною, коли права нової філософічної думки здобуває „інтуїтивізм“ чи „берґсонізм“ — то одночасно повертають ся до всіх своїх утрачених прав і „раціоналізм“ і „інтелектуалізм“ і „кантизм“. Нам скажуть, що філософія не може розвиватись без систем як не можуть розвиватись без них і інші „науки“. Коли системою вважати кожний філософічний світогляд виложений методично в поняттях і ідеях, тоді можна дуже легко забути, що між системами є так великі різниці, що з багато більшим правом можна сказати навпаки: філософія розвивається лишень настільки, наскільки не стає системою. Се саме один з висновків „Творчої еволюції“ Берґсона. Сей висновок не полишає ніякого права винятку ні самій філософії Берґсона ні сій майбутній, згодом сотвореній метафізиці, яка має стати „наукою, що намагається обійтись без символів“. Творча еволюція є творчою лишень в такому розумінню, що інтуїція, завдяки якій філософ надає поняттям і ідеям ворухність духового процесу, не може бути ніякою раз сотвореною ідеєю, яка може передаватись иньшим у новій формі і прикладатись до нового матеріалу дослідів. Поділ праці, який перевів Берґсон між розумом і інтуїцією є геніяльною ідеєю, а проте згідно з духом його світогляду не вільно забувати, що „розум“ і „інтуїція“ не є у внутрішньому світі філософа настільки відокремленими ествами, щоби ми могли надавати їм значіння самостійних орудників пізнання, які будуть розвиватись з такою прозорою протилежністю двох вероючих сил як в картині їх еволюції змальованій Берґсоном. Можже

увягти собі, що боротьба сих двох духових первістків буде завжди відбуватись при кожному творчому почині, тому і не можна розмежувати їх ролі раз на все так, як розмежовують їх деякі сторінки „Вступу до метафізики“ Берґсона, коли авторові доводиться необхідно підкреслювати зловживаюче традиційне довіре до всесильних категорій розуму. Треба сподівати ся, що боротьба між інтелектом і інтуїцією буде вилитись у повертаючих на перемену хвилях таких філософічних напрямів, які знаходитимуть свою силу в однім із знехтованих первістків духового життя та людини пригадувати наскільки неповною є метафізика на кожному попередньому щаблю свого розвитку, який був досягнений завдяки зусиллю лишень в якомусь одному напрямку. Останнім словом філософічної мудрости не є обережне *doute méthodique*, що до кожного нового зусилля знайти такий новий напрямок. Теорії пізнання начеркненої Берґсоном не можна відкинути простою премісою, що згодом заступить її нова, яка буде реакцією на прибільшені домагання „інтуїтивізму“. Щоби її відкинути — треба заступити її новою, а щоби дати нову — треба спершу визволитись від тих нахилів, які приневолюють нас шукати „метафізики, яка намагається дати нам *одинокую* і цілком готову систему річей“.

Таке визволення торкається ся не лишень усіх реалістичних і ідеалістичних систем. Воно торкається ся і самої системи Берґсона. Бути в філософії „берґсоністом“ чи „інтуїтивістом“ се тільки, що в соціології „марксістом“. Марксизм є політичною програмою, яка має на меті вибороти певні практичні домагання; марксизм як метода дослідів суспільних явищ є схемою проти якої сам Маркс виступав з обуренням. Не лишень не треба жаліти, але і не вільно мати надії, що система Берґсона зможе поширюватись як метода дослідів. Чимало місць у його творах каже про методу і про необхідність поширювання та доповнювання „зусилля, яке буде переноситись в глиб конкретної реальности“ і про те як „філософія в справжньому розумінню слова інтуїтивна могла би здійснити так дуже бажане зеднання метафізики з наукою“. Та мабуть не дуже підірвемо вагу Берґсонівської методи і не дуже піддамо в сумнів живучість нової метафізики ним початої, коли скажемо, що і орудники його методи і його метафізичні ідеї є наскрізь індивідуальним виявленем світогляду, якого межі кінчають ся з творчістю самого автора. Поважаючи Берґсона як слід, дуже важко повірити, щоби оця сполука науки і метафізики, яку він бачить як майбутнє завдання філософа могла зродитись на шляху прикладної методи, хоча би інтуїтивної. „Відтворення тягlosti між інтуїціями поодиноких наук, до яких вони доходили від часу до часу на протязі своєї історії завдяки здобуткам гентя“, є настільки проблематичне, наскільки

ки проблематичним буде розумінне своєї філософської праці, яка має бути „зусиллям піти проти природною схилу працюючої думки“, „зусиллям розуму: змінити в протилежному напрямку звичайний процес думання“. І природний схил працюючої думки і звичайний процес думання можна розуміти лишень в наскрізь історичному значінню — одного моменту, над яким тяжить спадщина метафізики вихованої в атмосфері математичного часу і простору. Тяглість між інтуїціями поодиноких наук може бути сотворена навіть незалежно від цілої теорії пізнання розвиненої Берґсоном. Взаємини нашої дуалістичної природи можуть прибрати зовсім нову форму, коли філософ замість більшої як підставний матеріал своїх теорій візьме нпр. соціологію чи історію. У Маркса, Прудона чи Ніцшого можна найти ідеї, з яких і досі можна добути теорію про роль розуму як орудника пізнання дуже наближеного до інтуїції Берґсона і саме завдяки підкресленню наскрізь практичної доцільности всіх метафізичних ідей. Тяглість між інтуїціями поодиноких наук може бути і не сотворена новою метафізикою, а сотворена може бути нова доцільна метафізика. Метафізика може зректи ся домагання: бути узагальненнем досвіду поодиноких наук, і одночасно ще скромніше: — може зректи ся означення, що вона проте є „цілковитим досвідом“. Вона може зміцнити правду теорій Берґсона, який показав: чому догматизм лежав у пересвідченню, що „всіляке пізнання повинно виходити з понять з ясно означеними обрисами“ а одночасно відкинути надто абсолютну формулу Берґсона, що „завдання філософії лежить у сьому, щоби переноситись в сам предмет зусиллям інтуїції“. Мистецькі і животворні порівняння Берґсона започивчені з психології артиста можуть наближувати метафізику до сього ідеалу, коли вона „творитиме уявління пруживі, ворущкі, майже пливкі, готові завжди прийняти вихоплюючі ся форми інтуїції“, і може саме завдяки такому впливові нові філософи працюючі для того самого ідеалу стати зовсім байдужими до терміну „Абсолют“ як повної синтези життєвих прояв. Взаємини з реальною буденною дійсністю, яку філософ матиме змогу охоплювати через інтелектуальне зусилля симпатії, можуть його довести до таких нових виднокругів, де те все, що нині в світогляді Берґсона стає для нас розясненнем само стане виключно індивідуальним описом розвитку нашого пізнання і вирине як проблема, яка домагаєть ся розяснення.

ГОРАЦІЙ.

I.

До Левконої.

(Пісні, кн. I, 11).

Не гоже знати нам, дівчинонько кохана,
 Яку тобі й мені судила доля путь.
 В ворожок не питайсь: халдейського туману
 Ніколи, друже, нам з тобою не збагнуть.
 Чи довго житимем, чи скоро час розстання, —
 Приймаймо з дякою, що доля нам дає,
 Хоч, може, ця зіма для нас зіма остання,
 І вже не чути нам, як море в берег бє.
 Розумна завше будь. Важкий і пінний келих
 До вохких уст своїх бездумно підіймай,
 І безліч днів живи, безжурних та веселих,
 І лиш на це життя надії покладай.
 Мина летючий час, мина. Лови хвиліни,
 Не вір прийдешньому, що нам назустріч лине.

1910.

II.

До Венери.

(Пісні, кн. III, 26).

Чи то ж давно дівчат я чарував собою
 І добрим вояком в безкровнім був бою,
 А нині — вислужену зброю
 І барбіт¹⁾ свій богині оддаю.

Сюди, сюди, до ніг народженої з піни
 Складайте, браття, з лівої руки
 Ліхтар мій, що розгонив тіни
 І кий, що розбивав замки.

А ти, прославлена в південному Мемфисі,
 Перед твоїм ясним схиляюсь я лицем,
 Молю, Кипридо — розмахни ся
 Над Хлоєю святим бичем!

*Переклав М. Зеров.*¹⁾ Велика, многострунна ліра.

За водою.

Третя частина трільогії

„Мандрівниця“*).

XXVI.

Сонце зникає з неба ясного і настає ніч. Свята кінчають ся, настають будні. З відїздом Богдана наче захмарило ся все навколо Надї, але вже не лягала важким камнем туга на душу. Як легко переносити самотню буденність, коли ясними проміннями скрашають її листи коханого, коли дитяче рухливе, веселе личко оживляє радістю і надїєю дні ненастанної праці, втоми і самоти; коли поруч негасимою лампадою палає вірою в житте, надїєю на людей і любовю до них молода, ясна, криштальова душа сонячної людини.

Часто повернувшись з коректи і посидївши біля Віри, покінчивши з усіма турботами дня, Надя витягає з столу заповітний зшиток; після співів туги й шукання, болю безпросвітної самоти, що вже були в сьому зшитку, ллють ся співи самотної душі, яка бачить, відчуває сонце; ллють ся співи тихої творчої радості, співи надїї.

Часами чує Костеві кроки за стїною і хмара зганяє радість. Як би не сі його кроки за стїною, як би вона справді була цілком одна. А то — звязала з собою житте людини, з якою немає вже нічого спільного, душі якої чужа її душі, і занапастила се житте. Йому тяжко, сумно завжди. До людей він не йде. Вона одна була у нього... і вона пішла од нього... Є у нього Віра і як він любить її, як радісно всміхаєть ся їй! Але коли Віра лягає спати, він лишаєть ся сам і невпинно ходить з кутка в куток. А в недїлю, коли Надя у вечорі дома, се особливо тяжко. Засне Віра і вони лишаючись вдвох біля шумливого самовару, напружено мовчать, не знаючи про що розмовляти. Надя поспішає помити посуд і піти в свою хату. Хотїла б щось сказати йому, щоб не був такий сумний; але безсилі всі слова її бу-

*) Перша й друга частина трільогії друкували ся в Л.-Н. Вістнику за 1913—1914 рік.

дуть; в очах його вона — „зрадниця“. Він втратив жінку в ній, а людини йому не треба. Взагалі він каже, що людей йому не треба. Чудесно проживе без них... вони йому не підходять. А тим часом не живе, а бореться з самотою в чотирьох стінах; єдина розвага — що наукою займається; вона „наука, одна без помилок і омани...“

Ріжні практичні справи що до життя їх всіх і найважніші і найдрібніші Надя сама вирішає. Чому? Кость не хоче ніколи своєї думки сказати, він ніколи не знає, як що зробити. „Не досить, що жити доводить ся на сім осоружнім світі, та ще думай як там, та що... „як небудь“, „все одно як“ — се відповіді Костя на запитання Наді що до практичного життя їх усіх Кость лише гроші платив за себе, власне всі гроші, які мав за урок, віддавав Наді, але їх було досить тільки для одного; стипендії ще не мав, лише сподівався.

Останніми часами, що більше оживляла ся Надя, то більше захмарювався Кость. А їй непереможно хотіло ся, щоб і йому краще було. Що ж, що подружнє життє скінчено? Єсть же для нього ще інші сфери життя, але працювати тоді може людина, коли душа оживлена коханнем; є інші жінки, але як одна, єдина вона зрадила, то що ж інші?

І кожного вечера Надя чула за стіною розмірені безупинні кроки самотньої людини.

Нікуди не ходила до своїх останніми часами Надя і зрадила, що Катря прийшла.

— Чому і урочистий і сумний у тебе вигляд? чому якась надзвичайна?

Надя зняла капелюх з золотистого волося Катрі, поцілувала любі сині очі.

— Невже урочистий? — Катря сіла й задумано подивилася на Надю. — А знаєш, вже весна починається ся: шумлять струмочки на улицах, вітер якийсь такий теплий, бурхливий... Та се так, між иньшим. А ось що я хотіла тобі сказати: Павло вмер...

Павло... само життє, огонь, рух... Павло, який палав і запалював иньших? — Надя зблідла й схопила ся за голову. Ледви чуто запитала:

— Застрілив ся?

— Ні, його вбито... він йшов помстити ся за Марусю. І помстив ся. Кинув бомбу. Але й сам загинув...

- Бідний Павло, бідна Ганнуся.. — прошептала Надя.
- Так, бідна Ганнуся.. Ніколи не бачила я такого горя.
- Вона його як бога кохала...

Надя замовкла й поринула в думках.

Павло зник зараз же по новім році; Ганнуся тужила, змарніла, поривала ся його шукати. Але лишила ся, чекаючи дитину. Тепер дитина — се єдине що од Павла їй лишить ся, єдина радість.

— Пам'ятаєш, — казала Катря, — той новорічний вечір, як він довідав ся про Марусю. Се була остання краплина — він же й так тужив за нею...

— Але любив про те й Ганнусяю...

— Любив, як свою радість, як квітку... але сонцем животворчим для нього була Маруся. Як згасло сонце, та ще й придушене чорними хмарами, він взяв свою зброю і поїхав...

Замовкли обидві. Сиділи поруч засмучені.

— І для неї тепер сонце згасло. І вона тужить, тужить, — почала знов Катря. — І що се коханне робить з жінками: віддають цілу душу, істоту цілу і як трапиться катастрофа, лишають ся жебраками. — Та правда се не тільки з жінками, а й з чоловіками трапляється...

— Більше з жінками, переважно з жінками се буває, Катре, — задумано й сумовато казала Надя. — І отсе власне одно з тих болючих питань, які не дають мені спокійно жити. Чому жінка залежить і матеріально і морально від чоловіка? Боляче навіть дивити ся на се, а вже самій сього зазнати — страшно. Жінка повинна бути сама по собі... чоловік, коханне — се якийсь додаток до її життя, до її індивідуальности. Чоловік, коханий — „се не є той муж“, який є всім в життю жінки. Він її форма, її зміст, її розум, її кишеня... ні! Чоловік — се кохана людина, з якою мене не зв'язує ні економічна залежність, ні право, а тільки почуте і діти... я жінка... се не значить, що я якась безпомічна, нерозважлива, незначна сотворіння, яке щоб мати якусь цінність, мусить стати *чиєюсь* жінкою... я жінка, себ то людина, що має властивість бути матір'ю. Мене страшенно ображає погордливе відношення пересічного чоловіка до жінок. Але коли се хтось видатний, то се занадто вже боляче; ось один письменник, не наш, а північний, з країни фіордів, каже, що жінка тільки те й уміє, щоб бути матір'ю, а все иньше чоловік робить краще її. А я скажу, що жінка вміє все робити, так як і чоловік і ще крім того вміє бути матір'ю...

— Надю, Надю, се тобі б слід перед Миколою прочитати таку лекцію; він антифемініст. А я й сама феміністка.

— І власне ти, Катре, не словами, а ділами се показуєш, се правда. Але я говорю тобі се все, бо дуже наболіло, і як би я могла почати тепер житте своє, я б серед палкого кохання як дорогоцінний скарб оберігала свою самостійність...

— Але ти хотіла б кохати... а кохання се великий ворог самостійности.

— Без помочі чоловіка проходила б я свій шлях життя, без залежности від нього. І я б хотіла, щоб той, якого я кохаю, з яким йду поруч шляхом життя, щоб він відносив ся до мене так само уважливо, як я до нього, щоб не робив мені ніколи найменшої прикрости... щоб наші бажання сплітались, щоб була гармонія між нами.

— Люба моя, се вічно не може бути. Кохання мое, як і природа, свою весну, літо, осінь, зіму. Але вся річ в тому: чи осінь вохка, брудна, сіра, чи ясна тепла з блискучим сонцем та синім небом... чи зима люта з пекучими вітрами, чи лагідна, м'ягка.

— Не хочу осени, не хочу...

— Тоді мусила б і кохання зректи ся. Такою, як я є зараз я вже справді й не можу кохати так, щоб все житте поруч з коханим йти. Тепер мені хочеть ся радости кохання, хочу спочити в проміннях гарячих, погріти ся в них — спочити як спочиває мандрівник в пекучій пустелі біля жерела свіжої води. А тоді може краще знов самій йти далі. Часом, як думаєш про кохання, просто розпука бере: чи воно вічне чи скороминуче? І де справжнє кохання? І здаєть ся часом, що нема справжнього кохання, а се все людське кохання — се просто ряд емоцій, приемне подразнення нервів... А щасте? чи є в світі щасте?

— Абсолютного нема... Є рух, є зміна приемних почувань і важких... Але зовсім не треба над такими питаннями сидіти. Треба жити і годі! Жити, працювати! Творити краще для всіх житте!

Катря встала й одягла капелюх, жакет.

— Я щаслива, Надю, як що є на світі щасте. — Вже вилетіла я з дворянського гнізда, вже почну по своему житте будувати. Переїхала вже сими днями на фабрику, ту „нашу“, де багато своїх. Там житиму як фельдшериця... і можиму працювати й жити згідно з своїм світоглядом...

— Ти щаслива, Катре, — обняла її Надя, бо ти моя мудра, розважна Катря, яка — завжди знає, що її робить. Тільки все ж таки, як вирішила ти питання з своїм коханнем?

— Моїм коханнем? — здивувала ся Катря. — Що ти кажеш? Де ти його бачила?

А сама червона мов мак.

— І потім: ніякого особистого щастя...

— Се формула, а не життя.

— Мамо, мамо! — на порозі зявила ся Віра. — Так тепло стало, се вже буде весна.

Румяна повновида дівчинка з велими чорними очима кинула ся на шию мамі.

„Тепло, весна, веселі очка і срібний сміх“ думає мама. „На що тут питання, на що шукання?“

Катря дивить ся на мати й дочку, що злили ся в поцілунку і якесь невизразне таємниче бажання ворухить ся в її серці.

А на улиці, де сонце теплом її охопило, щось співає в її душі:

— Весна, весна...

XXVII.

— Весна, діти, весна на дворі! Зберайте ся, підемо в гай, в поле, до квіток, до пташок весну зустрічати. Ні, люба мамо, не дамо донечки! Хіба й вас з собою візьмемо! — голубить Надю любий голос дитячої „бабусі“.

Вона давно вже тут чекає. І якось особливо радісно їй дивити ся на гру дітей, прислухати ся до їх вчення; може тому, що сьогодні соняшний теплий весняний день... може тому, що тут її так приязно витають... а ще й тому може, що лист від Богдана лежить у неї в книзі, такий ніжний, щирый лист...

Парами йдуть діти; весело лунають дзвінки голоски — мов великі дивні птахи перекликають ся. Ось вийшли за місто, топчуть зелену травцю, сміючись нахилиють ся, шукають квіток.

— В лісі знайдемо... багато знайдемо... потішає їх бабуся.

— Надя на хвилюку зупиняєть ся. Вдихнула повітре запашне повними грудьми, оглянула ся. Вона серед лугу. Зеленим килимом постелила ся молода травця, радісна, весела; голубить її сонце, таке блискуче, таке променясте.

Поспішає за дітьми. Вони вже біля лісу. От зникли маячать між білими березками. А березки й собі мов діти розбігли

ся по зеленій траві, тоненькі, стрункі, граціозні; наче вони на хвилю спочивають і зараз знов бігтимуть. А соняшні проміння голублять їх кучеряві, свіжо-зелені гильки, та не забувають і травицю під білими стовбурами. І так стоять вони осяяні сонцем на чистій оксамитовій траві, а над ними небо безмежне голубіє.

Зачарована стоїть Надя між березками; очей не може одвести від неба блакитного, що манить до себе крізь мережево листе.

— Гарно, правда, гарно? — чує коло себе голос „бабусі“. Струнка мов березка, променяста мов сонце, стоїть вона коло Наді. — Я ж вам казала, що не все хмари, буде й сонце. Як радісно, коли багато сонця!

— Так, коли багато його...

— Люба моя, вірте мені, щоб багато сонця в житті було треба будувати життя! Не треба ховати ся від нього, не треба складати рук... Треба йти до життя, йти на улицю до людей, гукати, кликати! Треба міцне царство віри збудувати в своїй душі і на кожному своїм кроці щось робити, щоб свій ідеал в житті втілити. І перший крок до цього — се виховання дітей. Подивіть ся на них, що ось бігають навколо нас... Їм треба життя, руху... отже і нам так само.

— Дивіть ся, усе ожило, усе співає, радіє; подивіть ся он і наші пташенятка щебечуть, радіють; будем брати з них приклад...

— Бабусю, у мене жук, он який...

— А у мене квіточка...

— А у мене, а у мене, — простягають діти свої скарби.

— Назберали, чудово, чудово! Ось посідаймо на зрубаний деревині, спочинемо, підживимо ся та й ще погуляємо...

Сміх, радісні вигуки, оживлення... граціозно стоять тонкі, білі березки, виростаючи з зеленої трави, а над ними безжурно стелеть ся безмежна блакить і сяє золоте сонце.

Радісна, прояснена йшла Надя й на коректу сьогодні. Лист Богдана все з нею, мов промінне соняшне гріє її. Се відповідь на її лист, що послала тижнів два тому. Між иньшим писала йому: „ось вже місяць настрій неможливий і я неможлива. Може від того, що на мої плечі лягло стільки життєвого тягару і згинають ся сі плечі? Може від того, що нема грошей, нема часу, нема сил? Може від ненормальности родинного життя? Може від того, що серце рветь ся до кохання і боїть ся його боїть ся того, що воно зрадливе? А може від усього разом.“

Богданочку, любий, не зважай на свою божевільну Надю, не зважай на те, що довго не пише, а сам пиши, пиши. Се така радість — читати слова, написані твоєю рукою і почувати тебе... пиши... може з рядків листу твого дивитимуться на мене очі твої, а слова пеститимуть як поділушки“.

Надя так писала Богданові, бо дійсно тяжко було їй. Вона так дбала про добробут родини, працювала по-над силу, лагідністю і увагою до Костя силкуючись життю йому полекшити, — а часом опускали ся руки і все здавало ся мов чуже їй. Так, здаеть ся, кинула б все і пішла б з Вірою далеко, далеко. Іноді серед сеї праці і заходів зробити хоч трохи можливим родинне життє, раптом встає перед нею образ Богдана, линуть до нього думки та мрії і божевільно хочеть ся, щоб приголубив її як дитину, щоб зняв тягар життє з її плеч і половину на свої поклав.

Тоді почувала себе втомленою боротьбою, втомленою життєм в родині. Хоч би слово потіхи від *нього*, коханого, рідного... тільки слово. Та слово далеко. І єдина розрада — лист.

А так, здаеть ся, полетіла б. на хвилику, полагодивши всі справи в себе в хаті — спочити... погріти ся в проміннях кохання, набрати ся сил на дальшу важку путь. А тоді знов назад, до праці, до своїх обовязків, до свого сїрого, безрадїсного життє!

Тільки як же се? Се була б хвилика. А вона ж хоче: все або нічого!

„Кохана моя!“ пише Богдан... Я сам зараз тут, на лоні природи, де доля мене закинула на кілька день. Мушу кінчати повість, а дома, в місті, серед ріжного клопоту годі се зробити! Отже живу зараз за містом, на порожній дачі мого товариша. Сам я тут, тільки тиша зо мною. Та ще зелені дерева та квіти, та сонце. Сиджу. дивлю ся на се в хвилі відпочинку і думаю про тебе. Ти знаєш, моя радість, коли я сам, все думки мої до тебе линуть, образ твій все встає передо мною. Про тебе я мрію. Хотів би бути з тобою... знаєш, як би так на хвилику перелетіти можна було до тебе, заглянути в очі, поділувати... Смертельно хочу тебе бачити... Як би так міг написати тобі: „приїзжай, моя люба“. А чому не можна? душа так тягнеть ся до тебе, і хвилинами я фантазую, що вже чекаю тебе, що ось ти ідеш до мене... Фантазувати ж і мріяти про все можна, правда?

І ось тоді я чекаю... І садок чекає і квіти і місяць і сонце.

Бузок цвіте і напоєє ароматом повітре... барвінок постелив ся під моїм вікном — синій-синій серед зеленого листя. Вквітчав би ним твою любов голівку...

Цвіт з дерев осипаєть ся. Часом сумно дивити ся. Чи не осиплять ся так і надії мої?

Але ні, але ні! Надія ще є зо мною... надією живеш, надією чогось невідомого, тільки непевне відчутого, чогось, що колись має прийти. І болюче, страх як болюче, що не можна ось так, коли хочеть ся, зараз з тобою бути, і разом з тим гарно, що живеш надією, що надієш ся ще чогось...

Сиджу тут, на зеленім горбочку. Наді мною вітрець повіває, шелестить, коливають ся віти зелені. Крізь мережево легких, свіжих осокорів світить ся блакить неба. І ось я тут сам, в сім чарівнім місці, сам без тебе...

Мрію...

Птахи цвірінькають, тихо перерізаючи повітре, травиця зелененька коливаєть ся, дерева шепочуть. Житте! Се житте... весна... І хочеть ся знов в своїм житті весни, хочеть ся почати наново жити, наново будувати своє житте, свою родину — з тобою, Надю!

Се як би я був вільний Надю і ти! А так... Я згадую і свою родину... я її люблю... Люблю Галю... Як се все дивно! Ще чогось шукає душа моя. І пориваєть ся до тебе.

Мало мені всього того, що маю в своїм житті: маю й коханне, родину і творчість... Але треба ще чогось мені: тебе, твого небуденного кохання, твоєї небуденної душі.

І як не можна вже в житті досягти сього, я пишу про се в повісти. Багато думок, багато ситуацій повісти присвячено тобі; вона тобою навіяна, ся повість, що пишу. І з кожної сторінки, коли перечитую її, дивить ся на мене твое любе, задумане обличчє, твої смутні очі.

І несеть ся до тебе моя пісня кохання і мое найщиріше бажанне.

„Нехай тобі гарно буде“...

XXVIII.

Катря сидить вже годину на лаві в глибокій задумі. Вона дивить ся на Дніпро, що широко розлив ся і залив береги, на далекі околиці за Дніпром, і не помічає зовсім тих людей, що коло неї тут, на сій горі ходять, сидять, розмовляють. Непорушна, вся в чорному, тоненька струнка постать її, прихилена до спинки лави і тільки вуаль синій від подуву вітру вєть ся хвилями над золотистим волосєм.

Вона була зараз у Ганнусі, у якої чудесний хлопчик народився. Але сумно там, що Павла немає, і Ганну сяє як радіє синові, стала зовсім не та. І Катрі так важно примирити ся, що сього палкого завзятого борця вже нема. Все здається, — ось зявиться ся його висока, мальовнича постать, ось вчується його голос „драстуйте, золотоволоса Ундино!“

Катря заплющила очі. Мов живий встав її в уяві Павло, бурхливий, відважний, своєрідний. Він всіх оживлював, впливав охоти й запалу до боротьби, всіх еднав і примирював. Тільки сам не примирився!

Ні Ганнуся, у якої він захистку шукав від душевної муки, втративши на віки Марусю, ні можливість утворити тепле, затишне родинне гніздо — не примирили його.

Так сумно й тяжко, що його нема на світі!

Катря вже кілька разів в свята (в будні ж так ніколи!), вертаючись з міста до себе на Поділ, заходить в сей парк на горі, сідає і думає і спочиває тут. Тягне, вабить її сюди весняна зелень, запашний вітерець, далекі мальовничі крайовиди. „Зайду на хвильку тільки“; думає Катря, „се ж по дорозі, не забарю ся, бо дома завжди робота є“. Але як вступить на зелену алею, то вже йде до кінця; там на самім вершечку гори стоїть, полюбуеться Дніпром і думає вже звернути на стежечку, що на Поділ веде. Але замість того сідає на лаві тут же, на вершечку і дивиться, дивиться ся й поринає в задуму.

Два чи три рази зустріла тут Остапа. Певне, як вона, на хвилинку забігав сюди відпочити серед весняних шумів, і також в свята. Чула, що він над міру обтяжений роботою, що разом з робітниками на фабриці працює, а позатим веде всю свою роботу по агітації і культурно-просвітню. Дуже хотіла б розпитати його докладно про його вражіння від його життя й праці серед робітництва, але якось ніяково в душу людини залазити, а він розповідає сам завжди дуже коротко, те що з ділового боку важне, а про душевні свої переживання мовчить. Тай взагалі його гасло: меньше слів, більше праці!“

Вона розуміє його... Вона теж не любить розповідати про себе, про свою працю на фабриці, про життя з робітницями. Се що здійснила ся заповітна мрія, — се є скарб душі її. Мало з ким може про се говорити; ось з Надею, та ще з Павлом могла. І Остапові часом дуже хочеться сказати, але щось скочує й уста. Може те, що він якийсь дивний став: як побачить її тут, то збентежить ся й наче тікати хоче. А коли лишається, то

мовчить і дивить ся на Дніпро. А отсе останній раз зразу ж, як побачив її здалека, вклонив ся і раптом пішов в другий бік. Може йому ніяково, що бачить, як його весна захоплює, вабить сюди... що бачить, як він, суворий робітник, марнує тут години. Так се пусте... вона ж така сама і так само корить ся закликам весни... Як се гарно сказано у Лесі Українки „Весно, весно! Твоя перемога“.

А Остап такий дивний став: ніби ще більше віддаляеть ся. А як колись дбайливо перевозив її в човнику через Дніпро... турбував ся про неї, як була слаба в Галичині... як зрадів, коли вона з „перевертня“ стала україркою. А отсе останніми часами віддаляеть ся, ніби вона щось завинила, або в чомусь заважає йому. В клубі робітничому, який недавно утворили поки що нелегально, в приватнім помешканні, зустріли ся вони кілька день тому і Остап швидко пройшов повз неї, все наче уникав її.

А часом хочеть ся з ним поговорити! Так багато є об чім! Видно, однакові в них ідеали і мрії... Та й якось так приємно їй слухати його м'який голос, почувати погляд його ясних гарних очей.

Його очі... та ні, годі! Давно вже відігнала якісь химерні, фантастичні мрії... „Ніякого особистого щастя! Шлях суворой праці перед нею!

Катря дивить ся на сині води Дніпра, на далекі зелені береги і думає: „Треба тїкати звідсіль. Гарно тут дуже, але фантастичні мрії тут налітають... До роботи, до суворой дійсности пора вертати ся“.

Вона встає і раптом стикаєть ся з Остапом, який підходить до лави. Несвідомо від несподіванки сідає знов.

— Добридень, товаришко Катре. І як се доля нас зводить до купи на сій горі! Можна коло вас сісти?

— Які церемонії, товаришу Остапе! ранійше їх, здаєть ся, не було...

„Чогось вона так хвилюєть ся... Спокійніше, спокійніше треба“.

— Та ви ж, здаєть ся, хотіли вже йти, от я й боюсь вас затримати. Вам все ніколи...

„Щось не те все він говорить... Так багато хочеть ся йому сказати Катрі, але зовсім не ті слова вимовляють його уста.“

— Як і вам теж... — удано спокійно відповідає Катря, а серце чомусь скажено колотить ся. — Ось минулої неділі я була тут і бачила, як Ви, поспішаючи, переходили стежкою...

„Так... тікав тоді від неї, щоб не подумала, що навмисне шукає зустрічі з нею. А отсе зараз не сила була втікти“.

— Надзвичайно люблю сей краєвид, — каже Остап сідаючи і дивлячись не на Катрю, а в далечинь. — Дивіть ся, як привабно, мов білий птах пливе пароплав по синій поверхні!

— І я люблю тут спочивати. Так бува гарно тут сидіти, що не хочеть ся йти.

Дійсно і зараз їй так гарно бути тут. Тільки якось лячно подивити ся на Остапа. Дивіть ся весь час на Дніпро, на околиці.

— Катре! — пролунав якось напружено голос Остапа.

— Що таке? — занепокоєно запитала вона.

— За що ви так ображаєте мене?

— Я вас? як се! — Катря повернула ся до нього і подивила ся йому в лице.

— Чому ви не маєте довіря до мене? Всі зміни вашого життя таїте від мене... Я від товаришів дізнав ся про те, що перейшли з курсів на фабрику, що цілком на пролетарський шлях своє життя поставили. А мені се все дуже цікаво, бо і я близько до робітників.

„Ну, розумієть ся, йому цікаво, тому що і сам тим самим шляхом іде“...

— А ви таїте від мене, ви не хочете ніколи поговорити зо мною... За що ж ся зневага? А може я б з сього тішив ся більше ніж усі, бо...

„Бо“?.. Дужче серце колотить ся, але погляд Катрин далеко блукає. Он там легким білим птахом пароплав тікає все далі від берега...

— Бо... Пам'ятаєте Катре, нашу давню подорож в хиткому човнику на такому самому весняному Дніпрі? Ось я хожу, працюю, за роботою світа не бачу, а у вільну хвилинку душа моя тужить за тою весною. А тепер чогось особливо... І жене мене та туга сюди на кручі, на простір, над Дніпро. Часом бачу, що й ви тут блукаєте, або довго сидите в задумі. І тоді божевільно хочеть ся, як колись, попливти у двох синіми хвилями, тай взагалі морем життя... Бо...

Не поворухнеть ся Катря. Вона так уважливо слідує за тим білим пароплавом, і чомусь так лячно їй глянути на Остапа.

— ... Люблю вас...

Голос Остапа тремтить, очі впили ся в ніжний профіль.

— ... Люблю вас здавна і на віки.

Катря мов зачарована сидить непорушно; тільки важко дихає.

Потім закриває лице руками і шепоче:

— Ах, Остапе, не треба було сього говорити! Не треба! Наша з вами доля — не для себе жити! І не треба про се й говорити зовсім!

— Не можу я не говорити про се, бо серце мое палає. Я й так довго-довго мовчав... Катре! Катре!

Але Катря все сидить непорушно, закривши лице руками. Потім раптом вона встає.

— Остапе! Я хочу сама побути... Не йдїть за мною. — І хутко пішла стежкою на нижню терасу.

Остап стояв і дивив ся їй у слїд; бачив, як струнка, тоненька, любя постать віддаляла ся, як стала на нижній площадці в задумі і довго стояла, втопивши очі в далечїнь. Ось вона поворухнулася ся, оглянула ся, подивила ся вгору, ніби чогось шукаючи.

Вмент Остап опинив ся біля неї.

— Катре, любя моя, ви вже вирішили, правда? Ви любите мене? — міцно стискає їй руку, жадїбно в очі заглядає Остап.

— Хочете знати, чи люблю? мабуть люблю, — якась нова усмішка засяяла на зарум'яненім обличчі. — Але знов кажу, Остапе, не треба нам ні думати ні говорити про се... Працювати нам треба...

— Працювати, розумієть ся... але вкупі ще більше зробимо...

— Ні, ні, Остапе!

— Так, Катре, моя любя Катре!

Рука Остапа міцнїше стискає їй руку. Треба б увільнити ся, але коли ж так гарно.

— У кожного своя праця, а спочинок у-купі... О, Катре, Катре, яке се чарівне житте буде!

Катря ще заперечливо хитає головою, але очі їй сяють променястим огнем.

Такий його любий голос... так голубить... Любий, рідний Остап...

— Хіба може поспробувати, яке се житте буде? — раптом повернувши до Остапа обличчє, схвильовано каже Катря.

— Катре!..

— Але яка се буде спілка? Насамперед, таємна. Потім — з правом автономії для обох сторїн, спілка вільна.

Катря дивить ся Остапові в очі і сама собі дивуєть ся: „як се все раптово вийшло!“ Потім оглядаєть ся навколо, на зелені дерева, на широкий „водяний простір, на околиці, і знов до Остапа її погляд вертаєть ся, а в серці брєнить:

„Весно, весно, твоя перемога!“

XXIX.

— І як ти не хочеш зрозуміти, Миколо, що тільки при самостійности державній може розвинути ся політичне, економічне й культурне життя України! І ся самостійність буде! Не зараз, але буде. Великий здібний нарід, що має своєю хатою, своєю батьківщиною величезну територію, що має свою мову, свою історію, сього досягне!

Кость з книжкою в руках лежить в гамаку проти сонця між двох дерев; в кільках кроках від нього, в самій гушавині, в затишку, вигідно розлігшись в гойданці-кріслі. Микола. Ся зелена площинка з одного боку до лісу доходить, з другого — до білої дачі, „комуністичної“ дачі, як називають її господарі та їх гості.

— Абсолютно не розумію, ну, органічно не розумію, нащо тобі ота самостійність? Ся романтика могла бути до речі у нас в далекі дні юности, але зараз... Матеріалістичний, марксіський світогляд виключає всяку романтику.

— І які ми старі з тобою, Миколо, подумаеш... — несподівано озвав ся голос з дерева і крізь зелене гилля висунула ся рука з пензлем а потім вскуйовджена голова.

— Пху, Омелю, налякав ти мене! І що ти там робиш? Та що я питаю ся? Що можеш ти на дереві робити, як не малювати!.. Але звідкіля ти взяв ся? ти ж здаєть ся, не живеш тут.

— Малювати звідси чудесно, особливо твою, Диню, лис... вибачай — голову. Та й взагалі сю всю сценку між вами. Лежать два великорозумні ес-деки на лоні природи, пообідавши добре — у одного Маркс в руках, у другого Каутський — і обмірковують! А взяв ся я звідтіля, звідкіля й ти, Миколо! І мені вже осточортіло дихати мійським повітром, а тут хата тепла, трава зелена, люде добрі, ну й живеш якийсь день-два.

Та воно так! Але я тебе за обідом не бачив... Де ж ти був?

— А тут же й був, на дереві.

— І не обідав?

— А хіба неодмінно треба обідати? Не одним хлібом живе людина... Ну, я вже замовкаю... провадьте свої глибокодумні міркування далі.

— І як ти не хочеш зрозуміти, Миколо, що матеріалістичний, марксіський світогляд абсолютно не перечить ідеї державної самостійности нації...

— Але він вчить нас, що боротьба національна ослаблює, розпорошує сили, які призначені для класової боротьби...

— Добридень, пане професоре і пане адвокате,—раптом з'явився перед ними Остап в чорній сорочці і соломяному кашкеті. — Насолоджуетесь вакаціями після іспитів? Я вже зробив собі на пару день вакації і отсе вперше з'явився сюди.

— Пора вже тобі, Остапе, й трохи довші вакації зробити! Подивився б на себе: який тонкий та чорний!—похитав головою Микола.

— Ну що ж?.. не всім же бог дав такими бути кругленькими як ти!

— Еге, змарнів ти, Остапе... Але разом з тим якось ніби покращав... такий у тебе вигляд, наче ти у друге на світ народився, — зауважив Кость.

— Хто, хто на світ народився? — Надя, тримаючи Віру за руку виходить з густої алеї, що веде від будинку; за нею Ганнуся повільно й обережно веде візок, все схиляючись над ним і приговорюючи: такі ми, манюні такі ми гарнюні любуні дітуні“.

Віддалік йшов Михайло з плахтою в одній руді і парасолькою в другій.

— А ну вгадайте, хто з нас на світ народився? — Микола підняв книгу з трави і вигіднійше уместився в кріслі.

— Тільки не ви, розуміть ся... — вгадувала Надя. — І не Кость хоч і покінчили ви нарешті з університетом і „вийшли в люде“... А значить Остап. Ну, розуміть ся Остап: подивіть ся на нього наче небо відкрило ся перед ним і йому тільки крок зробити, щоб увійти в нього...

— Скинувши попереду чоботи, бо небо — се дуже делікатна річ, — почув ся голос з дерева.

— Омелю, а ви й не обідали! — гукнула Ганнуся, на хвилинку відірвавшись від візка.

— Мамо, хіба можна вдруге на світ народити ся, як отсе ви всі кажете?

— Можна, Вірусю, можна... Ти ж бач, дядя Остап народився.

— Не розумію, він же і вчора вже був на світі. Родити ся, се так: вчора не було, а сьогодні раптом є, як от Лелик народився. — І Віра побігла до візка, який Ганнуся трохи віддалік від гурту поставила, щоб тому чарівному маленькому, що заховано було в ньому, спокійно було.

— Ганнусю, плахту тут, коло візка стелити? — запитав Михайло, розкриваючи парасольку і даючи їй її в руки.

Вона, Ганнуся, мов дитина тепер стала, не дбає за себе; треба доглядати її, піклувати ся нею. Так занедбала себе, змар-

ніла отсе за сей час, як не було нікого з нею. Така бідна, люба, ще більш як колись люба Ганнуся... І він, Михайло, мусить бути коло неї. Кожну вільну хвилику приїздить сюди.

— Ні ось там, далі... Він засипає, нехай спить...—повернула до Михайла бліде, одухотворене материнством, прекрасне лице. Вірною, ходім до всіх... сядемо собі на плахті...

— Ні, я люблю на траві коло тата, або в гамаку коло мами.

На плахті коло Ганнусі сів Михайло, тримаючи парасольку і захищаючи її від сонця.

— Чудні люде, приїхали на лоно природи, до сонця, і ховаєтесь від сонця, — пробурмотів Кость. — А що може бути краще від сонця?

— Та сідайте, Остапе, і ви нарешті, глянула на нього Надя і оповістить нам причину, з якої ви зробили неймовірну річ — на світ народили ся!

— Я вгадаю: відновила ся „Просвіта“ — лїниво мовив Микола.

— Щось трошки краще, — озвав ся простягаючись на траві і таємно всміхаючись Остап.

— Відчиняєть ся, нарешті, робітничий клуб? — догадала ся Ганнуся.

— Трошечки краще! — Остап скинув кашкета і обмахував ним, як віялом, почервонїле обличчя.

— Завтра починаєть ся загальний страйк? — зацікавлено глянув на нього Кость.

— Ще трошечки краще!..

— Пху, Остапе! Хіба можна так зацікавлювати людей і морочити їх? — подав і собі голос Михайло. — Панове, я вгадав Остап закохав ся.

Закриває Остап збентежене обличчя кашкетом.

— Я вгадала! — гукає Надя. — Остап оженив ся.

Щось таке в його обличчі весняне, радісне, мрійне. Так, вона мабуть вгадала.

— Ну, признавайте ся, Остапе!

— Що ж мені признавати ся? — вже цілком опанувавши себе, відповів Остап. — Як що я справді на світ у друге народив ся, то причини до сього такі конспіративні, що поділити ся з вами не можу.

— Оттакої!.. а ще товариш! — задумано похитав головою Михайло.

— А можу поділити ся з вами тим, що я поснідати не мав часу в місті, а в обіденну пору їхав, отже голодний до роспуки.

— Нагодувати вас треба! — заворушила ся Надя в гамаку.

— Я молока принесу! — глянув Михайло на Ганнусю.

— Там можна те, що в льоху стоїть, нехай Параска внесе. Та нехай вона і ягід принесе сюди для нас всіх, — одгукнулась Ганнуся.

— Яка ви зворушливо добра, Ганнусю! — мовив Микола. — Йй-богу, буду що неділі приїздити до вас...

— Се більше Надя, ніж я. Здаєть ся, вона творила якусь поему і для сього блукала по лісі два дні. Побіжно і суниць багато назбірала.

— Нехай благословенна буде вапа муза, Надю!

— Отут ставте, тут! Се добре, що надумали стола принести сюди...

— Та се ж мабуть спеціально для тебе, комфортабельний товаришу.

— Ну то я вже зовсім і присуну ся до столу, бо сонце і тут знайшло мене і дуже припікає.

— А я на твоє місце Миколо, — підвів ся Кость, бо од мене навпаки втікло сонце.

— Попсували мені пересуванням весь настрій, — озвав ся Омельченко з дерева. — Я ж малював вас. Ех! злазитиму і я вже видно до суниць та молока.

— Параско захопть тоді ще й хліба...

— Як гарно тут у вас, як гарно! захоплено мовив Остап.

Небо чисте блакитне мов обняло ся з пишною красунею-землею і вкриває її своїми поцілунками — соняшними проміннями. А земля радісно приймає сі поцілунки — проміння, підставляючи під них дерева, травицю, квітки, що від білого будиночку довгими грядками і круглими розкинули ся. І всіхаєть ся травиця і радіють зеленим шелестом дерева. Пахкотять напоєні чарами поцілунків квітки.

— Гарно тут! — зітхнула Ганнуся. — Казково, чарівно гарно серед лісів, гаїв, квіток, під ясным прозорним небом, серед тиші та спокою. І так хочеть ся вільними грудьми гукнути: яке прекрасне життя! Як гарно, як радісно жить. Про се й сонце нас сповіщає своїми гарячими проміннями, про се пташки співають, про се травиця шелестить. Навколо нас бренить могутній гимн природи: хвала життю, хвала життю! Але чи бренить він в серцях наших? Бренів колись... в дні юности... Тепер ми переможені, ми інваліди, ми недобитки. — Переможені й ворожими силами й самим життям. І волі нема нам згідно з своїми ідеалами

працювати і проза життя примушує за себе дбати, про хліб щоденний насамперед думати й дбати. Хіба такі були ми вісім, п'ять літ тому? В огні та бурі горіли, палали, бороли ся й чекали наслідків. А наслідки: — ось скоро все, що здобуто відбереть ся вже і нічого від здобутків революції не лишаєть ся. Ми невільні, ми переможні. Пригнітили нас утиски, репресії, труси, арешти, цензури, шпіонаж... все се й зараз, тут серед прекрасного соняшного дня давить наші душі...

— Йй богу, Ганнуса, моєї душі ніщо не давить зараз... і в мене ж є ще воля думання...

— Тихо, Миколо, — обернув ся Остап в той час, як иньші засміяли ся.

... Та й давить нас, кажу ще, — продовжала Ганнуса, отой щоденний тягар життєвий. Ми грубіємо душею, ми поринаємо в „суету сует“, ми вже не ті віддані, палкі революціонери, ми „інваліди“ які пливемо „за водою“, куди хвиля жене. — І в особистому житті — куди хвиля несе... За водою. Та й кохання що нам дає? самі муки, самі шукання, розчарування а пристані тихої, радісної, довічної нема.

Ганнуса зупинила ся, глибоко втягла повітря і голосно skinчила.

— Боже, а як хочеть ся повними грудьми гукнути: Хвала життю, хвала життю!

— І гукайте й на весь світ гукайте: хвала життю! — Раптом обізвав ся Остап. — Бо так воно є, бо є велика радість в самім процесі життя, в боротьбі за нього, за його удосконалення згідно з нашими ідеалами. Кажете „інваліди“ ми, за водою пливемо... Чому інваліди? Чому „за водою“? Ну, були великі весняні бурхливі хвилі, які й нас закрутили, в яких ми й весла ламали, змагаючись по свому їх примусити котитись. Але не зовсім ламали. І перемогали ми їх, і високо вони нас підносили. І були ми вільні, щасливі, на висоті сповнення своїх мрій. Згадайте конституцію, всі свободи, волю розвитку людини... Хіба ми не вирости всі за той час, хіба не палали огнем, не працювали з усіх сил? І ми, українці з окрема, хіба не одержали всього того, що людьми нас зразу зробило з рабів безсловесних! Ми здобули собі свою мову, відкрили ся нам запечатані уста. Так, тепер, в сю хвилю уже не все можемо говорити, дожили ся до цензури, до всяких иньших репресій але ж і се великий здобуток, що мову маємо. Так, нам тепер хочеть ся більше мати, ніж п'ять років тому, так воно ніби й належить, прогрес має бути: що дал і — то

більше добра; ми ж хочемо неодмінно самі і рай на землі побачити... він, сей соціалістичний рай, неодмінно має бути за нашого життя... Але не забуваймо, що один такий 905-й рік так кольосально наближає людство до сього раю, творить такий грандіозний крок в історії, що ті незначні кроки назад, які ми бачимо, по суті мало що зміняють. Розумієть ся, не так приємно нам жити в сих умовах, тяжко губить здобутки революції. Але товариші! ви ж знаєте, що революція завжди тягне за собою реакцію! Як і навпаки... І от діло не в тім, щоб уболівати над сею реакцією і записуватись в „інваліди“, а в тім, щоб вміти пережити, усвідомити собі сю реакцію, прожити її, щоб приготувати масу до революції, яка знов неодмінно буде. І не „за водою“ нам пливати треба. А з надією дивити ся вперед!

Не можемо на мітингу на весь світ гукати, не можемо на газетних сторінках широко віщати свої слова світові, скажемо їх тихенько гурткам тих, кому власне єдино вони й потрібні, сі слова: гурткам молоді, робітників і селян. Може се буде мало, дуже мало, але се — певний шлях. Те, що ми скажемо їм щиро і переконано, глибоко западе їм в душу і вони иньшим товаришам своїм скажуть. Так, се знов, розумієть ся, непоказна підземна робота, але хіба нам до неї звикати?! І овочі її проростуть крізь землю і вийдуть на світ і дадуть багатий врожай.

А що до кохання, подружа, родини — і се питанне стає перед нами нарешті, бо ми не тільки революціонери, ми — люде. І я думаю, що коханне — се сонішний промінь, і хвала життю, коли воно нам його посилає...

— Ось де розгадка вашого народження на світ, Остапе! — пришептала йому Надя. — Тепер я напевне се знаю. Сині очі, золоте волосе...

Остап наче не чує.

— Остапе! Їй — бо чаю хочеть ся! — не витримає Микола, — Кінчай вже!

— Кінчаю. Але коли ви таки не хочете просто гукнути „хвала життю“ — треба довести се вам.

— Ну, мені все одно не доведеш нічого... — іронічно зауважив Микола.

— Тобі гарячий самовар доведе, та ось ще сунці!..

— Все на світі чепуха, окрім грошей... — глибокодумно вимовив Микола.

— Дядя Миколо, а на що вам гроші, як все на світі чепуха? — обізвала ся Віра і зацікавлено глянула на Миколу своїми чорними очками. Хіба ж ви ту чепуху куплятимете?

— Яку чепуху? — збентеживсь Микола. — Ну й куплятиму, як нема нічого кращого.

— Ловко Віруся спіймала Миколу! — задоволено всміхнув ся Кость.

— Так, так, Остапе: хвала життю! — задумано сказала Надя, пригортаючи Віру до себе. — Бо дійсно, хоч ми живемо так наче „за водою“ пливемо, але над нами голубіє небо, сяє соняшний промінь і душа чогось чекає. І щось буде, до чого треба готувати ся... І як би не було чого чекати, чого сподівати ся, то краще б вмерти...

— Се все поезія і белетристика! — озвав ся Микола. — Моя душа, наприклад, нічого не чекає. Хіба тільки суніць.

— Та воно таки нічого доброго й нема на світі, — мовив Кость, піднімаючись з трави, — ось тільки сонечко...

... „І поринаєш в морі блакитного повітря... І краса та спокій в душу сходять... Шумлять зелені гильки, вечірне сонце тепло розливає. Далекі гори загадково височіють, а навколо, від землі линуть пахощі квітів і чарами сповняють повітре“.

Надя, на веранді білої „комуністичної“ дачі читає. Слухають її Ганнуся і Ольга яка ранком приїхала.

... „І здаєть ся, на світі нема ні печали ні сліз, ні мук, ні рабів, а сама тиша, краса, спокій... Нірвана...

— Се вже кінець? — нетерпляче запитала Ольга. — Ой, Надю, шкідлива ся твоя нірвана! Так можна зовсім приспати себе. От ти все: гори та море, та пахощі та сонце. Та й дивиш ся цілий день на ріку, на лани, або ще на хмарку якусь химерну. І краса й спокій сходять в твою душу. Так, але й присипляють вони твою душу. Кохаєш ся в красі краєвиду, де хатки біленькі мальовничо розкинулись в зелени і забуваєш про те злиденне життя, що в тих хатках...

— Олю, але чого ти хочеш від мене?

— Ольга, се ж професор від революції, Надю, і вона мусить всіх учичи жити тільки по революційному, — озвав ся Михайло, який в куточку веранди в задумі сидів.

— Михайле, будь ласка, подивись чи дитина спить і чи Параска там недалеко від неї... — глянула на нього Ганнуся.

— В сю хвилину!

О, він з радістю сповняє всяке її доручення. Так би сидів тут цілими днями: дивився в очі їй. Але він для неї, здається, нецікавий.

— Ох, втомилисяся! Рибу ловили! — Микола з відром і вудкою, за ним Кость теж з вудкою і Вірою, підходять стежкою до веранди.

— А спіймали рака, — додає Кость.

— Я від тебе. Надю, нічого не хочу! — провадить Ольга далі своє... Я тільки хочу зясувати, хто ми тепер? Благополучні обивателі, чи революціонери в отпуску?

— О, Боже, починається стара пісня! — зітхнув Микола, вмищуючись в крісло-гойданку.

Раптом з разчищеного вікна білої дачі полилися звуки музики.

„Як се в пору Катря догадалася заграсти! люба, відважна Катря, яка тільки хвилини одриває від свого суворого, повного праці й саможертви життя, — для своїх приятелів, для свого особистого життя, для свого кохання нарешті... Бо вона ж любить Остапа і видно, що він знає се. Вона й грає про се зараз: про кохання, про чекання, про радість побачення, про муку розлуки“.

Співають, ридують звуки. Кличуть. Чекають.

„День догорає... сонце згасає за гаєм зеленим.. Вечір надходить... хвилина спочинку... Прибудь, мій коханий чекаю... кличуть мільодійні акорди.

„Чекаю“, — риданням одгукується Надіна душа і образ Богдана, принадний, любий, чарівний встає перед нею, простягаючи руки.

„Серед тихого гаю, квітів пахучих, серед простору зеленого — чекаю... „Тихо-тихо стало на веранді. Всі слухають. А звуки співучими акордами линути зеленим простором до дерев, до птахів, до вечірнього сонця ллють ся з відчиненого вікна. Але ось уврали ся звуки.

— Ну, розуміється, панове, — заговорив після хвилиного мовчання Остап, який досі тихо й задумано сидів на сходах веранди, — ми обивателі, самі справжні обивателі. Вязниці переповнені, не уцухають стогнання „смертників“, в надмірній праці і темряві задихаються люде, а ми чудового червненого вечора сидимо на терасі чудової „комуністичної“ дачі і зовсім по обивательськи находившись по лісі, нагулявшись на човні, бур-

жуазно їмо суніці, пемо молоко, в той час як очі наші тішать розкішний краєвид, а вуха — чарівні звуки ноктюрнів. Во-істину, обивателі ми...

Кость іронічно всміхнув ся і махнув рукою. — Блажен хто смолоду был молод...

— Блажен, хто во-время созрѣл... — солідно додав Микола, присуваючись до столу і покладаючи на тарілку суніць.

— Се вже Диня зовсім дозрів! — засміяв ся Остап.

— А ми ще його за молодого вважали, що подає надії... — пожартувала Ганнуся.

Ось їй гарно зараз з ними усіма... з своїми давніми товаришами і приятелями. Але щось таке невпинно гнітить її душу. Якась порожнеча, якийсь чорний туман на душі. Нема *його* того одного, який би сонцем сповнив її душу, кожную хвилину життя напоїв би радістю.

— Ш-ш... тихо... Знов музика, слухаймо, — схвильовано прошепотів Остап.

Він слухає... слухає всією душею, всім серцем. Се ж *вона* грає... І може для нього... Він весь проймається згуками, в яких спочиває і освіжується його втомлена бурхливим життям щоденним душа. І встає укоханий образ тої, що творить сі згуки, що посилає їх йому.

„Ти чекаєш... і я йду... я вже прийшов до, тебе кохана“... душа його співає пісню кохання в супроводі гармонійних акордів... Я йду до тебе, що втомлено схиливши голову, сидиш під зеленими деревами... Серед тиші й самоти теплого вечера протягаю я до тебе руки... Ти зо мною... Ти — моя“...

Всі затихли. Микола покинув навіть ягоди їсти.

Та раптом згуки замовкли. Катря зявила ся в дверях веранди.

— Смертельно хочу суніць... смертельно хочу чаю.

— Яка проза після такої поезії згуків і яке сугубо-буржуазне бажання у такої пролетарськи настроєної товаришки, — одгукнув ся Микола.

— Ви, товаришу Миколо, забуваєте, що пролетарі тяж люде.

— Так, Микола ж у нас відомий буржуй, — озвав ся Михайло.

Він сидів віддалік, в куточку веранди і все дивив ся на Ганнуся: яка вона сьогодні радісна — уперше за весь сей час, за сих чотирі місяці. Отак би все сидів та дивив ся на неї та допомагав би їй жити... Щоб легче їй було! Але як про се їй сказати?

— О, яка краса, яка краса тут у вас, мов зачарована Катря стала край веранди і втопила очі в простір.

Вона, яка виросла в „дворянському гнізді“ серед лісів та луків, над водою, тужила серед камяних стін міста за зеленими просторами. А тут стільки простору, стільки зелени, стільки краси!

— Ось вам і суніці і чай — хазяйнував Остап біля столу.

— Катре, сідай же справді, — гукає Надя. — Бач ми такі господині, що гості гостям чай наливають.

— Надю, ви забуваєте, що по нашій конституції нема поділу на гостей і господарів. Кожен, хто ступив на територію „комуністичної“ дачі бере участь своєю працею в господарстві. Катре, захолоне ж ваш чай.

— Ах, Ганнусю, тут так прекрасно...

— Прекрасно... прекрасно... розкудахкались з своїм „прекрасно“, — раптом випалила Ольга. — Естети...

— Що таке? — здивовано оглянула ся Катря. — Що з вами таке, Олю?

— Се професор революції Ольга, — озвав ся Кость, — побачила раптом сьогодні, що ми всі безнадійні обивателі, естети.

— Безнадійні, безпробудні обивателі, естети, міщане... — потвердила Ольга.

— А як же? — мовив Остап, стаючи серед веранди, в той час як Катря сіла до столу. — Живемо ми на дачі, хоч би й по святах тільки, їмо суніці й спимо на траві, як справжні буржуї, любуємо ся небом, сонцем, заслухуємо ся в музиці як справжні непоправні естети. Се ж все заняття недостойні пролетарів-революціонерів. Ми — революціонери, ми — ідейні люде, повинні денно й ношно, невпинно провадити справу революції! Так я вас зрозумів, Ольго?

— Так! не покладаючи рук... ненастанно, непохитно...

— О, Господи, Ольго! ви якихсь героїв хочете! — беручись знов за свої суніці, мовив Микола. — Та коли ж і героям спати треба часом...

— А інколи і суніць поїсти... — засміяв ся Михайло.

Катря нашвидку випила чай і вже зникла. І зараз же розлягли ся гучні, урочисті згуки марселези.

— А се нам, пролетарам, слухати можна? — запитав Ольгу Кость?

Вона одмахнула ся рукою: не заважайте.

А сміливі, гучні акорди все більше набирали сили, величі, кликали побідно: вперед, вперед, вперед!..

„Ми підем поміж братів бездольних...
Ми на поміч народу підем...
Всьому світу пішлемо проклони,
І на герць ми покличем його“...

впівголоса наспівував Остап свій вільний переклад робітничого гімну.

А всі хором раптом підхопили:

„Еставай, піднімайся люде робочий!
На ворога йди, брате голодний!
Лунає клич помсти народної
Вперед, вперед, вперед!..

Надя лежить, закинувши руки за голову на сні і дивить ся в синє небо.

Вона думає. Щось важне обмірковує. Уста стиснуті, брови зсунуті.

Ще кілька день тому вона тут лежачи і дивлячись в небо снувала різні фантастичні мрії про Богдана, про їх коханне, про побаченне.

Вже два тижні не приїздив ніхто на білу дачу. А Михайло теж виїхав до міста — щось у них вийшло з Ганнусею! він здаєть ся її вірним лицарем хоче бути до віку, а вона не приймає сього. Ганнуса все з сином. Кость з Вірою або рибу ловлять або в лісі блукають. Надя здебільшого одна з своїми думками і мріями. Ранками звикла на веранді працювати, а потім то в лісі, то в полі блукає. І все уявляєть ся їй, що Богдан тут десь, недалеко від неї, що ось-ось вона зустріне його: то він йде стежкою до неї, то сидить коло неї на веранді. І вона промовляє до нього, кличе його:

„Богдане, Богданочку!“

А отсе сьогодні листа від нього одержала і повторяє собі весь час слова з нього, сі слова, що наче вогненними літерами написано:

„Божевільно кохаю тебе, рідна моя, і смертельно хочу тебе бачити“...

„Я тепер на „свому“ хуторі, на Поділлі, закинутий долею для деяких справ. Житиму тут пару тижнів... Блукаю ланами горбами, гаями у вільні години. І я так близько коло тебе. Блискавицею.

впала мені зараз в голову думка: ти ж можеш приїхати до мене, моя кохана, сюди, в красний затишок гаїв і ланів, перебути під моєю солом'яною стріхою (я маю тут хату, звичайну, селянську хату) хоч кілька днів. І ми можемо, взявшись за руки, блукати під сим теплим синім небом, сидіти в прохолоді гаїв, йти стежечкою серед золотого жита назустріч сонцю. Слухати укуші тих співів, що бренять навколо в повітрі і чарувати ся тими, що в душах наших бренять. І се справді була б єдина радісна пісня кохання, се наше побачення. Я так закликаю тебе і чекаю. Божевільно кохаю тебе, рідна моя, і смертельно хочу тебе бачити“.

Які однакові думки їх і бажання... Вона ж так само поривається до нього, мріє... Хіба — поїхати до нього! Ось так на кілька днів все залишити, про все забути і побути вдвох з ним, з яким доля її душу зріднила... Поринути мов в якийсь сон чарівний, в солодку казку. На хвильку спочити душею, а тоді знов до свого життя, до праці, до самоти...

„Напиши ж мені, моя кохана: їду, і коли саме, в який день. Я зустріну тебе... мов царівну повезу тебе, мою укохану мрію під солом'яну стріху тої хати, де я народився, поведу тебе на луки, на яких хлопцем малим квітки збирав, у гай, в якому співав разом з птахами. Я напою душу твою чарами, всю ніжність мою покладу тобі до ніг. Серед тиші гаїв та простору ланів уємося своєю піснею кохання, ми, які так фатально сотворені долею для себе і так фатально розеднані на шляхах свого життя. І насолодившись казковим життям в царстві соняшних мрій, підемо й далі кожен своїм шляхом, навіки заховавши в душі своїй скарб свій — спомин про нашу пісню кохання. Чекаю“...

Надя лежить втопивши очі в блакить і повторяє собі слова листу, який знає напам'ять. І глибока задума оповиває лице їй. „Чекаю“... Він пише „чекаю“...

Вона схоплюється, сідає і дивиться проти себе, „Над чим се вона думає? Що розважає ще? Він чекає“...

Богдан її чекає... Він простягає до неї руки. Ось перед нею його струнка постать. Біле чоло схиляється до неї, сині очі мрійно дивляться ся... Його руки простягнені... „Я зустріну тебе мов царівну... серед гаїв і ланів напою твою душу чарами кохання... всю ніжність серця складу тобі до ніг“...

— Я їду, їду до тебе, Богданочку!

Надя встає і йде стежечкою в поле.

— Як би був десь тут недалеко, пішла б на годинку, не розмірковувала б. Чому ж не поїхати? Се ж все одно... трохи більше часу! Отак піти, сісти на поїзд і завтра вже з ним. Через кілька днів вернути ся... Так, вона і зробить... ввечері поїде... поїде до нього... Він її чекає.

Тільки — се ж не те, як раніше було — ті хвилини, які вони мали для себе. Се — щось більш рішуче. Се — вже цілою істотою віддаєть ся вона коханню і коханому... Та вона не боїть ся цього... се було б щастя, тільки як би на віки... а так, на хвилину... хіба може вона?

Але як не має вже сонця на ціле життя, то хіба не треба його на хвилюку?!

Руки люблячі Богдан простягає до неї... ніжність свого серця кладе їй до ніг. Як солодко оповити ся сею ніжністю, замкнувши очі обгорнути ся його обіймами, поринути немов в сон, в мрію, в казку.

„Ти чекаєш, Богдане... я йду до тебе“.

Надя повертає назад до дому. Вона мусить швидче написати: „Іду“.

Віра і Кость? не кидає ж їх зовсім. На кілька день залишить їх без себе. Вони тут так заняті один одним. Кость сі всі дні своїх вакацій присвячує Вірі і веселіший став від цього життя серед природи. Віра його дуже любить і без жалю обійдець ся без мами кілька днів. Так, се все буде добре. Вона тільки кілька днів собі візьме, а потім повернеть ся до дому, до своєї роботи, до своїх обовязків.

Та вже скоро і вакаціям кінець. Далі одноманітні, сірі дні праці для хліба, самотність в родині своїй і туга і сум, клопіт та журба.

Так, вона їде. Зараз піде, трошки річей вкляде, скаже Костеві й Вірі, що виїде на кілька днів... Треба служниці де-які розпорядження дати, з Ганнусею поговорити. А там і Кость з Вірою надійдуть.

Надя поспішає до білої дачі. Як би швидче се все скінчити: свої приготування, останні розмови прощання. Яка щаслива буде вона у вагоні, лишивши за собою весь клопіт щоденного життя, вічну самоту, по дорозі до казкового фантастичного світу, до кохання.

Серце Наді швидко колотить ся, обличчє палає, очі блищать. Швидче, швидче! Ось вона уже на веранді.

Зупиняєть ся, дивить ся навколо на зелені простори. Ясною усмішкою засяяло обличчя.

„Хвала тобі, небо, за те, що ти єсть, і тобі сонце золоте і вам, зелені простори“ — співає душа Наді.

„Хвала вам, птахи, за те, що щебечете і вам квітки за те, що цвітете“...

„Хвала всьому сьому світові, що стелить ся під небом блакитним“...

„Отсей один маленький кошук та й більше нічого не візьму. Ще книгу на дорогу“...

Надя поспішно вкладає річи, стоячи посеред своєї маленької кімнатки.

„А де ж та книга? Ага, ось тут, упала за Вірусіне ліжко. Вірусіне ліжко... як же вона сама буде тут спати? Боятиметь ся та й сумно їй буде... Може б до Костя переставити? Ну так, се можна...“

— Надю, що се ви революції вчиняєте? — заявила ся Ганнуса в дверях. — Каже Параска „їдуть кудись вони“. Не повірила, але бачу тепер сама, що „вони складають ся“. Куди ж се?

Надя дивить ся їй в очі і задумано відповідає:

— Їду в царство мрій...

— Се дуже поетично, але абсолютно не вказує напрямку по дорожжі. Чи не скажете ви мені адреси сього царства мрій? Може і я б поїхала туди? Ех, Надю, Надю! Чому ми, жінки, так шукаємо кохання? І чому без нього такі нещасливі? Що се? наче мій маленький прокинув ся... ну, біжу...

Ганнуса хутко зникає в дверях сусідньої кімнати.

„В царство мрій... в царство соняшних надій“... як се гарно сказано поетом...

Колись же треба втікти від життя в царство мрій, щоб мати силу знов і далі жити буденною дійсністю...

Надя стоїть і дивить ся у вікно.

Ген за тими просторами зеленими, за гаями ланами, лісами стоїть *він* і так само дивить ся у вікно чекаючи її. І тільки перелетіти треба сей простір, щоб їх очі зустріли ся. Але се так легко-перелетіти! Як би тільки швидше! Он Кость і Віра вийшли з гаю і стежечкою наближають ся до веранди. Віруся скаче і смієть ся.

Треба Костеві зараз сказати... тоді зовсім легко буде на душі. Щоб все було ясно і договорено до кінця. Уже ж вони,

як чоловік і жінка, зовсім чужі і можуть жити разом лише як товариші, зеднані дитиною і своєю самотою. Зараз вона скаже Костеві, тяжко тільки, як се його засмутить... Як гляне він на неї своїми великими чорними сумними очами!..

Але ні, йому не буде боляче тепер.. вона ж тепер не його Надя, а своя, тільки своя.

Зараз піде назустріч їм, Вірусю одведе в кімнату до Ганнусі і скаже Костеві:

„Я їду“...

Він не питатиме куди, чого, він зразу зрозуміє.

Бо, як би їхала, як трапляло ся, до міста на день-два по справам, то не робила б з сього таємниці од Віри та і обличчя в неї не таке було б.

Вона зараз піде, гляне йому отверто в очі і скаже: „Костю, я їду, і через кілька днів верну ся“. І се все. Що вернеть ся, се він напевне знає. Колись була у них розмова одна, рішуча і остання про те, як далі жити, і тоді вона сказала, що ніколи, ні при яких обставинах не покине дитину і його, що вони навки звязані дитиною і самотою своєю.

Так Кость її зрозуміє з двох слів, і тоді як скаже йому, зовсім легко й гарно буде їй на душі.

Отут на столі й папер приготувала, щоб Богданові написати. Зараз можна вже й написати:

„Я їду, коханий.. чекай у четвер“...

— Мамо, мамо... а якого ми карася вловили.. там у тата у відрі, на веранді. Мамо, а що се тут все не так? Чого кошик впакований? Хіба ти до міста знов ідеш? Чого мое ліжко не на місті стоїть. Се ти щось шукала за ним і забула поставити?... Давай знов посунемо його на місце.. я хочу щоб воно на свому місці було.. Мамо, чого ж ти задумалась? Говори. Та й не їдь... Краще, як і мама на місці.

— Нічого, дитинко... Се я справді збираю ся поїхати. А ліжко пересунемо... Зачекай хвилинку, де тато?

— На веранді, там коло риби. А я побіжу тьоті Ганнусі про рибу сказати.

Надя встає і оглядаєть ся по хаті. Так, Віра хоче, щоб ліжко було на місті..

Йде на веранду.

— Костю... Костю... голос Наді тремтить і перериваєть ся.

Кость одриваєть ся од відра з рибою і здивовано питає: — що таке стало ся?

Такий спокійний, трошки мелянхолійний погляд. А в голо-сі співчутте і чеканне.

Надя дивить ся уважно на нього, але мовчить.

„Я їду“... сї слова, що в неї на серці, не зривають ся з уст. Вона дивить ся вже не на Костя, а на зелені лани і гай за ними і в той самий час наче розширеними очами вдивляеть ся в глибіннь душі своєї.

„Я їду“... се значить, я порушаю самоту, на яку ми обречені обоє і ми вже не будемо як товариші звязані одною долею.

„Я їду“... се ніби я долі своєї шукати хочу, пари собі хоч і не навіки.

А він, Кость, один лишаєть ся, в самотї й недолї...

— Костю...

— Що? — якось сторожко й засмучено глянули його очі.

— Та ні, нічого... се так, фантазії ріжні...

І Надя йде до своєї кімнати. Сідає біля столу.

Довго-довго сидить, схиливши голову на руки.

З сусідньої кімнати чути Ганнусін голос, гугуканне немовлятка і щебетанне Вірусї.

„Щоб ліжко було на свому місці“... так хоче Віруся. З веранди чути розмірені кроки Костя.

„Краще щоб і мама на місці“... Се так має бути.

Сутенїє... вже вечір надходить... Чи ж скінчила вона Богданові писати? Ось вже не видно буде.

Бере перо.

„Щоб все було на свому місці — і ліжко і мама“...

Перечеркує сей рядок, написаний вгорі „я їду коханий, чекай у четвер“.

А тоді пише:

„Думала їхати... Думками летїла в „царство мрій“. Вже мала завтра бути в дорозї. Позавтра біля тебе. Цїлувати синї очі... пригорнути ся до ніжного серця. Але — „мама мусить бути на свому місці“... Але не можна покинути товариша по недолї. Тай мабуть

„Кращі співи — се ті, що ще в грудях бреньть...

Кращі співи — невиспіванї“..

М. ЛЮБИНСЬКИЙ.

Як прийшли німці.

Нарешті можна оповісти докладно і одверто, як се стало ся. Давно пора розвіяти густий туман, що закрив від громадського ока минулі кроки нашої відповідальної політичної роботи. Треба освітити хоть одним промінем сю фатальну і обгорнуту важкою хмарою недовіря і безпідставних підозрінь, справу, тим більш, що сучасний політичний момент дає нам можливість сказати правду, без жадних обмежень. Думаю, що найкраще се зробити в формі хронологічних, по можливості систематизованих, спогадів про події, свідком і співучастиником котрих мені довело ся бути, спиняючись головним чином на обставинах, в яких ці події відбували ся і підкреслюючи ті факти (мало відомі серед суспільства), котрі грали головну ролу в розвитку сих подій.

Українська мирова делегація вирушила до Берестя в останніх днях листопаду минулого року і зоставалась там аж до початку березня року біжучого. Хронологічно сей довгий час цілком виразно розбиваєть ся на чотири окремих доби, з котрих кожна означаєть ся, як змінами в складі самої делегації, так і напрямком і характером роботи. Перший період, коли до Берестя приїхали в склад загально-російської делегації „для інформацій і контролю“ М. Левітський та М. Любинський, був присвячений початковому ознайомленню з справою і закінчив ся перервою, під час котрої делегати їздили з докладом у Київ. Повернулась делегація в иньшому складі: на чолі делегації став В. Голубович (тоді Міністр Торгу та Промисловости), а в склад делегації ввійшли ще О. Севрюк та М. Полозов. З сього часу (початок січня) починаєть ся другий період, присвячений вже на докладні розмови з представниками почвiрного союзу, що до умов майбутнього миру, проект котрого і був вироблений до 20 січня. Одночасно велись уперті принципиальні балачки з російською делегацією, котра (під проводом Л. Троцького) ніяк не могла помиритись з самостійним місцем, занятим українською делегацією на мировій конференції. Всі наші заходи (найти спільну мову з росіянами і не порушувати спільного соціалістичного фронту) скінчили ся нічим і тоді більшість членів делегації вирушила (коло 20 січня) з другим докладом у Київ. Треба було остаточно вирішити, чи маємо надалі піддержувати у Берестю контакт з росіянами, що ведуть з нами і тут і там одверту війну, чи навпаки, оповістивши акт про повну самостійність України, розірвати з ними остаточно і вести

діло до сепаратного миру. Справа була вирішена у останньому напрямкові і делегація 28-го січня повернулась назад до Берестя. З цього часу починаєть ся третя доба переговорів, але вже під проводом О. Севрюка, бо В. Голубович обняв місце премера і залишив ся у Києві. Сей третій період означаєть ся інтенсивною роботою (котрій вже не могли перешкоджати росіяне) над текстом майбутнього трактату і закінчуєть ся підписанням цього трактату 9-го лютого. Час від 9-го лютого і до середини березня, коли делегація повернулась до Києва, можна рахувати четвертим періодом, під час которого і вирушило німецьке військо на Україну. Нагадавши сі загальновідомі хронологічні дати, перейдемо до побіжної характеристики тих двох, цілком протилежних, груп, серед котрих нам довелось обороняти і самостійність нашої республіки і самостійне місце на конференції.

Що до німців, то ми зустріли там людей докладно ознайомих з українським національним рухом (як з книжок, так і від полонених), себ-то людей, котрі могли розуміти наші політичні ідеали і не плутатись серед ковзких питань нашої тактики. Маючи природний нахил до попереднього докладного вивчення потрібних їм ситуацій, вони цілі години проводили в розмовах з нами про всякі, навіть дрібні питання нашої політики, і тим самим переконали нас в щирому бажанню зрозуміти нас і найти з нами спільну мову. Нарешті зауважу, що вони дуже обережно ставились до наших соціяльних переконань і ніколи не дозволили собі чим небудь зачіпити ті протиріччя, котрі природно існуювали між їхніми і нашими поглядами на соціяльний устрій народного життя. Наприклад, за весь час переговорів, мені, з одного боку, не довелось чути ні жадної найменшої згадки про Вільгельма; з другого боку не чув я ні одної різкої фрази на адресу соціялістів то-що. Ми розуміли що така поведінка німців — нещира, нарочита і що під гарним зовнішнім виглядом може критись дуже неприємний зміст, але, мимо цього, ся попередливість німців давала нам можливість більше до них наблизитись, себ-то мала також певний вплив. Коли до цього долучити ті значні уступки, які зробили вони нам в самому договорі (визнання самостійности, приєднання Холмщини, відсутність контрибуцій то-що) себ-то дали нам можливість підписати такий договір, котрій не перечив демократичній формулі, — то не можна не визнати, що німці все зробили для того, аби ми забули нашу недавню ворожнечу і менше звертали уваги на ту глибоку прірву, яка лежала між нами й ними.

Цілком протилежним шляхом пішла делегація російська. Ми переконали ся з перших днів нашого спільного знайомства, що ні провідники, ні другорядні дорадчі співробітники делегації — цілком не ознайомлені з українським національним рухом та напрямком роботи укра-

їнських соціалістичних партій і до смішного не розбірають ся у взаємовідносинах одного до другого. Крім того, ми зобачили, що вони не мають ані найменшої охоти вислухати нас і познайомити ся з нашими настроями та домаганнями. Не зайвим буде дати скільки прикладів. Пані Віценко (член російської делегації) сумнівала ся, чи хто небудь на Україні читає українські книжки і цілком заперечувала право українських партій мати свої програми і окремі центральні комітети. Другий делегат Іоффе доказував, що українські пролетарські верстви безперечно хочуть мати столицю України не в Києві, а у Переяславі, де було підписано колись московський трактат. Але се дрібниці. Скажу більше. Коли росіяне ще в грудні цілком поховали справу Галичини, згодившись (тоді ще від імени цілої Росії) прикладати право на самоозначення народів лише до бувших частин Російської імперії, ми запротестували і хотіли се питання взяти знов. Але говорити не було з ким, бо ніхто з росіян не мав ні найменшого поняття про галицько-українські стосунки і всі вони рахували сю справу цілковитою дрібницею. Одним словом ми побачили, що се люди, котрі будуть вирішувати справи, хоть і руба, але навмання, по певних трафаретах, до котрих вони дійшли цілком апіорним шляхом, а не шляхом уважного ознайомлення. Звичайно, що таке становище значно ускладняло можливість порозуміння. Але продовжу мої спостереження даліше.

Скоро ми переконали ся, що росіяне не тільки не виявляють охоти знайомитись з невідомими їм подіями чужого життя, але нарочито неправдиво передають і ще гірше освітлюють речі безсумнівні і навіть загальновідомі. Доказів можна б подати дуже багато, починаючи від дописів, що посилались до Петрограду з Берестя і нагадували дописи про африканську війну („від власного кореспондента“), написані в самій редакції, і кінчаючи такими штуками, як повідомлення голови російської делегації Л. Троцького за його власним підписом, котрими він повідомляв голов делегації про те, що „імперський уряд у Берліні скинуто і до влади прийшов Лібкнехт“. Ми сміялись з таких повідомлень разом з другими делегатами, — тільки другі сміяли ся іронічно і надсмішкувано, а ми сміяли ся гірким сміхом зраджених людей і червоніли за наших спільників по фронтові і по соціалізмові.

Так, крок за кроком, ми переконали ся в цілковитій нездатности росіян до ведення переговорів (як з нами, так і з німцями), чи, vlastиво, до ведення таких переговорів, котрі могли би дати якісь конкретні результати. Ми зрозуміли, що ідучи разом з ними, ми неминуче разом з ними ж доведемо справу до повної руйни і дамо можливість розлютованим невдачею німцям розгромити нас на протязі всього нашого, неіснуючого фактично, фронту. Остання крапля терпцю урвала

ся тоді, коли росіяне рішучо відмовились заключити „російсько-український мир“, на котрий ми одержали повноважність з Києва, і навпаки почали вимагати від Петрограду висилки на Україну можливо більшої військової сили (знамениті розмови з Петроградом совітника делегації Радека, коли він просив: „Ольга Давидовна, пошлите на Україну еще десять тисяч чоловік“). Але се було вже у другій половині січня. Для нас вже було ясно, що і тут у Берестю іде, як і на Україні, „священна війна без уголопеній и поблажек“.

Після сеї передмови ми можемо перейти до самої теми нашої розвідки. Я вже згадував, що коло 20 січня делегація вирушила до Києва з черговим докладом. Вже по дорозі ми побачили, що на Україні діється щось непевне. Козаків на фронті зовсім не було; в прифронтових селах ішов грабідж, розпродаж військового майна і безкоштовна, без всякої мети, стрільянина. В Києві ми застали ще іршу картину. Наші політики тратили останні сили в боротьбі з безсовісною провакаційною агітацією. Помочі ні звідки не видно. Остання надія була на нас, — на мирову делегацію. Про се там говорили на кожному кроці і в промовах, і в партійних та приватних балачках. Виймаючи назад ми розуміли, що очі всіх звернені тепер на нас і стежать за кожним нашим кроком. Треба було неодмінно щось зробити. Добравшись з великими труднощами до Берестя (в Шепетівці мали приємність простояти десять хвилин проти скількох сотень наведених на нас большевицьких рупниць), ми вирішили: 1) негайно виробити умови миру і підписати поки не пізно, 2) здобувши, шляхом миру, право на повернення полонених, — тим самим найти ту силу, котра допомагла б нашому урядові оборонити республіку від північних ворогів. Перше завдання ми легко виконали просто через те, що самим німцям мир був конче потрібний. Звичайно для сього нам довелось остаточно пірвати з російською делегацією, що і було виконано на кульмінаційному історичному засіданню пленума 1-го лютого, і ціли навпростець до сепаратного миру. Се було треба зробити, — і ми зробили. Тоді прийшла черга за другим — за військовими полоненими, на котрих лягала наша остання надія.

Але щоб хід дальших подій був більш зрозумілим, мушу подати тут ще одно пояснення. Думка про яку б то не було допомогу з боку німців, зявилась, як у нас, так і німців не зразу, а тільки в міру розвитку подій на самій Україні. Принаймні протягом цілого грудня ніяких розмов ні про яку допомогу не було. Та і думки про допомогу не могло бути, бо всі рахували Україну сильною, добре зорганізованою республікою, котра має не тільки досвідчених провідників, але і сильну гарно уформовану армію. Про допомогу почали говорити тіль-

ки в січні, коли з російських повідомлень та з різних радіотелеграм стало вияснятись, що у нас не все гаразд. Але даліше приватних розмов ся думка не виходила і то говорилось про взаємну допомогу, а власне: по мировому договорі ми дамо німцям можливість набувати у нас хліб, а вони з свого боку дадуть нам можливість підписати такий договір, котрий своїми демократичними умовами поверне назад симпатії населення до українського уряду. Так принаймні висловлював свою думку провідник німецької делегації Кюльман. Тільки ген. Гофман (фактичний головнокомандуючий східного фронту) починав уже говорити про сині жушани, котрі пройшли гарну школу і можуть нам стати в пригоді. В розмовах він називав поважну цифру (75 тисяч) синіх жушанів і тим самим спинив нашу думку на сій стороні справи і заставив нас про се більш уважно подумати. Так помало ми звиклись з думкою про повернення полонених в формі організованих військових частин. В Києві до сеї думки поставились прихильно і рекомендували нам розвідати справу докладніше.

Але в тім-же ж Києві висловлювали деякі сумніви, що до сього засобу допомоги. Оскільки пригадую, висловлювались такі думки: 1) Ми не знаємо настроїв, що панують серед полонених, не знаємо наскільки вони довіряють нашому урядові і оскільки вони будуть тріvkими перед демагогічною ворожою агітацією, 2) Чи схочуть полонені, що вимучились по скілька літ у тяжкій неволі, нести знов ярмо військової служби, не маючи навіть змоги навідатись до дому. 3) Чи зможуть встановитись гарні відносини між полоненими вояками і полоненими старшинами, що жили по окремих ляґєрах і в окремих умовах. 4) Чи згодять ся німці видавати зброю людям перенятим цілком зрозумілою ненавістю до своїх недавніх ворогів. 5) Нарешті, як скоро можуть бути сі частини зорганізовані і чи досить буде сих частин для піддержання ладу на Україні. Наші розмови з невеликою групою полонених, що пробували поблизу Берестя (у м. Біла) і з одним діячем, котрий довго працював серед полонених по військових ляґєрах, тільки підтвердили наші сумніви і заставили нас краще подумати над сею справою. Але иньшого способу допомогти нашій республіці у війні з росіянами — ми не бачили (чи краще сказати навіть у думці не осмілювались бачить) і через те продовжували сю справу, хоть вже втрачали надію на який небудь успіх.

Для ілюстрації тодішнього становища нагадаю текст нашого оповіщення про мир, розісланий тоді по телеграфу по всій правобережній Україні. „До Української Центральної Ради, до Ради Народніх Міністрів і до всього Українського Народу. Січня 27-го (9-го лютого н. с.) у 2 год. 14 хвил. ночі Ми, мирова делегація Української На-

родньої Республіки, в повній згоді з проголошеними українською демократією принципами, підписали мир з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною. Не зважаючи на всі перешкоди, котрі чинила нам большевицька делегація, що гальмувала мирові переговори і намагала ся зірвати справу миру України, ми виконали непохитну волю Народу Українського. Твердо стоячи на сторожі інтересів трудових верств України, заключили ми сей мир, цілком демократичний і почесний для обох сторін. Мир сей повертає Українській Народній Республіці всі загублені протягом сучасної війни українські землі, не містить в собі ні явних, ні скритих контребуцій, він повертає до нового життя змучені і виснажені трудові верстви нашого народу. Народе Український! Найвище Правильство Твоє — Українська Центральна Рада та її Рада Народніх Міністрів дали Тобі довгожданий мир. Скоро на рідній землі зобачиш Ти своїх батьків, синів і братів, що зтоскували ся в полоні по рідній стороні. З горячкою любовію до своєї України прийдуть вони до Вас. Хай живе незалежна Українська Народня Республіка! Хай живе її Правильство Українська Центральна Рада та Рада Народніх Міністрів“. (Архів М. З. С. діло № 10 ч. 162).

В тексті сеї відозви підкреслено ті самі думки, котрі ми чули трохи раніше у Києві, з якими приїхали до Берестя і з якими підписували давно очікуваний мировий договір. Але вже було пізно погоджувати справу відозвою — треба було мати реальну силу.

Коли не помиляюсь, то на другий день після підписання миру ми з власної ініціативи почали конкретну розмову з німцями в сій пекучий для нас справі. Німецькі дипломати поїхали на відпочинок до Берліну та Відня, а ті що zostались — заявили, що се справа військова і ми маємо говорити про се з ген. Гофманом. Той, звичайно, охоче згодив ся розвивати дальше висловлені ним ще раніше натяки і, здавалось ладен був вжити всіх заходів, аби сю справу поставити на шлях реального здійснення. Зброю для полонених він згодив ся одпустити у борг; стріляти з пушок, коли хто не уміє, — можна навчити і даром; що до убрання — то якось то воно буде там забачимо. Але одночасно почали ми помічати і де що негарне. Кількість синезупанників, котрі можуть бути негайно „без шкоди для фабрик і плянтацій“ відпущені до дому зменьшилась зразу в скілька раз; пушок він не може відправити на Україну без своїх інструкторів, хочай-би переодягнених у сині жупани; коней він зовсім не дасть, бо їх і у німців обмаль.

Ми вже знали, тоді що Київ остаточно захопили большевики (в ту саму ніч, як ми підписували мировий трактат), що провідники

нашої політики виїхали в напрямку Житомира, а між тим некуча справа з організацією дивізії гальмувалась. Гофман казав, що се справа військова, про котру йому треба поговорить з нашими військовими. Приїхали нарешті і такі, але вони Гофманові не подобались і він говорив з ними неохоче. А тут став ся ще неприємний (можливо спровокований самими німцями) інцидент. Одного вечора нас повідомили, що полонені по ляґерях нервують ся, не знають хто їх кличе, для чого формує і не хотять брати до рук зброї. Можна собі уявити, як на нас така звістка вилинула. За порадою тих-же таки німців (з урядом тоді не було жадного звязку) ми післали у ляґері досить суворого наказу. Але через два дні нам знов передали, що наказ зробив проти-лежне вражіння: і полонені нервують ся ще більше. Пізніше виявилось, що тут вийшла помилка: спочатку полонені охоче взяли ся до формувань, а коли цілком незаслужено одержали такого рішучого наказу — то справді занервували ся. В таких тривожних чутках ми прожили весь час, аж поки не приїхала нарешті давноочікувана перша дивізія синежупаників. Сама дивізія проїхала мимо Берестя до Ковля, а у Бересте заїхав лише генер. Зелінський (що стояв на чолі дивізії) зі своїм значковим.

Значковий робив приємне вражіння свідомого українця, а генерал — навпаки. Він почав заневняти нас що він щирий і давній українець, хоть і погано розмовляє по українськи. За вечерею несподівано виголосив німцям тоста в котрому сказав, що „се надзвичайний в історії факт, щоб вчорашні вороги сьогодні вам були союзниками“. Я спочатку хотів заперечити таким виразам, але потому обмежив ся якоюсь іронічною фразою. Одним словом почалась якась ніяковість. Між тим Гофман був дуже задоволнений генералом і вів з ним довгі військові розмови. Взагалі постать ген. Зелінського до сеї пори зостаєть ся для мене якоюсь загадковою і не зрозумілою. Але річ не в генералі.

Через скілька день я поїхав до Ковля подивитись на саму дивізію. Дивізія пробувала коло Ковля в двох напіврозвалених селах. Обїхав самоходом окремі сотні, говорив промови, старав ся все вяснити, одповідав на окремі запитання. Зустрілі мене дуже радісно, в одній сотні навіть грав оркестр. Серед старшини зустрів багато знайомих, товаришів по університету то-що. Виявилось, що справа йде багато краще, ніж се здавалось у Берестю. Правда у полонених більше українського етнографізму ніж політичної свідомости; правда вони мало розбірають ся в подїях революційного часу; правда вони незадовольнені окремими старшинами і хотять старшин вибирати. Але з другого боку вони мають щирий намір виконати положене на них, завданне і, здаєть

ся, довіряють моїм промовам. Тільки просять, щоб вони ввійшли до Києва попереду німців. А звідкиж взялись німці? Як се сталося?

Коли ми підписували мировий трактат — то ми вже знали, що Київ не в наших руках і що одно підписання миру навіть дуже демократичного навряд чи поправить становище республіки. Але докладних відомостей про поведінку нового большевицького уряду в Києві ми не мали. Прямий провід, — єдиний засіб для інформацій, перервався і ми опинились в цілковитій політичній темряві. Приходилось користуватись і керуватись окремими випадковими інформаціями, котрі подавали нам і особисто і по телефону численні утікачі з України, що мандрували через фронт і блукали по Галичині та Підляшшу. Сі окремі часто цілком невідповідальні люде, бажаючи, очевидно, виправдати своє дезертирство і мандрівки роздували події до неймовірних розмірів. „Половина Києва згоріло. У Київ прийшло сто тисяч большевиків з півночі. Мiroва делегація присужена київською владою до смертної кари. У Києві спалено всі українські книгарні і т. и. „Такі інформації ішли до нас з кожного боку. Настрій утворювався неможливий. Ми знали, що єдина надія на нас, на мирову делегацію, ми розуміли, що очі всіх звернені до Берестя і що звідси всі чекають допомоги. Було очевидно, що ми не мусимо ні перед чим спинятись і вжити навіть крайніх засобів для врятування Української Народньої Республіки від московської неволі. На полонених, як я вже вище поясняв, надії було мало. Треба було шукати ще якоїсь опорної точки. Але про німецьку армію, навіть тоді, ще не було розмови і сю думку ми відганяли від себе — як думку цілком недопустиму. Про німців не було ще тоді і слова.

Але скоро нам таке слово довелося сказати, і от через що. Покінчивши справу українського миру, німецька делегація поставила на чергу дня стосунки з Московщиною і вирішила, так або інакше довести справу до якогось кінця. Німецька дипломатія бачила, що Троцький кишить над нею, виголошуючи (як німці казали „через вікно“) довжелезні принципіальні декларації, маючи на увазі головним чином німецьке суспільство, і цілком ухиляючись від конкретних розмов і конкретного обговорення пунктів майбутнього трактату. Нотації Л. Троцького на аدرس ген. Гофмана доводили військових представників во страшеного обурення. Справа очевидно хилилась до розриву. І се дуже скоро сталося. Утворився стан не-то війни не то миру. Старались рахувати се продовженням перемиря. Але з такою редакцією не годились військові і задумали вести справу своїм шляхом. Одного вечора Гофман підійшов до ген. Самойлова, єдиного залишеного в Берестю представника Петрограду і сказав йому: „до поба-

чення, пане генерал!" На другий день ранком останній представник росіян вирушив до Двинську. Ми zostались одні і розуміли, що не сьогодні-завтра Гофман може сказати нам те саме, що сказав Самойлову. Натяки на можливість такого скандалу Гофман робив уже скілька днів. Він говорив, що йому не подобається поведінка Щербачова на Руминському фронті, і що, коли ми не можемо удержати сього генерала від приятельських стосунків з антантою, то він (Гофман) постарается зробити се на свою відповідальність і власними силами. Говорив, що йому дуже подобається Крим і він нічого не мавби проти того, щоб самому туди навідатись. Нарешті, коли остаточно вияснилось, що буде наступ на большевицькому фронті (з боку німців), Гофман вже повів одверту балачку про те, що він не може робити сього необхідного для него кроку, не забезпечивши собі правого флангу. Ми також розуміли, що їти, скажемо, на Бобруйськ, не володіючи залізницею Пинськ — Гомель, дуже небезпечно. А між тим, се ж наша українська земля тільки що, і з такими труднощами, завойована нами по берестейському трактатові! Балачки починали набувати поважного і напруженого характеру. Ми вже згодилися на те, щоб в дівізіях з полонених, особливо в артилерії були німецькі інструкторі (котрі ніби-то мають прийняти тимчасово українське підданство). Тепер обставини примушували нас зробити другий ще більш небезпечний крок пустити самих німців на нашу землю, принаймні вузькою стежкою нашого північного кордону. А Гофман вів свої недвозначні балачки далі і в його словах вже цілком виразно брентала струна: „коли не згодитесь добровільно то я піду на свою відповідальність“. Ми знали, що відповідати йому нема перед ким, значить і боятись йому нікого. Одна надія могла бути на представників Німецького Міністерства Закордонних Справ.

Мушу знов подати деякі пояснення. В Німеччині, як у всякій державі, в котрій надміру розвинений мілітаризм, німецька армія, або, краще сказати, німецька військова партія була державою в державі, себ-то закони державні і думка уряду не завжди були для них обов'язковими. Через се військові представники дуже часто робили справи на свій ризик і відповідальність і кожний раз у них утворювались напружені стосунки з Міністерством Закордонних Справ. Те саме стало ся і в справі переведення в життя українського миру. Дипломати були тої думки, що виконувати мировий трактат має той, хто його підписував, а ген. Гофман (себ-то військова партія) навпаки був тої думки, що складали мировий договір дипломати, — а переводити у життя має він, тим більш що ми уже остаточно згубили свої позиції у Києві. Дійсно, ми вже не могли ручитись за виконання так потрібного німцям миру, за котрий вони заплатили такими високими уступками, — і дипломати замовчали.

До того на нашу біду, німецькі дипломати, після розриву з большевиками майже всі розіхались і в Берестю zostались тільки другорядні особи, голос котрих цілком блід перед тоном Гофмана. Все ж таки ми почали балачки з ними. Вони (думаю, що щиро) хотіли допомогти „нашій молодій країні“, але конкретно нічого не могли поради́ть. Спочатку ухопились за думку про включення відповідного пакту в майбутній німецько-російський трактат „про негайне замирення з Україною і про вивід большевицьких військ з нашого краю“. Але дурити було нікого, і ми і вони розуміли, що ся думка цілком ефімерна і ні до яких реальних наслідків не доведе. Більше нічого не можна було видумати. Так німецька і австрійська дипломатія, не знаючи де опертись ногою, покинула нас самих попередивши лишень, щоб ми всіма силами удержались від кликання війська. Про се говорив і Кюльман і Чернін. Один з них навіть переказував нам (правда через другу особу), що „німці дуже люблять довго zostаватись у тім краю, до котрого вони прийдуть і що населення тої країни ніколи не висловлює радощів з приводу їхнього пробування“. Се ми знали і розуміли і без таких застережень. Таким чином в душі відповідальних представників Української Народньої Республіки, післаних підписати мир, утворювалась перед новим відповідальним кроком неможливо тяжка колізія. Що робити? як далі вести справу? Вирішити се питання міг лише той орган, який вирядив нас до самого Берестя. Коли нам удалось нарешті навязати телеграфні зносини з Житомиром (котрі переривали ся часом на цілу добу і більше) ми почули де яке полегчення і почали добиватись рішучої і недвозначної відповіді від тодішньої ради міністрів на се болюче питання „чи кликати лишень своїх полонених, чи можна згодити ся на вступ чужого війська“. Цілими годинами доводилось вести розмови на телеграфі. В Житомирі, ознайомившись з нашими докладними інформаціями, очевидно також вагали ся і послали нам незадовольняючі умовні одповіді. Доводилось проваджувати знов розмови і виматати нарешті виразного слова.

Але про що властиве йшла розмова? Розмова йшла все ще не про німців. Річ була про галицьких січових стрільців. Австрія, не бажаючи очевидно, дальшого походу німців на схід, сама почала пропонувати нам поміч стрільців. Про се ми могли говорити. Справді, ніхто з нас не сумнівав ся в ідейній чистоті сего війська і в його національній витревалості. Частини сі були готові і коли до них долучити, скажемо оті австрійські полки, що складають ся в значній мірі з українців, то такого війська цілком вистарчить на урятування України від ворогів. Розмістити се військо можна по великих містах і тоді воно може стати тимчасовою перехідною стадією до власного війська, про котре кон-

кретно і багато говорили і у Житомирі. Таким чином картина малювала ся так: на півночі тонкою смужкою ідуть німецькі війська, на Україну ми запросимо рідне нам галицько-українське військо, а через місяць, маючи власний набір — зможемо справу сю ліквідувати. На такий план Житомир погодив ся і дав нам відповідну повновасть. Але Австрія — се держава, в котрій ні один проєкт уряду не міг найти відповідної санкції з боку населення. Те саме стало ся і з нашим пляном. Всі ворожі українцям сили (поляки, чехи то що) почали гальмувати справу не шкодуючи ні часу ні коштів. І справа, дійсно, почала гальмуватись. Австрія вимагала уступок (в справі Холмщини), на котрі ми не могли піти і не могли погодитись. А події, тим часом, розгортались далі і далі.

Дні бігли дуже скоро і ми вже передбачали до чого доведе наша нерішучість. Треба було вибрати якийсь шлях і тим шляхом піти. Один з делегатів мав вирушити до Відня і добитись там негайної посилки січових стрільців. Другий поспішав на короткий час до Берліну налагодити де-які формальности з підписанням так званого „кінцевого протоколу“ себ-то остаточно завершити справу миру. А тим часом нас уже повідомили очевидці, що німецьке військо переходить фронт і вирушає тим шляхом, що ми налаштували для наших дівізій, — на Україну. Перед розїздом делегатів ми зібрались на останню нараду. Вирішили: 1) негайно найти якусь юридичну форму, котра б зберегла нам хоть тїнь нашої нейтральности (про котру ми так мріяли, підписуючи мир) і хоть для історії залишила юридичну силу мирового трактату, 2) виробити спільно з німцями умови такого походу, аби не дати їм змоги зловживати довірем населення і використовувати нашу безсилість виключно для своєї мети. Одночасно ми виробили текст самої відозви до німецького народу (а не до уряду!), бо таку форму ми рахували найбільш демократичною і найбільш доступною для широких верств і народу і війська. Подаю тут повний текст сеї історичної відозви, користуючись двома джерелами: одним українським, що уявляє з себе нестилізований черновик (Архів М. З. С. діло № 12. ч. 277), другим дословним, але російським, уміщеним в тогочасних часописах (Напр., „Послѣд. Новости“ ч. 4036).

„До німецького народу! 9-го лютого, з глибоким і гарячим побажаннем жити з нашими сусідними народами в мирі і приязни, підписали ми мировий договір з державами почвірного союзу, щоби перервати (безглузду), братовбійчу війну і об'єднати всі наші сили (для досягнення одної мети), для витворення форм нашого власного самостійного державного життя.

„Но радісна вістка, на котру так довго ждали трудові маси нашого народу не принесла миру в нашому краю. Ворог нашої свободи вірвав ся в наш рідний край, щоби знову, як колись перед 254 роками, огнем і мечем повернути український народ в неволю.

„Російські большевики, котрі перед місяцем розігнали Всеросійські Установчі Збори, складаючи ся майже виключно з соціалістів, ідуть тепер на соціалістів України, так званою „священною війною“.

„Через північну нашу границю нападають підкуплені банди червоногвардейців на наш край, лучать ся з утікаючими з фронту російськими солдатами і з випущеними з тюрем арестантами. Під досвідченим проводом бувших поліцаїв і жандармів вривають ся вони в (наші) міста, розстрілюють суспільних і політичних діячів, накладають на населення контрибуції і кидають знищене і палаюче місто, щоби шукати нового грабунку. Ще раз в нашій історії хоче наш північний сусід тим варварським напором знищити самостійність нашої держави під покришкою брехливих, демагогічних фраз, котрі в глибшому значінню випливають з нечесних намірів і інтриг так тих, кому вигідна анархія на Україні, як і тих, хто мріє о повороті старого режиму.

„Ми перед цілим світом заявляємо, що брешуть петроградські комісари, коли вони говорять про повстання народу на Україні кливечуть вони, коли називають буржуазною Центральну Раду — Парламент Української Народньої Республіки — яка складаєть ся з українських соціалістів і переводить в життя широкі соціально-демократичні реформи.

„Петроградські комісари, котрі (лиш) на словах так завзято боронили права Литви (України), Польщі, Курляндії і иньших народів, вихиснують свій гарний жест, зроблений в Берестю-Литовським, таким чином, що відкликають з фронту останки російського війська для потайного направлення їх на Україну, на те, щоби нас ограбити, вивезти на північ весь запас хліба і цілий край поневолити.

„Тепер, коли по чотирьох роках упала стіна, яка ділила нас від наших західних сусідів, піднімаємо свій голос, щоби сповістити всіх про горе нашого народу.

„(Ми бачимо, що) здобутки нашої молодой революції загрожені, і в небезпеці наша ледве що здобута свобода. Щоденно тече кров у боротьбі з російськими бардами. На Волині і в других місцях організуємо наші сили, щоби оперти ся російським ватагам, що вривають ся з півночі.

„В сій-то тяжкій боротьбі за наше існування оглядаємо ся ми за поміччю. Ми глибоко переконані, що німецький народ, котрий любить мир і порядок, не зостанеть ся байдужим, коли пізнає нашу по-

требу („нужду“). Німецьке військо, що загрожує фронтові нашого північного ворога, досить велике, аби допомогти нам і оборонити своїм втручанням наші північні кордони від дальшого наступу ворога.

„От що маємо ми сказати в сю скрутну годину („роковою чась“) і ми знаємо, що наш голос буде почутий“.

Майже така сама відозва була і до народів Австро-Угорщини, тільки в резолютивній частині ми говорили, що рідні нам національні війська будуть привітно і радісно зустрінуті нашим населенням. У відозвах до турків та болгар — резолютивна частина мала цілком декоративний характер, бо ми наперед і з цілковитою певністю знали, що ніяких військ вони на Україну посилати не будуть.

Текст відозви говорить сам за себе. Коли уважно його розглянути, то не трудно переконатись, що німці мали юридичне право не для походу на Україну, а тільки для оборони нашого кордону з півночі. Так ми собі і уявляли майбутній похід, хоть і розуміли, що навряд, чи німецьке військо, особливо п. п. генерали, так само уважно будуть у ту відозву вчитуватись.

Таким чином, через кілька день після того, як німецьке військо фактично переступило лінію фронту і помандрувало широким потоком на Україну, ми були змушені передати до рук німецького дипломатичного представника сю фатальну відозву, котра пізніше дала німцям змогу рахувати себе дорогими гістьми на Україні.

Зоставалось ще одно: вілляти німецький потік в наші береги, себ-то виробити умови того походу і забезпечити себе від небажаних несподіванок. Треба було зробити се негайно, Але характерно, що одночасно з виступом німців провід на Житомир знов перестав працювати, бо німці забрали його виключно для військового ужитку. Довелось далі вирішати справи без директив — тільки на свою відповідальність. Але говорити вже не було з ким. Ген. Гофман не питав ся, як ми хочемо те або инше робити, він тепер більше цікавив ся кіньми, вагонами, провіантом, мостами і т. и. В розмовах кпив над нашим військом і нашою безпорадністю.

Через кілька день, коли німецьке військо було вже десь коло Києва несподівано приїхав В. Голубович. Настрій у нього був бадьорий, але стурбований. Він розказав нам, що на залізницях встановляють ся зразковий порядок, що робота уряду відновляеть ся, що ми вже входимо до Києва. Але в його тоні були вже нотки великої заклопотаности. Він не скривав перед нами негативних сторін німецького походу: німці не можуть і не хотять розбирати ся у настроях населення, німці чинять насильства, німці його самого по дорозі хотіли позбавити місця у вагоні і т. и. Знов перед нами стала на весь зріст

потреба в порозумінню, в налагодженню справи. Виявилось, що і Голубович якраз для цього приїхав. Знов почалась розмова з німцями. Але військові говорили, що їх діло — робити, а умовлялись се діло представника німецького Міністерства Закордонних Справ. Останній одмовляв ся відсутністю інструкцій. Після довгої тяганини та зайвих балачок нарешті виробили такий спосіб: Голубович має звернутись до німецького прем'єра-міністра в телеграмою, в котрій він подякує німцям за допомогу і тим дасть зрозуміти німцям, що для нас вже тої допомоги досить. Той з свого боку мусить одповісти в бажаному нам напрямкові. Властиво ми виробили самий текст одповіді заручившись від німецького дипломата згодою на нього. Післали телеграму — прийшла одповідь, Але зміст її був трохи туманний. „З щирою радістю почув я вістку про визволення Київа, старої великошановної столиці України. Я здоровлю вас і молоду українську армію з таким швидким поспіхом і висловлюю разом з усією німецькою людністю своє задоволення з приводу того, що німецьким військам довело ся взяти участь у визволенню українського народу. Хай завжди збереже він волю і владу, аби жити у згоді по власному розумінню і їм самим встановленому праву. Німецькі війська ще стоять у вашому краю. Я маю сміливість, однак, заявити, що як тільки ви прийдете до переконання, що справа німецьких військ скінчена, негайно буде даний наказ про їх вивід“. Всеж таки головне питання — про момент виходу німецького війська — уже було більш менш зафіксовано. Се головне, що нас особливо турбувало. Друге не менш дражливе питання — про які небудь компенсації з нашого боку — ми самі не займали, а у німців, з огляду на обставини походу, також не ставало очевидно сміливості се питання здіяти. Залагодивши таким чином найбільш болючі сторони справи, і заручившись словом ген. Гофмана, що він не перейде Дніпра без нашого дозволу, — ми вирушили у Київ, сподіваючись там обговорити докладно всю ситуацію і покінчити раз на завжди сю дивну гру з нами. Наскільки нам се удало ся, доведеть ся розказати у другій статті, а тим часом позволю собі сказати своє „igitur“ до всього написаного.

Українська мирова делегація виїхала до Берестя з щирим наміром піддержувати повсякчасний контакт з співниками по фронтові і по ідейній платформі. Але російські представники розбили самим ганебним способом наші наміри. Коли виянилось, що у Берестю почалась така само війна, як і на Україні, — ми хотіли помиритись. Нашої пропозиції не було прийнято. Ми почали думати про полонених. Коли нарешті виянилось, що вся Україна завойована і стогне від контрибуцій, пожерів і розстрілів, — ми звернулись до німецької дипломатії, але вона тежкож цілком втратила надію у щирість і порядність росіян і

не могла нам через те дати жадної допомоги. Ми почали тоді говорити про галицьких стрільців. Тим часом німецькі імперіялісти скористувалися безпорадним становищем, вирвали ініціативу з наших рук і заставили нас плисти по течії, аби остаточно не втонуті.

Іншого виходу не було. Властиво, був — зовсім не миритись. Але для сего не треба було протягом цілого року (1917-го) кликати військо в фронту до дому, ґрунтуючись на тім, що „німецькая буржуазія не посмієть, а німецькій пролетаріатъ не допустить“. Вийшло, як бачимо, зовсім інакше, і се цілком зрозуміло, бо „Wer sagt A, muss und B sagen“. Не ми-ж сказали се А, але В і без нашої згоди, було потому сказане.

КЛИМ ПОЛІЩУК.

*
* *
*

За марами сунуть примари,
На марах життя і труна. —
О, згиньте потворні почвари
І ти, злобоока, мана! —

На лоні завмерлого поля
Блукає розпачливий дзвін,
На марах життя і сваволя,
Під марами попіл руїн..

Я чую ридання утоми,
Останні зітхання п'їтьми,
Мовчання забутого дому
І брязькіт кайданів з тюрми...

Самотній стою на роспутті, —
Примари пройшли в далечінь, —
Розкуй мої думи закуті
Далека, ясна височінь!..

М. ІВЧЕНКО.

Шуми весняні.

VIII.

Опанували мою істотою лише одні думки про останні події в Наталею і ніяк я не можу позбутися їх. То раптом охоплює дужа бадьора хвиля, коли я готовий послати голосний виклик всьому світові.

Десь в середині якісь голосники сміють ся буйним сміхом перемоги. Ха-ха-ха! І тоді я готовий благословляти мою Наталю, цілувати її свіжі пахучі груди, залити її тоскною хвилею мого палкого почуття.

А то надходить якийсь глибокий сум незадоволення і цілковита байдужість до всього. І Наталя здається мені звичайною провінційальною панночкою, у якої такі вузькі буденні інтереси. І чого тільки і чим саме вона привабила мене? І що вона може дати мені, — окрім сентиментальних поцілунків, які в такій же мірі можуть дати тисячі інших самих звичайних жінок? І чого тільки вона пристає до мене? — роздратовано питаю себе, готовий наговорити Наталі силу самих жорстоких, образливих слів.

І се ваганне остаточно паралізує мене.

До Наталі я зовсім не з'являюсь і кожен вільний час остаюся дома. Робити що небудь нема охоти. Але коли надходить теплий, темно-оксамитовий вечір, відчиняю вікно і байдуже вдивлююсь в тремтячі сутні саду, повільно перебіраючи одні і тіж думки.

Лють ся густі пахощі ночі. Міцні соковиті спарини землі рослин лізуть до мене. Метуться метелики, з голосним гудінням б'ють ся об шибки вікон заклопотані кузьки, а звідти з глибин темряви линуць якісь таємні шелести ночі. Щось давне, постійно-таємне і нерозгадане шепочуть мені, зоставляючи на серці болячу тонку тривогу. Поволі спускається густе блідо-оксамитове небо з глибокими зеленкуватими вогниками, і їх промінясте тремтінне викликає в мене якусь скорботну мелодію. Про віщо так сумують вони? Може про чисту панянку Наталю, яка в ту місячну ніч найчистіші таємниці своєї юної душі згубила? Може про мене холодного, егоїстичного, постійно шукаючого і постійно незадоволеного?

— „Наталю, Наталю! Ти будеш мою сьогодні“?

— Ні, Васильку, сього не можна, не можна, любий, ні в якім разі!

— Але я далі так не можу, Наталю, чуєш? Я далі не можу!⁴

Широко розкритими очима, повними жаху Наталя дивиться на мене і несподівано для себе віддаєть ся мені. Власне не мені, а моему тілові, моему п'яному почуттю. Якусь чисту мелодію, а може молитву юности і чистоти берегла дівчина, а стало ся так, що прийшов я і ростоптав сю молитву. І стало ся дві Наталі—одна пригнічена, підточена якоюсь хворобою, з старечим розумом і скорботно-серйозним тоном в голосі, і друга юна, весела, бадьора, з чистими, як ранкова пісня, настроями, дівчина. І без кінця боляче за сю другу чисту, світлу Наталю. Хочеть ся стати на колінах і в сльозах цілувати білі атласні черевики її — благати, щоб повернулось все, щоби знову стала Наталя такою ж чистою, ясною.

— Наталю, любя! Шуми весняні лоскочуть серце. Чуєш як співають?

— Чую, Васильку! — скаже Наталя, — і мое серце теж тремтить. Хочеть ся чогось такого — щоб усю, усю охопило.

Се вони, шуми весняні, оп'янили мій мозок, наспівали мені таку глибоку до всього байдужість.

В кущах стоять глибокі темні сутінки, тремтять сторожко таємнично-задумливі дерева, порушаючи від легкого подиху вітру чутку тишу ночі.

З протилежного боку, певне, коло вікон Ольги Петровни чути легкий шеліст, і нервовий сміх, а далі тихий протестуючий стриманий голос. Я догадуюсь — Ольга Петровна часи кохання святкує з Євгеном Григоровичем. Коли не коли вони шеночуть ся, і мені здаєть ся, що сї закохані шептання лізуть мені прямо в уха, розбуркують кров, викликаючи якусь тоскную задріість. Я почуваю, як вони, оці шептання входять настирливо і владно в мое серце, як поволі, але рішуче опановують вони всею моею істотою. Хочу одігнати їх злісно ростоптати їх, отої темні плазуючі тварини, і почуваю, що не силі сього зробити. Вони довго ще сидять. Потім я чую, як Ольга Петровна потихеньку, наче кішка, проходить в дім. Її кроки ледви чутні в сонливій тиші кімнат. За ними чути другі кроки, полохливі, нервові, то голосно стукаючі, то ледви помітні.

Я починаю хвилюватись і всіми силами напружуюсь, прислухаючись до кожного чуть помітного згуку. Ось вони стиха

щось гомонять, шелестить одежа жіноча, чути, як необережно заскрипів по підлозі стілець. А далі все стихає.

А я увесь час сижу, мов закам'янілий і чомусь така самотність і безсила злість опановує мною. А сон довго не надходить до мене.

І ось раптом я вчуваю в кімнаті Ольги Петровни якусь метушню, голосні суперечливі розмови. Євген Григорович роздратовано нападає, Ольга Петровна силить ся заспокоїти його. Раптом чую вибух з пістолету: — Один... другий...

Щось важко гупнуло об підлогу і покірно стиха застогнало. Нарешті чую тривожний переляканий голос Ольги Петровни.

— Женю! Женю! Боже мій... Що ж то ти робиш? Ой лишенько... Женю... Женю...

Я вбігаю в сусідню кімнату. Іван Іванович запалив лямпку і поспіхом одягаєть ся. Він в одних кальсонах і силить ся одягти верхні штани, але ніяк не попаде в них ногами.

— Іване Івановичу! — злякано запитую його. — Що сталось? Чули вибухи?

— Не знаю, голубчику! Се там у неї. Біжіть туди скорійш.

Іван Іванович злістно кидає штани і тупає за мною. З кім-Ольги Петровни падає бліде сяйво. Тоненька в бляшаному підсвічнику свічка кидає тремтячі тінї. На підлозі лежить Євген Григорович. Лице в нього жовте, перекошене глибоко-болістним виразом. Він увесь час важко дихає. Коло нього спустившись на коліна стоїть Ольга Петровна. Вона лише в одній сорочці. Мережка сорочки недбайливо закотилась і звідти ніжне пухке обточене коліно.

— Женю... Женю! — плачучим голосом кричить Ольга Петровна. Що ти хочеш зробити зо мною? Чуєш? Що ти хочеш робити, що ти надумав? — вдивляючись широкими очима, кричить вона.

— Так, Олю! Я знаю, що я, як мужчина, не здатний — говорить хриплим пригніченим голосом Євген Григорович. Хіба я не помічаю, що я не можу дати всього, що тобі потрібно. Ні, я се добре... бачу.

— Ну, що за дурниці. Візьме собі в голову якусь дурницю і муче себе. На віщо?

— Все одно, Олю, я не хочу стояти тобі на дорозі. Як знаєш. Ти тепер вільна і можеш з ким угодно...

Ми стоїмо одну хвилину коло дверей, не рухаючись.

Ольга Петровна піднімаєть ся з підлоги. З одурманілим поглядом вона чогось шукає.

— Що сталося? — Глухо питаю я.

— Ніяк не найду марлі — замість відповіді говорить Ольга Петровна, заклопотано оглядаючи кімнату. Іван Іванович зразу, підтягнувши рукою широкі кальсони, нахилився до Євгена Григоровича.

— Ум! Пустиаки. Не страшна річ. Тільки трохи зачіпило — заспокоює говорить він. — Василю Павловичу! ідіть лишень до Фені. Хай дає зразу води.

Я біжу до Фені, і розбудивши її через кілька хвилин приношу миску з водою.

Іван Іванович стиха ворчить, возить ся коло Євгена Григоровича. Ольга Петровна встигла вже надягти на себе капота.

Почали промивали виразку. Виразка була невелика. Тільки в одному місці захопила куля кінець грудей, вирвавши невеликий шматок мяса. По сухих ребрах широкими струмками стікала темна запекла кров. Сорочка була завюшена, в де-яких місцях кров збивалась в невеличкі темно-бурі грудки.

Іван Іванович суворо, як справжній знавець метушить ся. Коли не коли він дає короткі розпорядження і сердить ся, коли ми з Ольгою Петровою не так робимо, як він казав.

Євген Григорович лежав спокійно, помутнілими очима дивлячись на стелю і стиха стогнав.

— Іване Івановичу. — Звернув ся він одного разу — дуже шкодлива виразка?

— Шкодлива виразка?. — передражнив його Іван Іванович — Треба було краще стрілятись, тоді й була б шкодлива. Ех ви! стрілятись не вмiєте! Дурному отаке в голову приходить — тільки людей морочить.

Євген Григорович певне сподiвав ся співчуття і тому з докором глянув на Івана Івановича.

— А коли ж я.. Іван Івановичу, як мужчина.. нездатний..

— Цитьте, ви! — крикнула Ольга Петровна злісно тупнувши ногою. — Коли не здатні, то мовчіть. Ніхто тут не стане вас жаліти.

Перевязали виразку. Довелось переіменити при сьому сорочку.

— Ну, готово. — Скінчив, — важко передихаючи говорить Іван Іванович. Треба тільки в лікарню його. Василю Павловичу! — звернув ся він до мене, — збігайте, будь ласка, за візником. Потурбуйтеся вже. А знаєте що? — додав він трохи помовчавши,

— справа була б дуже паскудна, коли б трохи правійш попав. Як раз коло серця. От дурне зілля!

Признаюсь, мені не дуже хотілось клопотатись за Євгена Григоровича. Але що маєте робити?

Сонний, почувавши, як вяла втома потроху опановує мене, повільно поплентав ся за візником. На розі однієї вулиці я зустрів візника, який дрімав на козлах.

— На станцію, паничу? — спитав він, позіхаючи.

— Так, на станцію, тільки зразу заїдемо до мене на квартиру.

— Ой, Господи, Господи! — позіхаючи провадив він. — І ні одної тобі ночі не виспиш ся як слід.

З Євгеном Григоровичем стало ся моторошно. Його обережно занесли на візника і я поїхав з ним до лікарні.

На дворі поволі світліло. Густий туман піднімав ся з землі, пронизуючи вогким неприємним холодом. По вулиці зустрічались поодинокі люде, ходили коло крамниць вартові і схилившись дримали на лавках темні постаті городових.

Іхати до лікарні треба було через місток. З річки тягло холодним вітром. А на сході поволі займала ся бліда зоря.

Євген Григорович зразу дрімав. Але коли доїхали до мосту, він почав перевертати ся з боку на бік.

— Слухайте, добродію. Лежіть, як лежите. Нічого ворочатись. Панькати ся не стану — чуєте? — з якоюсь злістю говорю я.

— Що? — не дочувши зтиха питає мене Євген Григорович.

— Коли будете ворочатись — викину в річку. Чуєте? — задихаючись від злости говорю йому.

Він жахливо з якимсь глибоким докором поглянув на мене і нічого не сказав. Тільки через хвилину на очах в нього виступили сльози. І не криюсь, чомусь не жалко було мені його. Якась злість і призиство до нього охопили мене. От, думаю собі, якась гнила нікуди нездатна істота, і я мушу з ним возити ся, панькатись. І була хвилинка, коли мене підмивало взяти і викинути його в річку.

Лікарня була в кінці містка. Великий білий дво-поверховий будинок виглядав з глибини просторого саду. Ми вїхали вузенькою, посипаною піском доріжкою. По боках ішли густі рівно підстрижені кущі окаці, пишались буйні кущі троянд, пахло мотіолою. Я поспитав діжурного фельдшера. Він через кілька хвилин зявив ся в білому халаті, сонний і незадоволено поспитав.

— Что вам угодно?

Я розповів йому докладно про всю справу. Він ще раз байдуже позіхнув, наче вся ця подія його зовсім не торкалась. Нарешті він покликав двох прислужників.

— Хворого! в хірургічну кімнату!

Два здорових чоловіка флегматично поплентались і через хвилю внесли Євгена Григоровича. Він спокійно колихався і певне шукав когось очима. Нарешті побачивши мене, кинув зтиха.

— До побачення, Василю Павловичу. Спасибі вам.

Мене щось кольнуло. Стало соромно за свої викрики.

— Бувайте здорові, Євген Григоровичу. Поправляйтесь скорійш. — кидаю йому на прощання, бажаючи хоч трохи загладити неприємність інциденту між нами.

Євген Григоровича понесли по східцях на другий поверх.

— Ну що? Певно операцію доведеться робити? — звертаюсь я до фельдшера, коли він знову повернув мене вниз.

— То побачимо, — буркнув фельдшер і голосно позіхнувши зник в діжурній кімнаті. Я постояв ще трохи і потім вийшов з лікарні.

IX.

Ольга Петровна якийсь час зовсім не з'являлась і Іван Іванович пошепки розповів мені, що вона хвора і лежить в ліжку. Але через кілька днів вона піднялась і я вже чув її вялі пригнічені, як в підбитій птахи, кроки. Коли не коли вона гомоніла з Фенею і було чути болістий її голос. Ми кілька разів зустрічались в коридорі, і кожен раз вона віталась зо мною холодно, спустивши очі в землю. Одного дня пішов дощ. За якийсь час налились вулиці мутними потоками дощової води. З даху журливо дзюрчали струмочки по трубах, зливаючись в темні намокші діжки.

— Е та й дощ добрий! І в пору як раз. Тепер піде все рости — радів Іван Іванович, виглядаючи в вікно.

Над вечір стих дощ, тільки окремі великі прозорі краплі повільно спадали з листу. В повітрі посвіжіло, запахло зеленю і міцними пахощами троянд. Я відчинив вікно і радісно вдихав в себе свіже холоднувате повітря.

Раптом помічаю, як хтось парасолею повів по шибці.

— Хто там? — Питаю.

— Тихше, Васильку. Се я.

— Наталю? Яким побитом?

Наталя дивить ся на мене весело і злякано, а в обличчі стоїть якась болїсна туга.

— Васильку? Ти можеш вийти до мене? Тільки зараз — пошепки говорить Наталя.

— Ну, звичайно — весело відповідаю. — Я зараз, Наталю.

Через кілька хвилин я вихожу до неї. Вона стоїть коло альтанки, зарослої диким виноградом і задумливо водить парасолею по землі.

— Добрий вечір, Наталю, — звертаюсь до неї.

— Добрий вечір, — байдуже відповідає Наталя і слїдкує за мною.

Я підхожу до неї, цілую руку. Вона дивить ся сумними благаючими очима. Якийсь час ми мовчки дивимо ся один на одного. Її очі знервовано і полохливо бігають. Нарешті вона пристрастно обхвачує мене і починає жадїбно цілувати. І після сього раптом стала веселою, засвітились очі м'якими проміннями.

— А тут нас ніхто не побачить? — сторожко питає вона.

— Ні, Наталю. З дому здаєть ся ніхто не вийде. А проте, ходїмо краще в середину альтанки. Ми ввійшли в альтанку. В нїй було темно і вогко і невеликі краплї води повільно спадали на землю, зоставляючи тихий журливий шелест.

— Яким ти побитом, Наталю? Йй Богу ніколи б не сподївав ся, що ти такий герой — весело запитую Наталю.

— Як тобі, Васильку, не сором! — З докором говорить Наталя. — Скільки часу і нї разу не прийшов. Боже! ждала скільки. Хоч би навідав ся! Прямо аж жах бере. І ніколи не повірила б, що ти так скоро... — З плачем говорить Наталя.

— Але ти нічого не знаєш Наталю! Тут такі, знаєш, події стались. Прямо чорт зна, що. Ти нічого не чула?

— Знаю, все знаю — киває сердито Наталя. — Женя застрілив ся. Як же, менї казали. Се вона все наробила. А ти теж птука! Ой, Господи! Які ви всі! Вона хотїла з тобою... казали теж... вона закохалась в тебе, а Женя й стрїлив ся.

— Наталю! Ну які ти дурницї верзеш. Нічого подїбного. Все сталось зовсім инакше. От повір менї.

І ніколи не повірю. Ти теж неправду говориш. Ти все мене дурною вважаєш, а сам такі птуки робиш, що прямо не повірила б. Хїба не бачила, як в театрі з нею говорив... А вона так і грає очима.

Я починаю докладно росповідати як все сталось. Наталя уважно слухає і киває головою. Я переконую її і вона потроху

заспокоюєть ся в тому, що я нічого спільного не маю з Ольгою Петрівною.

— Ну, а чого ж ти не приходиш? Ну хоч тепер. Ну чому, кажи? Невже встиг розлюбити? — настоює Наталя.

— Знаєш, Наталю, я боюсь що ти не зрозумієш мене. Моя душа вся наче подвоїлась — одна частина як і ранійш, лине до тебе, а друга стала якоюсь байдужою до всього: все їй здаєть ся сірим, Наталю, нецікавим.

Наталя раптом починає голосно плакати, вздрігуючи худенькими плечима.

— Брешеш ти, Василю! І все в тебе якось складно, високо-розумно, що нічого й не розбереш. А попросту сказати — все се ти видумуєш. Просто тебе тягне до тієї дамочки, от ти й хочеш якось одстати від мене. А ти думаєш я навязуюсь? — Будь ласка! Ти тільки не мороч. Скажи правду, то я й піду собі — плачучи говорить Наталя.

— Ну що ж я тобі скажу, коли все се ти від нудьги видумуєш. — Ображено виправдуюсь я.

— Ніскільки не видумую.

Я знову починаю спокійно доказувати їй всю нісенітницю її обвинувачень, але вона, навіть не слухаючись, провадить далі.

— Прямо жах бере, Васильку, коли подумаєш, що все се повинно загинути! Віддала все і так ні за що — задумчиво вона говорить. — Ну скажи, за що ж то я все віддала? За що я повинна зразу страждати? Так тільки тому, що тобі забажалось пожартувати зі мною?

— Шуми весняні, Наталю — роздумливо відповідаю я.

— Так! Шуми весняні! Надзвичайно поетично! Але я б на твоєму місці мовчала — твої події досить не поетичні — роздратовано говорить вона.

— Слухай, Наталю! Ти прийшла лаятись, чи говорить зі мною? Так далі не можливо! — роздратовано кажу я.

Але Наталя певне вилила увесь тягар і починає більш спокійно говорити.

— Ну, мо же я і помиляюсь. Але страшно боляче, коли подумаєш, що тебе хочуть покинути, як якусь останню негідну нікуди істоту. Чому? За що? — з глибокою тугою питає вона.

Я починаю заспокоювати її. Вона усміхаєть ся, притуляєть ся до мене і так де-який час мовчки сидить.

— А, знаєш, Васильку, я й забула тобі сказати, за чим я прийшла. Ти знаєш, ми через кілька день ідемо на дачу усі? То я прийшла попрощатись. Ти приїдеш до нас?

— Обовязково, Наталю.

— Брепеш! Мабуть не прийдеш. А як було б гарно, коли б приїхав. Знаєш, у нас там так чудово. Плавали б на човні, в лісі б гуляли. Васильку, неодмінно приїзди!

Я їй обіцяю. Вона ще де-який час сидить і потім збирається йти до дому.

Ідемо мовчки тільки коли не коли замдумливо повторює Наталю.

— А все таки, Васильку, яка ви всі, мужчини, погань! Ой, яка ви погань!

Я тільки посміхаюсь і мовчу. А прощається вона чуло, тепло, без кінця затримуючи мою руку і пещучи мені якусь ширу-ширу ласку.

Ольга Петровна тепер дуже часто до мене заходить в кімнату і Іван Іванович з приводу сього дуже незадоволений. Він сердито кашляє, щось зтиха ворчить, проте нічого не говорить.

Ми сідаємо коло вікна і починаємо говорити. Вона в багатьох місцях була і любить докладно інколи дуже яскраво розповідати про всі події, які їй довелось зазнати під час подорожі. Вона особливо любить спинятись на кумедних випадках і в такому разі голосно сміється. Коли не коли вона кидає на мене таємний спостерігаючий погляд, від якого мене охоплює тремтіння. Але я рішуче стримую себе.

Одного разу прощаючись зо мною на ніч, вона сказала:

— Ну, Василю Павловичу, побажати вам усього найкращого. Завтра, щоб вам відомо було, я одїзжаю звідси.

— Як саме, Ольга Петровна? — здивовано питаю її.

— Дуже просто, їду зовсім з міста. Хочу пожити в иньшій місті, набратись свіжих вражіннь. Обридло в сьому місті. Так і закиснути можна, — спокійно говорить вона і увесь час слідує за мною своїми чорними холодними очима.

— Хм! Шкода, Ольга Петровна! Дуже шкода!

— Чому саме? — задириливо питає вона, насторожено кусаючи губи.

— Так. Все таки, мені здається, ви дуже славна людина. Оригінальна, інтерна. Чогось шукаєте. А таких людей я люблю — щиро говорю їй.

— Ну щож, так завжди буває — „Что імеєм не храним — потерявши плачем“ — задумливо додає вона. — Ну щож, Василю Павловичу, попрощаємося?

Я підхожу до неї і цілую її руку. Один мент ми дивимось один на одного. Я помічаю як полохливо бігають в неї очі, як чогось вона чекає. Одну хвилину вагаємося, а потім раптом обнімаємо і міцно цілуємо один одного. Ніжна жіноча теплінь охоплює мене. Пахощі густих темних кос туманять голову, і здається, що в них як в тенетах закружляєш і заплутаєшся.

— Ольга Петровна! Ольга Петровна! зостаньтеся хоч трохи — шепчу я.

— Е ні-ні, Василю Павловичу! Пізно про се дбати. Не треба, не треба...

Чути з сусідньої кімнати капелів Івана Івановича, а Ольга Петровна раптом виривається, як кішка, з рук і легкою ходою зникає з кімнати.

З ранку чую в кімнаті Ольги Петровни метушню. Вона складає свої речі в скриньки, дає розпорядження Фені і наспівує тиху веселу мелодію.

Я захожу до неї.

— Ну от і добре, будете помагати — весело звернулася вона до мене. — У нас без діла зараз нікому не можна сидіти — такий закон.

— Знаєте, мені чомусь сьогодні нагадує весняний день, коли вперше я познайомився з вами. Ви не помічаєте?

— Ні, Василю Павловичу. Може й схожий. Та чи не все одно?

За сими дрібними хлопотами непомітно проходить і день. На вокзал викликають провозжати Ольгу Петровну я.

Іван Іванович нервово метушить ся. Ходить то в одну то в другу кімнату, заклопотано протирає окуляри.

Нарешті викликали візника. Феня байдужа до всього починає зносити речі. Іван Іванович нарешті входить в кімнату.

— То ви вже й їдете? — питає він.

— Їду, Іване Івановичу. Спасибі вам за все. Вибачайте, коли що було не так.

— Ну що ж — покійно говорить Іван Іванович. — Хай Бог допомагає! То може поцілуємося на прощання, Ольга Петровна? — несміливо питає Іван Іванович.

— Ну що ж і поцілуємося — спокійно відповідає Ольга Петровна. — Ми з вами старі приятелі, Іване Івановичу. Можна й поцілуватись.

Виходимо на двір. Феня суворо вклоняється на прощання. Іван Іванович махає рукою і ми поволі одізнаємо.

— А куди ж ви їдете, все таки, Ольга Петровна?

— Не знаю, Василю Павловичу. Не знаю і не питаєте! — Сумно говорить вона.

— Але все таки? Не вже ми так і розійдемося з вами? Може ж хоч листа коли небудь прислали б? — Настояю я.

— І теж зарані нічого не скажу вам.

А всетаки чомусь шкода — трохи помовчавши додає вона. — Знаєте, є свій болячий сум, коли одіжджаєш з якого міста. Наче одриваєш кусок власної душі з тим, щоб ніколи не знайти його, не повернути назад.

— Але в сьому є і своя краса — нові шукання, нові невідомі вражіння, — кажу я.

— А що ж з тих вражінь — коли всі вони як не скінчена пісня, схочеш скінчити її, а тобі не дають? А проте може се втома. А знаєте, що саме краще, так се те, що часто сам себе не впізнаєш й не знаєш, хто ти і чого ти бажаєш.

Але мені шкода, Василю Павловичу, — додала вона, — Що ми так мало знайомі були з вами. Так якось не склалось. А можна було б гарно час провести.

— А я не жалкую. Може так краще, Ольга Петровна — відповідаю я. — Хто зна, чим би все скінчилось. Чи не опинився б і я в лікарні? А так у нас зостають ся найкращі вражіння від зустрічі.

— Хто зна. Може й так — задумчиво відповідає Ольга Петровна.

На вокзалі людности мало. Кілька дам в першій класі з розкладеними речами, снують стомлені офіцери, дзенькаючи шпорами, клопотливо ходять крамарі — євреї. Ми легко дістаємо квитка і виходимо на перон.

Там уже готують ся до потягу. Розклали вузли речей, вистроїлись в довгий ряд. Кілька чиновників гуляло з панночками в кісейних вбраннях, осторонь стояв гурток солдат. Незабаром почувсь різкий гудок і з голосним сичаннем розпускаючи густі клуби пару прийшов потяг. Ми поволі входимо в вагон. Знайшли місце, розклали речі. Через якийсь час угомонилась метушня. Нарешті бе другий дзвінок. Я прощаюсь з Ольгою Петровою і цілую її руку. Якийсь хитруватий вогник пробіг у неї в очах.

— Ну, то ви не сумуйте, Василю Павловичу. Листа то я пришлю вам, але з тим, що й ви будете писати мені.

Я вклоняюсь і вихожу. Загуркотіли тормози і потяг одходе. Ольга Петровна стоїть в коридорі і дивить ся в слід мені, і зда-

еть ся мені схожою на якусь хитру звірину, яка знає напевне, що не впіймають її.

Хутко зникає потяг, зоставляючи густу хмару кучерявого диму. А на заході розіслалась довга жовто-рожева смуга. Стоїть і не згасає. Темні сілуєти високих тополь на тлі її. І дерева і смуга заходу такі засмучені в своїх застиглих фарбах. Наче жалкують, що одіхала Ольга Петровна, що зникли найкращі почуття мої до Наталі, що взагалі нічого немає цікавого, яскравого. Ех, мабуть, і я поїду звідси. Годі плутатись. Поїду на досвідне поле, оселюсь в тому журливо-тихому будинку і почну роботу. Скучила душа за живою цікавою працею, може хоч там спочину.

Х.

Здаєть ся якусь величезну вагу скинув з себе, коли переїхав на досвідне поле. Марусинка зраділа, що їй стільки клопоту досталось, коли вона улаштовувала мої речі. Вона охоче розклала їх, привішувала, весело розмовляла з ними і висловлювала своє здивованне, переглядаючи ту або иньшу річ. Інстинкт господарського хисту заговорив в ній і тому, певне, така весела вона. Кімнати несподівано набрались прибавляючого до спокою затишку, привітливости.

В кімнатах стоїть зацікавлена тиша, тільки голосно стукає каблучками по підлозі Марусина. А з надвору в одчинені вікна, ллєть ся розпалене, налите золотом сонця повітре, гудуть бжолі, радіючи сяйву й квітам, стиха шелестять темно-зелені листя дерев.

Поволі спіє в полі хліб, спокійно співаючи сити музику втоми. Запововіли жита. Певне скоро доведеть ся косити їх. Яскраво червоними плямами майорить молодий соковитий мак, розпускаючи міцні пахощі опіума. Поле просторе, кінці його ледві помітні по густим рядкам осокорів, якими обсадили межі сієї землі.

До мене инколи приходить Петро Мотузок — агрономічний староста, який зараз слідкує за роботою дівчат на тютюневій плянтації. Для мене багато тут нового, несподіваного. До сього поля, як виявляєть ся належить ще ліс. Ліс великий густий з старими гиястими дубами, які на цілу голову виходять по над деревами, наче вартові, спостерегаючи, чи все до ладу в їхнім царстві. Густи зарослі верболозом і березами провалля, круті спуски з густою ліщиною і легковажно веселі полянки.

Ліс і клопоть землі належав колись старому графові. Дітей у нього не було і тому усі маєтки одійшли другому колінові родичів, а сього шматка старий граф подарував земству. В лісі на одному шпилі зосталась старовинна маленька двох-поверхова будівля. В ній зараз ніхто не живе і вона стоїть, як живий монумент старих часів. Надзвичайно чудна будівля. Перший поверх — комора, з тяжкими, від часу потемнілими дверима. А підіймаєш ся по східцях на верх — там покої з двох кімнат, чисті, з двома столами і кількома стільцями. Все потемніло від часу, віє від нього якоюсь давньою старовиною. Оповідують, що в сих кімнатах жив колись один з останніх запорожців Петро Кайдан. Зостав ся і портрет його. Фарби потемніли, але обличчє, написане в іконописних тонах, все ж зберегло якусь індивідуальність. Дивиш ся в очі, холодні, розумні і гіпнотезуючі і ніяк не можеш одірватись від них.

Серед околишних людей багато байок ходить про сього Кайдана. Оповідують, що він був характерником. Повернув ся з запоріжжя і не захотів оселитись в кріпацькому селі. Знайшов в лісі, який в ту пору нікому не належав, місце і оселив ся там. Ловив рибу, стріляв дичину, лічив людей і скотину, заговорював від укусу гадюк, шептав від погані і давав поради. З того і жив.

Але гонорлива графиня ніяк не могла погодити ся з тим, щоб побіч з нею жив якийсь вільний козак.

Закріпила буйні предковічні ліси, до яких можна було в ту пору лише на човні приплисти, а з лісом і Кайдана. Не помирился з сим суровий вільний козак і почала між ними довга боротьба. Графиня обходила ся з ним ласками — з власного столу страву надсилала, призначила його садовником в лісі і доручила розвести сад, прислала маляра, щоб написав потрета з Кайдана. Розвів сад Кайдан, доріжки попроводив, дістав кращих сортів дерев і кожен рік на Спаса надсилав графині овочі. Але сам ніколи до неї не з'являв ся.

Увесь вік воювали — графиня ласками та увагами, а старий Кайдан суворою любов'ю до волі. Так і померли не помирившись.

До другого поверху прилаштований балькон. Балькон і кольони коло нього з старовинними поплутаними везерунками. Вийдеш на нього, і розстидаєть ся неосяжний простір — широкі болота, полові очерети і густі кущі лісу. Де-не-де виблискує річка, а далі піднімають ся в ліловім тумані помережані лани.

— Ей! ловко старі люде жили! зітхаючи, говорить Петро Мотузок.

Яксь хвиля котить ся широкими просторами, коливаєть ся в синій млі, і без кінця сумно стає від сієї просторої пишної краси.

Кажуть, що в ті часи Петро Кайдан виходив на балкон спостерігати, чи не надходить до нього ворог, а в часи спочинку тут дрімав.

Серед болот в одному місці помітний шпиль. Кажуть там ховав ся другий козак Смусь і кожного ранку перегукувались Кайдан з Смусем вибухами з рушниць, перевіряючи, чи живі zostались обидва за ніч. Зосталась і могила Кайдана. Хрест час від часу поновляють.

Повертаємо ся звідти з чудним настроєм. Наче упірнув в другий давній вік і виніс звідти, з могіл крихотки старовинного життя, і тому так моторошно стає. А високі віковічні дуби меланхолійно гудуть верхів'ями, наче переспівують якусь давню таємну мелодію, якої ніхто не в силі розгадати.

Ідемо мовчки, кожен думаючи про своє. А в сій первістній таємности панує свій глибокій занімілий спокій, як свідок того, що пройдуть віки, а тут все зостанеть ся незмінним, таємно-первісним — і нічого по пустому клопотатись.

Одного разу поїхав в місто. На розі однієї вулиці коло саду зустрічає мене Наталя.

— Уже й здоровать ся не хочеш — рано Васильку! — З докором говорить вона.

— Наталю, то я просто не замітив! Як живеш, Наталю?

— Нічого, — покірно відповідає Наталя. — плаваю на човні, гуляю, лежу на сонці. Тільки нудно. Інколи приїздить Євген Григорович. Знаєш, Васильку, він держить себе героєм. Хочє виглядати суворим, замкнутим, з печаткою, мабуть, страждання.

Наталя дуже загоріла і зробилась свіжою, міцною і дуже інтересною.

— Ну, а коли ж ти приїдеш? Усе обіцяєш, обіцяєш, а ніколи і не заглянеш.

— Ніколи, Наталю. Ось улаштуюсь, скінчу роботи — тоді напевне приїду.

— Неправда твоя — задумчиво відповідає Наталя. — Не приїдеш ти, бачу вже я. Проте, як знаєш.

— Знаєш, Наталю, що? — весело говорю я. — А чом тобі не приїхати до мене? Було б і оригінально і дуже мило.

— Правда? — недовіриливо питає мене Наталя.

— Ну, розуміть ся. Вшанував би тебе чаєм з липовим медом, показав би тобі місцевости, а в нас дуже цікаві, Наталю, місця. Справді, приїзди!

— Ой! Як інтересно! Приїду, неодмінно приїду — весело киває мені Наталя і крізь сльози посилає мені теплу промінясту усмішку.

З вечора приходить до мене инколи Петро Михайлович, Він стомив ся за день, а проте кортить побалакати.

— І-і... Як би ви знали Василю Павловичу, — жаліючись каже він — як мені кортить кинути все і піти в артисти. Здаєть ся все оддав би, ладний би і голодати і все, аби тільки в артисти. А от... характеру не хватає — сумно додає він. — Инколи до нас пристає і Марусинка. Вона кожен раз уважно слухає Петра Михайловича і певне жаліє його.

— Ну тепер, Марусинко, зостаєсь тут постійно, — кажу я, коли ми зостаємо ся в двох.

— О то й добре. Так краще... — Говорить вона тихо, спокійно і радісно киває мені головою.

Я підхожу до неї, беру її за руку і кажу:

— Спасибі тобі, Марусинко, за твою ласку до мене!

— Ні за що, паничу, — тихо говорить вона і я помічаю в неї покірливу ласкаву готовність до всього.

Ех Марусинко, Марусинко! — думаю собі — ти така славна, тендітна і хрупка дівчина, і боюсь я, щоб не розбити тебе!

А темна хвиля підпливає до горла, така гидотна, і сором стає за себе перед Марусинкою.

Вона ще якийсь час стоїть у мене, розпитує про справи і потихеньку одходить до себе. А через хвилину чути, як вона шепоче щось, певне, молить ся, але також повільно з м'яккою задумливістю.

А я ще довго сижу за роботою і в задумливій тиші з пахощами засушених рослин так легко працюєть ся. Забуваєш все навколо, поглибившись в роботу. А проте коли не коли так і спинить ся думка на всьому пережитому. Так, ненароком підкрадуть ся старі почуття, тай шарудять десь в середині.

Проходять шуми весняні. Лише відгуки останні залишили. Наспівали, наспівали, тай одійшли. Але чому такий глибокий смуток залишив ся на серці? Чому зоставив він такі глибокі скорботні ночи?

В ранці мене будить або Петро Михайлович, або ж Мару-
синка. Через якийсь час вихожу в поле. Сонце вже високо під-
нялось і сліпить очі яскравими проміннями. Дзвенить музика лі-
та і заповнює свіжими соками мою душу. Петро Михайлович
Бадьорій.

— Ай, добре робота йде сьогодні, Василю Павловичу! — по-
тираючи лисину говорить він.

Поволі вплітаєш ся в роботу і не помічаєш, як проходить
день. А на лютинових плянтаціях довгими рядками сашають
дівчата. Понахилились за роботою, з під високо піднятих спід-
ниць видно міцні загорілі литки, а вони тягнуть довгу журливо-
тоскную пісню „Петрівок“. Нервово тремтячий вітер підхвачує їх
пісню і несе її на луку, до шумів верболозових.

всього! — лія збо

Кінець.

М. КР — СЬКИЙ.

Музика кольорів.

Ми коло стежечки спинили ся без мови...

Вже лист тремтів передчуваючи зіму

І мов би криючи в червоних хвилях крові

Бажань кригнічену й глибокую пітьму.

Жовто-гарячі пасма долом простягли ся,

Горою блиск срібла осокорів сумних...

А там де килим з жовтої трави і листя,

Пробилась травонька між двох дерев ставник.

Зелено-свіжа, ніжно-квола і безсила

З несмілою жагою до життя тяглась

І так як лист сумний і ліс старий тремтіла,

До неба з тихою молитвою неслась.

А Невідоме мовчало хмуро й грізно,

Як вістяки Його у дереві й траві.

Бажання колихало ся і спільно й різно,

Як кольори в гармонії старій — новій...

М. ГРУШЕВСЬКИЙ.

По шкоді.

Лях мудрий по шкоді.

Прислівє.

Nową przypowieść Polak sobie kupi,
Że i przed szkołą i po zkoździe głupi.

З старопольського письменства.

I.

Нарешті таки скінчила ся гетьманщина — сей „скверний анекдотъ“, скомпанований спілкою наших поміщиків і німецьких генералів, що зтяг ся так довго, на шкоду і ганьбу України, не без вини й певних частин українського громадянства, що приготвила йому ґрунт своїми клясовими й партійними рахунками, а своєю безпринципністю й опортунізмом дала йому змогу закорінити ся.

Нове правительство Української Народньої Республіки, не сумніваємо ся, приложить всі старання, щоб розслідити й розкрити перед нашим і чужим громадянством в усіх подробицях докладно і документально істоту цього грандіозного злочину — вчиненого на основних політичних, національних і економічних інтересах України.

Тому що рішучу ролю в нім відіграли представники Німеччини, воно повинно добитись призначення міжнародньої слідчої комісії, з представників парламентів, чи інших відповідальних демократичних органів як Німеччини так Антанти і нашої Української республіки, щоб ся комісія вияснила, яким чином, з чийого уповаження, і за чиею санкцією провідники германського війська, яке прийшло, мовляв, з заміром підтримати правительство Української Народньої Республіки в війні його з Росією, фактично перевела окупацію України, вчинило переворот і посадивши свою креатуру в ролі невідповідального правителя України, на спілку з ним перевели обрабованне і знищенне української держави.

Українське ж громадянство, в своїй пресі, в усякого рода органах політичної мисли мусить сміливо і об'єктивно оцінити ту ролю, яку відіграли різні групи й течії його в сім епізоді. Бо ж треба мати сумління признатись, що те „зривання з середини“ народньої республіки, яке почалось з приходом Німців і йшло, в різних формах, з боку різних груп і течій, не тільки неукраїнських, але й самих українських, — воно мало також велике значінне, осміливши Німців на переворот

і улекшивши його мовчазну чи вимовну санкцію в різних кругах українських і германських.

Треба признатись, що коли німецька військова сила стала фактично рішачим фактором на Україні, різні українські групи зовсім ясно почали використовувати утворену сим фактом ситуацію на те щоб скинути соціалістичний кабінет, зломити гегемонію українських с.-р., знищити соціалістичні закони Центральної Ради, повернути назад аграрну реформу, зробити кінець революційним організаціям на місцях, і т. д. і т. д.

Коли при тім одні групи, більш отверті, відразу стали відслонювати свою політичну фізіономію жаданням скасування Ц. Ради і всякого парламентарного представництва й заведення на неозначений час невідповідальної гетьманської власти — воєнної диктатури, за недостаткою своєю організованої сили, очевидно, опертої на штиках германських, — то інші йшли „тихою сапою“ в тім же напрямі, ведучи кампанію против „большевизму“ правительства Нар. Республики й Ц. Ради, агітуючи за стриманням від участі в правительстві соціалістичних партій, за передачу правління в руки буржуазних груп, котрі могли б не вагаючись перевести ліквідацію революційних здобутків, і т. ин.

Тепер, оглядаючись назад на події першої половини цього року, аж дивним стає, як близько, як паралельно йшла часами робота тих що готували переворот і тих що оборювали старе правительство Ц. Ради та ті групи на яких воно спиралось, і яка градація переходових моментів між сими двома течіями встигла витворитись. І коли нарешті з'явивсь результат сеї всеї роботи — переворот 29 квітня, і декотрі з жахом відсахнулись від такого несподіваного вислідку, — скільки виявилось в українській інтелігенції готовости прийняти його, помиритись з ним і навіть возславити його, за ціну чи певних національних закріплень, чи просто тільки за ліквідацію революції!

В своїм ліквідаційнім запалі українська інтелігенція — значна її частина, не тільки покидала з себе соціалістичні шати прибрані в період зросту революційної хвилі, але й розгубила, потоптала виховані всім попереднім розвоєм українства принципи демократизму й народолюбства, що вважались органічними, невідлучними його прикметами. І коли б генерал Скоропадський не зробив з себе просте знарядде в руках возсоединителів Росії, а орієнтувавсь своїми власними інтересами, дбав про те щоб скріпити своє становище, спираючись на ті українські елементи, які виявляли готовість його підтримати, з мотивів національних чи клясових, ліквідаційних, — хе хе, як би довго він міг ще посидіти, маючи для охорони трохи німецьких багнетів.

Але розгром німецької армії й пролетарський рух в Германії позбавив його сеї охороми, а щиро возсоєдинительний курс, взятий ним, відіхнув чи прохолодив ті елементи, які мали охоту його підтримувати з мотивів національних, і вони заговорили инакше.

Так воно було, і все се треба вяснити і усвідомити, — не на те щоб зводити які небудь партійні чи особисті рахунки, а щоб використати тверду лекцію, дану нам останніми місяцями, як науку на будуче.

Події відкрили перед нами багато укритого. Вони випробували на твердім бруску різні суспільні й політичні елементи та дали їх переоцінку. Тепер, розуміть ся, все змінює ся радикально. Люде що протирали коліна, впадаючи перед ясновельможним гетьманом, величали його протектором національності, підшукували у Шевченка пророчі цитати про те як „блисне булава“, — вони тепер з тим більшим запалом, покриваючи недавнє „гріхонадінне“, стелять ся пред „національними героями“, що скинули сього ясновельможного протектора. Вчорашні ліквідатори починають говорити про неминучість рахования з домаганнями пролетаріату—вони заявляють готовість приймати навіть більшовицькі гасла! Але всі ці люде не стали через се инакші. І громадянство, маси, їх проводирі мусять знати, з яким матеріалом вони мають діло, на що і на скільки вони можуть на нього рахувати в дальшій, дуже складній і тяжкій роботі, щоб пережита доба лиха і ганьби послужила нам школою і ми не повторили допущених помилок, не заслужили докору, що ми не вмiли нічого навчитись і зістались такими ж по шкоді, якими були перед шкодою.

Бо не треба бути занадто оптимістами й робити собі ілюзії, що український нарід дійсно власною силою й організованістю переміг всі супротивні сили, які стояли на дорозі його розвитку, його біди скінчили ся і він може спокійно з царства війни вийти до царства благодати.

Віддаючи належну часть народови - героєви й його проводирям, все так треба признати щиро й отверто, що народови дала змогу виявити свою силу знов таки міжнародня ситуація. Міжнародній момент ще раз виніс Україну з безодні упадку й ганьби. Він дав змогу покликати до боротьби сірі селяньські маси, котрі протягом цілого півроку приходилось відсиджувати до дому з нічим, відхиляючи їх готовість і на всякі їх домагання організованого повстання відповідаючи порадами чекати слушного часу. І тепер великого організаційного напруження потрібно не тільки на те щоб закріпити осягнене в сім моменті, але й на те, щоб розпоряжати від-

повідними засобами, відповідною організованістю й відornoю силою на випадок всяких можливих змін в міжнародній ситуації, заміни комбінації сприятливої, котра нас вирятувала, комбінацією ворожою нам, котра може нас знову скинути в безодню пониження й руйни, як що ми не узброїмось міцною організованістю і об'єднанням наших сил на твердій національній і соціально-економічній базі. До цього негайно мусять бути взяті всі покликані до того фактори нашого життя.

Ми ні на хвилину не можемо забувати, скільки завзятих, непримирених ворогів має українська самостійність і соціально-економічні інтереси української маси. Ми повинні тямити, що сї вороги не зложать зброї й ще довго, по всіх науках будуть користати з кожної нагоди, щоб наново пробувати зломити сї ненавистні їм явища, які порушили їх привілеї, їх володіння, їх панування, викохане старим російським режимом. Український демократ повинен буде стояти на сторожі против усяких операцій, тайних і явних, сих ворогів і всяких можливих їх спільників.

І супроти тої хиткості й опортунізму, який виявила українська інтелігенція в останніх пробах, він повинен пошукати більш надійних, і певних підвалин в самих товщах українських мас, відповідно усвідомити в їх політичних завданнях, на них сперті соціально і політичну будову Української держави і до їх інтересів її устрій приладити, не даючи себе звести з сєї дороги ніякими націоналістичними примарами.

Між різними прикрими річами, які лишила по собі гетьманська авантюра, треба рахуватись і з дуже болючою неприємністю — певною компромітацією української національної ідеї. Се прикро навіть висловити голосно — але треба мати відвагу вимовити. Адже сей поганій поміщицько-жандармський режим бувших охоронників і поліцаїв „працював“ іменем Української держави, „ясновельможного гетьмана“! Сї бувші пристави й жандарі, що били селян і знущали ся з них, виступали в ролі „української власти“, і місцями серед селян збудили таку ненависть до „України“, що навіть ідучи в повстання вони казали, що вони петлюрівці, а бють ся з Українцями! Такого наробила ся ганебна авантюра і не без причини, се треба сказати!

Се ж таки правда, що гетьманщина вишинула на українській націоналістичній хвилі, хоч і зреалізували її чужі руки! Таки треба признати, що зверхні форми, mise en scène дав їй той історичний романтизм, ті бажання відродити старі козацькі декорації і в них втілити новий національний рух, до котрих взагалі скептично ставились дійсно демократичні течії, але не мали серця виступити против них досить рішучо!

Тим часом під сими жупанами і кунтушами, (сапаянцями й иньшими атрибутами, по собі зовсім індиферентними, проносилась під видом безневинного козакофільства національна виключність, антисемітизм — і антидемократизм ! Відроджувалось козацтво, але не тільки в тім ідеалістичнім розумінню, яке надали йому романтики українського відродження: боротьби за волю і брацтво ! Під його гаслом в різних групах організувалась охорона власности від соціалістичних гасл. Формувались гайдамацькі загони і між ними знаходились сформовані землевласниками банди, які починали свої подвиги від того що лушили канчуками „Жидів“, а потім, під гетьманським режімом забрались до ліквідації соціальної реформи й перейшли на ампулу карательних відділів. Вільне козацтво місцями, певно, починалось з мотивів вповні демократичних, але до нього почали підідатись гетьманці, і великий землевласник Скоропадський виступив ще минулого року в ролі його наказного отамана, а завданням свого гетьманства поставив відновлення козацького власницького стану.

І треба сказати, що та козацька декорація, котрою буде вкрита чисто реакційна, поміщицько-воссодинительна програма сього авантюриста, багатьом засліплювала розум, змушувала прищувати очі на реакційні тенденції: за ціну націоналістичної форми вони готові були мирити ся з соціальною чи політичною реакцією. Так було і в тушнім громадянстві і в галицькім.

Очевидно, єсть в сім козацькім романтизмі небезпечні елементи, котрих належить встерігатись, як матерії надто придатної для розплоду всякої реакційної бактерії. Романтичні козацькі декорації, видко, мають занадто велику силу в політично і соціально невиробленім елементі, підкупають національно настроєне громадянство, особливо соціально-декласоване, і воно під козакофільським гаслом толерантно ставить ся до таких тенденцій, яких не допустило б в чистім, неприкрашенім виді.

Се треба мати на увазі й сього встерігатись ! Гетьманство себе, правда, скомпромітувало ґрунтовно і мабуть не знайдець ся вже охочих його воскресати. Але реакційні козакофільські ферменти ще можуть під якою небудь иншою фірмою виплисти й стати на дорозі нашого політичного розвою, з великою шкодою для нього !

II.

В інтересах тяглости й певности нашого політичного розвитку, забезпечення нашої державности й соціальних здобутків певне значінне має самий перехід від Народньої Республіки, уставленої Централь-

ною Радою, до нинішньої відновленої, і від поза-законного повстанського стану до демократичних конституційних форм, котрі б ясними, організованими зв'язками зв'язали провідні українські фактори, нормуючі органи з демосом України, та усунули всяку можливість сумнівів що до їх ролі як органу влади цього демосу, його виконавчого органу, що творить його волю і перед ним відповідає.

Нинішня власть, директорія, що покликала до повстання український нарід, взяла свою повноважність від Українського Національного Союзу, організації доволі випадкової, характеру субсидіярного, яка бажаючи існувати легально, в обставинах гетьманського режиму, трималась опортуністично і супроти германських окупантів і поставленою ним узурпатора. Той факт, що Союз, властиво його більшість (бо меншість зісталась вірною старій тактиці й на повстання не пішла) вірно оцінила зміну міжнародної ситуації, рішучо закинула всякий опортунізм і пішла на повстання, що вімчалось блискучим успіхом, сей факт не тільки покрити вражіння від перших кроків Союзу, але й здобув йому певну популярність. Тим не менше юридична природа його не змінилась через те, і коли самі його провідники хотіли підвести під нього ширшу базу в виді національного конгреса, скликаного саме на день 17 листопада, — то тим більше треба подумати про се, коли делегований нею орган, директорія від кермування повстанням переходить до правління державою і нормування її життя дорогою своїх розпоряджень. Розуміється, повставши на поклик директорії нарід дав тим доказ свого довіря до неї, але повстання ще не політична програма і не політичний вотум. Було б помилкою чекати з тим, аж почнуть ся висловлюватись сумніви в правомочности сеї нової влади, і тоді шукати за конституційною базою для неї. Треба підвести конституційний, демократичний фундамент під власть якомога скорше, привести її до повної згоди з демократичним укладом нашої республіки тепер же!

Найбільш простий і елементарно-логічний спосіб для цього — се можливо тісний зв'язок і наступство (шреємственність) з актами і органами Української Народньої Республіки, витвореними в першій стадії її існування. Директорія, проголосивши відновлення Народньої Республіки, поки що не зробила цього, тим часом се потрібне, і навіть негайне. Найбільш натуральним і — повторюю — елементарно логічним було б, щоб життя Народньої Республіки відновилось на тім пункті, де воно було перервано переворотом і зв'язаним з чим насильством. В тім моменті як найвищий революційний орган України ще функціонувала Центральна Рада, але вважаючи свої завдання як найвищого революційного органу сповненими, вона вже з осені 1917 р. пильнувала як найскорше скликати Установчі Збори, щоб їм передати дальшу законо-

дату роботу і найвищу владу. Війна з Росією перебила ці заходи, Установчі Збори не могли зібратися в призначений час. Вибори до них відбулись з різними дефектами, які викликали важкі сумніви. Про те більшість членів Ц. Ради стояла таки за негайне скликання Іх, і 11 квітня сталася така ухвала, що призначала скликання вибраних уже членів Установчих Зборів на день 12 травня, з тим щоб доповнюючі вибори відбулись в найближчій часі. 12 травня Центральна Рада мала передати свої повновласти Установчим Зборам. Але 28 квітня германська залога м. Києва ввела своїх солдатів до Ц. Ради, арештувала її діловодство, а в ніч з 29 квітня на 30 поставила Ц. Раду в неможливість продовжати її діяльність, знявши стрілецьку охорону, обсадивши будинок Ц. Ради гетьманським військом, а пробам зібратися в інших місцях запобігаючи всякими способами. Таким чином і передача влади від Ц. Ради Установчим Зборам не могла відбутись.

Супроти того найбільш простим і натуральним здавалося б, щоб відновлена Українська Народня Республіка, трактуючи всі акти які явились наслідком узурпації, сотвореної сторонньою силою, з порушенням суверенних прав Української держави, як явища незаконні, — беручи Іх так би сказати за скобки, звязала б діяльність своїх органів влади з органами сотвореними Українською Народньою Республікою до перерви, витвореної сею узурпацією. Щоб у той момент, коли надзвичайний орган, покликаний до життя для організації народного повстання, признає свою надзвичайну місію скінченою, він дав місцю Ц. Раді, а та б проголосила неважність актів узурпації, в порозумінню з директорією організувала б кабінет і означила б термін для Установчих Зборів, які не могли зібратися в визначений для них попередньо день 12 травня, і по сім відрочила б свою діяльність до дня передачі Установчим Зборам своєї законодавчої функції.

Я знаю, що такий план стрічається з різними протав-аргументами. Знаю тому, що така форма переходу була висунена мною й іншими, скоро тільки план повстання став набирати реальних форм. І я знаю також, що піднята ще перед переворотом агітація против Ц. Ради йшла далі, й що ті закиди, котрі висувалася агітація, чи виводи з неї, стали висувати ся в українських кругах против тої форми переходу до нового режиму Української Народньої Республіки за посередництвом Ц. Ради, про котру я говорив вище.

Против скликання Ц. Ради хоч би для відновлення демократичної влади Укр. Народньої Республіки підносило ся, що мовляв на Ц. Раді лежить народня ненависть за покликання Німців на Україну, що против неї знов підніметься стара агітація в лівих кругах против „буржуазної ради“, і коли новий кабінет прийме від неї владу, се обтяжить

його сею спадщиною, а сама Ц. Рада безконечним запитанням до уряду знов загальмує його діяльність, як гальмувала своїми запитаннями з приводу ексцесів німецьких і т. под. Се важніші з тих аргументів, які підносять ся з тих сторін, що стоять на ґрунті демократичних аргументів; тих які виходять з ліквідаційних напрямків, котрим ненависна вся соціальна діяльність і все законодавство Ц. Ради, я не буду торкатись, — хоч очевидно мені, що єї ліквідаційні тенденції грали весь час велику роль в дискредитованню Ц. Ради й агітації против неї.

Але й наведені аргументи не такі, щоб за ними можна було признати якусь об'єктивну вартість. „Покликанне Німців“, чи прихід їх на Україну (бо ж слово „покликанне“ теж не можна вживати без великого застереження) тяжить стільки ж на Ц. Раді як взагалі на всіх українських партіях, які признавали замирення з Німцями і прихід їх на Україну за неминучість сотворену зімовою війною з Росією, а потім так само признали неминучою різку боротьбу з ними і видалення їх з України. Умивати руки і валити як на мертвого на Ц. Раду відповідальність за „покликанне“, а собі брати честь вигнання се їй не гідно для серйозних і відповідальних політиків і мети своєї против агітації не досягне. Ті, що хотіли агітувати на ґрунті „покликання Німців“, звертали свою агітацію не спеціально против Ц. Ради, а против „Українців“ взагалі: Українці мовляв покликвали Німців і наробили всеї біди. Коли Ц. Раду Німці кінець кінцем розігнали, то тим самим з неї знято всяке підозріння в співництві з ними: очевидно, вона „кликала“ Німців не для того, чим вони в дійсности зайнялись на Україні.

Ті що дозволяли собі називати „буржуазною“ Ц. Раду з рівним правом і рівною легкодушністю зможуть чорнити кожду иньшу їм неприємну інституцію. Против сього єдиний шлях — освідомлення, інформація, контрагітація. А відрікти ся від Ц. Ради українська демократія, варта сього імені, не може! Се б значило відрікти ся революції, відрікти ся самого себе. Коло Ц. Ради свого часу згуртував ся був весь цвіт української демократії. І яких же людей з кругів демократичних можна видвинути тепер, які б не були так чи инакше звязані з Ц. Радою?

„Говорення“ Ц. Ради, її безконечні запитання, інтерпеляції, промови, що через голову тодішнього українського уряду зовсім свідомо зверталось на адресу Німців, що починали себе вести як в окупованій землі, — се теж зовсім не лиха сторінка в історії Ц. Ради. Від такого „говорення“ не буде ніколи забезпечений уряд при яким будь парламенті. Коли даний момент признаєть ся невідповідним для парламентарних дебатів, то на се є відрочення сесії парламенту чи иньшого представницького органу. Се прийшлося би обмірковувати, коли б стало

питання про продовження діяльності Ц. Ради, але оскільки йде мова тільки про ужиття її як форми переходу, про се, очевидно, нема що говорити.

Але коли прийняти, що фірма Ц. Ради має занадто багато против себе, то може б перейти просто до того органу, котрому Ц. Рада ухвалила передати свою повноважність—Українських Установчих Зборів, вибраних в січні 1918 року? Та тут біда ще більша, ніж з Ц. Радою: цілий ряд українських партій, які не потрудилися тоді в виборчій кампанії агітацією за своїх партійних кандидатів і не провели їх, стали потім агітувати против скликання сих Установчих Зборів і добивались нових виборів до Установчих Зборів, або парламенту з установчими компетенціями. Як відомо, при виборах в великім числі пройшли кандидати — з українських партій с.-революціонерів, з великоруських більшовиків; більш менш нормально пройшли кандидати партій єврейських і польських. І тепер, як зачуваю, вважається, що домагання скликання Установчих Зборів на основі січневих виборів було б прийняте українськими партіями як *casus belli* против укр. с.-р.

Однак разом з тим всі признають, що проведення нових виборів до Установчих Зборів чи парламенту, се справа значно складніша, ніж вона представляла ся в місяці квітні: на се треба півроку часу, а може й більше. І тому підіймають ся балачки про скликання тим часом якогось „сурогату парламенту“ чи „передпарламенту“. Однак на се дуже тяжко пристати, стоячи при гаслах Ц. Ради і взагалі при демократичних принципах. Революційний сурогат парламенту ми вже мали в Центральній Раді,—раді селянських, робітничих і військових депутатів, доповненій представниками партій. По характеру своему вона й була передпарламентом, яко таку ми вже її пережили, вичерпали, рік тому рішили перейти до Установчих Зборів, і вертати ся тепер, касуючи вибори до Установчих Зборів, знову назад до якогось нового передпарламенту, се таки було б не що як крок назад. Мені се здається небезпечним. Після передпарламенту знов Установчі Збори, знов затягається період революційної творчості, і знову в різних кругах виникають надії, що все се ще не кінець, що на Установчих Зборах ще раз можна буде дати генеральний бій соціяльним і політичним здобуткам, українській самостійности, Українській Республіці й соціяльним законам її. Жити ще півроку, а може й довше в такій атмосфері непевности після таких тяжких потрясень, в такій незрівноваженій обстанові, се річ не здорова, небезпечна для нашого краю і нації.

Приходить ся знову вернути ся до ділеми, яка стояла на початку сього року. Я тоді писав в „Нар. Волі“: „Або треба зараз, яко мога

скорше, скликати установчі збори, насамперед тих членів, які вже вибрані... Або переступити через установчі збори, прийняти в Ц. Раді конституцію й виборчий закон та розписати вибори до парламенту, надавши йому ті надзвичайні права по перегляду і затвердженню конституції". (На порозі Нової України, ст. 87).

Після того як Ц. Рада прийняла і конституцію, ся ділема набирає ще більшої сили. Коли вважати, що Установчі Збори вибрані в січні не відповідають вимогам моменту, краще переступити взагалі через Установчі Збори і на основі конституції Ц. Ради перейти до нормального парламентарного життя, закінчивши тим взагалі добу революційної творчості, — ніж затягати її, касуючи вибори до Установчих Зборів, вертаючись до передпарламентів, і т. д. Краще йти вперед ніж назад.

Але знов таки й тут вертаєть ся старе питання — хто зробить се? Хто оголосить скликанне Установчих Зборів, зроблене Ц. Радою, неважним, призначить вибори до парламенту і видасть виборчий закон на основах вказаних конституцією Ц. Ради?

Ми не знаємо навіть, чи ввійшла в силу ся конституція. Знаємо, що повстання робилось під гаслами проголошеними Ц. Радою. Ми всі переконані, що з відновленням Народної Республіки уневажені, як безправні, всі акти узурпації, її закони, адміністраційні розпорядження і дипломатичні акти, і відновляють ся закони Ц. Ради. Але компетентним актом сього не уставлено. І через те можливі такі вагання, такі ставлення на одну дошку актів Ц. Ради і актів гетьманщини, які напр. я бачу на сторінках останнього числа „Н. Ради“ (№ 237), де вступна редакційна стаття сама не знає, з чим уставити наступство (премственность) власти Директорії, з гетьманщиною чи з властю Центральної Ради („Власть гетьмана чи власть Центральної Ради переходить до Директорії з тим, що вона організує раду міністрів“). А в вільній статі, одного з співробітників (*Praeterea sensu*) українська державність стверджуєть ся зарівно актами Ц. Ради і гетьманщини („Українська державність є фактом, закріпленим двічі виявленою волею української нації і відповідними актами як правительства Центральної Ради, так і гетьманом. Останній маніфест гетьмана жадної правової сили не має не лиш для того, що гетьманщина вже не існує, але й тому, що порушує основні закони, сформуловані в грамоті самого гетьмана“).

Така непевність, очевидно, ніяк не може тягтя ся — ніяк не можна, щоб громадянство України не знало, під якими законами живе, яке право її обов'язує. На иньшій місці тої ж газети пригадуєть ся, що в Народній Республіці нема кари смерті. Її дійсно скасували закони Ц. Ради; але гетьманщина відновила, і коли не проголошено з компе-

тентної сторони, що всі акти гетьманщини не важкі, а закони й акти Ц. Ради важкі—навіть в ось яких основних питаннях виникає баламутство. Або з правом громадянства — який закон важкий: Ц. Ради чи гетьманський?

Така неясність не може тривати довше, і коли нинішня власть не бажає собі з яких небудь причин, щоб обовязковість законів і актів Ц. Ради була проголошена самою Ц. Радою, вона, ся власть, сама повинна се зробити зараз.

З становища нашої державности мабуть було б краще, щоб се зробила сама Ц. Рада, — щоб її право було відновлене й продовжене нею самою, а не реціпіровано новою властю. З сього становища взагалі було б мабуть користнійше, щоб власть відновленої Народньої Республіки звязала ся наступством (преемством) з її старими орґанами, щоб новий устрій її мав вихідною точкою не переворот, а стару революційну творчість.

З становища нашої національної гідности і гідности нашої демократії було б цінно, щоб позбувши ся накиненого їй ярма, вона перед усім відновила те, що було зломане сею насильницькою реакційною рукою: Ц. Раду, свій революційний орґан, і через сей ступінь перейшла до нової творчости.

Але коли нинішня власть, викована в огні повстання, вважає арґументи против сього за важнійші, ні я ні інші члени Ц. Ради, котрих настрої знаю, певно, не схочуть творити якого небудь внутрішнього напруження на сім ґрунті в такім моменті й підпорядкують свої погляди вимогам сього моменту. Противники Ц. Ради можуть бути сього певні й можуть не обтяжати себе далі невдячною роботою очернювання Ц. Ради, — наскільки вони рахують ся з інтересами української демократії. Ц. Раді їх робота не поможе й не пошкодить, бо в її історії нічого не змінить, а українську демократію компромітує.

Сим я й закінчу отсею статю. Я вважав потрібним виконати свій обовязок громадянина й публициста, безпартійного соціаліста, не звязаного вимогами партійної тактики, що до сього питання, що здавалось мені дуже важним для даного моменту. Я тепер сей свій обовязок сповнив, і для мене се справа скінчена.

Жите йде швидко, і я бачу, що поки ся статя буде в руках читачів, багато з неї буде мати тільки історичну ціну. Та нехай і так.

З культурного життя в Росії.

Для нас сучасників світових подій, в яких змінюється тепер обличчя цілої Європи, здається страшливим зруйнування культурного зв'язку поміж окремими народами.

Ще п'ять років тому, читач газети в якому небудь глухому кутку якої будь країни міг жити інтересами цілого світу. В стороні, яка не мала певного розвитку, люде могли тягти ся по-за стороною поступовою. Таким чином здійснювало ся порівняння культури, прилучення всіх до наслідків світових досягнень.

Тепер, коли способи пересування майже зруйновані, а великі обсяги — зруйновані цілком, тепер, коли війна поділила людей на ворогів, — кожен край оточили величезні мури. Такі мури відокремили Україну від Росії. Культурне життя, з якого користали ся ми, тепер для нас далеке й ніби чуже. Якись нерухомі мури заступають його, й таж важко довідатись, що тепер робить ся там, по-за межами; тільки випадково пощастить одержати яку-небудь звістку.

Віддалік здається, що в Росії всякі культурні прояви мусіли припинити ся посеред внутрішньої боротьби, постійної зовнішньої небезпеки, та важких умов життя, голоднечі та пошестий. Але дух не конає від важких обставин. Навпаки, і се дійсно так і є в Росії, — осередок життя пересувається в духову сферу.

Інтелігенція була розбита, ображена в своїх найкращих почуттях, зкинута з педестала поступових борців. Їй на зміну з'явив ся „великий хам“ запанував, та й досі панує; але розбиті ряди інтелігенції дбають про відродження зневаженої культури. Рух, який розпочивається в Росії, має образ широкого й ґрунтового явища. Відчувається ся, що сей рух пвидно зможе стати супротивником пролетарської культури. Бо ся остання стоїть поруч з утиском друку, з відродженням цензури, кари на смерть та в'язниць. Культура й принука — се протилежності: вони повинні відірватись одна від другої. А у большевиків не має иншої влади, як влада примусу.

Большовики й ті, що були проти них, а тепер мусять йти до якоко часу поруч з ними, беруть ся до культурної справи дуже енергійно...

Школа, університет, театр, художні вистави, красне письменство часописи — до всього совітська влада приложила свою руку. Вона знає міць культурних явищ життя, які формують, організують сьогочасне й будуче покоління.

Школу, по думці теперішніх керівників, треба зробити так, щоб вона стояла під дбайливим контролем совітських організацій, і се здій-

снено: право виробу педагогічного персоналу дано школі для уміцнення не її автономії, а залежності від „совдепів“; шкільні працівники мусять подавати заяви до „совдепів“, де ці заяви розглядають ся; представники від „совдепів“ беруть участь при перевиборах учителів. Закон Божий і все, що з ним у звязку: молитви, служба Божа, — зовсім усунуто зі школи. Заводить ся трудовий принцип при викладанню предметів і трудовий уклад життя взагалі.

Університети, по думці реформаторів, повинні бути вже з цього року безплатні та приступні для всіх.

Мистецтво теж використовано більшовиками. Маріїнський театр перетворює на загальноприступний, демократичний сам Ф. Шаляпин. Художні вистави улаштовує академічна молодь. Поезію підтримують не тільки доморослі любці, а поети „з ласки Божої“: А. Блок, А. Білий, В. Брюсов.

Більшовикам не бракує грошей, і вони розпочали широку видавничу діяльність. Окрім видань „Пролеткульт“, себ-то культурного відділу при Комісаріяті народньої освіти, де друкують ся вірші й проза пролетарських письменників, Комісаріят освіти почав видавати класиків. Окремим декретом видавничі права на твори найкращих російських письменників були монополізовані „совнаркомом“, себ-то „Советом народніх комисарів“. Вже видано: перший том Крилова, Кольцова три томи Салтикова-Щедрина три томи, Никитина. Друкуєть ся Чехов, готуєть ся до друку Некрасов, під редакцією К. Чуковського; зазначені до видання: Радіщев, Тургенев, Гончаров та інші. Окрім Некрасова та Радіщева (під ред. Л. Іллівського), усі видання будуть передруком попередніх видань, головним чином Маркса, частиною навіть зі старих матриць. Реквізовані письменники на реквізованому папері коштують дуже дешево, по 1 к. 50 коп., чи 2 к. 50 коп. за чималий том у той самий час, коли букиністи за старі видання класиків у 10 — 12 томах беруть 75 — 100 карб.

Комісаріят освіти для широкого уживання реквізував також твори В. О. Ключевського і видав вже три томи його відомої історії в новому правопису. Останній четвертий том і інші речі будуть видані незабаром.

Такуж енергійну діяльність розгорнули більшовики і в періодичному друкові: появилась сила видань тижневих, щоденних в Москві, Петербурзі та по інших містах. Коли буржуазна і соціалістична преса зникла від більшовицького терору, керувати громадською думкою zostали ся лише совітські та прихильні до них, напівофіційні газети. В Петербурзі їх п'ять: Правда, Северная Комуна, Красная газета та дві вечірні. Всі вони мають поширення, їх читають не тільки в прихильних колах, а теж і в байдужих, бо совітські газети коштують дешевше, ніж буржуазні.

В своїх часописах більшовики ховають правду про рух проти со-

вітської влади; буржуазній пресі, поки вона існувала, забороняли подавати відомости про закордонні справи, друкувати повідомлення приватних телеграфних агенств і приватні оголошення. За те влада примушувала майже цілий перший аркуш газети заповнювати оголошеннями, відозвами й повідомленнями різних інституцій і окремих офіційних осіб.

А в протилежному стані йде своя праця. Вони — сі два стани мусять поки що стояти поруч, але точки погляду, настрої і відношення до справи не однакові.

Голодна й самотня інтелігенція найшла в культурній справі точку прикладання своєї сили; здасть ся навіть, що як би не залишило ся в життю сього боку, куди можна увійти з головою, не було б сили стерпіти зневірря, принуку, роспач та життєві напасти.

Найбільш широкий розмах виявило товариство „Культура і Свобода“, на чолі якого стоїть М. Горкий. Се величезна організація: вона притягає до себе всі просвітно-культурні інституції; вона повинна стати осередком просвітньої праці. В склад її увіходять не окремі особи, а цілі гуртки, товариства й інституції. Мета її — допомогати всім громадським організаціям в їх просвітній праці. Коли якому — небудь земству треба улаштувати книгозбірню, на поміч йому йде „Культура і Свобода“. Коли де-небудь у провінції бракує лекторів, „Культура і Свобода“ надсилає своїх. Вона допомагає людьми й речами: книжками, картинами, ліхтарем, кінематографічним апаратом. Що неділі відбувають ся приступні для всіх бесіди на різноманітні теми. Так в червню оден вечір було присвячено улаштуванню дитячої бібліотечки. А. Липовський, А. Калмикова, В. Зеленко, С. Рагозина з різних боків освітлили сю справу. Друга бесіда йшла про народній дім. Головний доклад читав В. А. Зеленко.

В травню „Культура і Свобода“ організувала так званий „тиждень книжки“ — збирання книжок для бібліотечного фонду товариства. Відгук суспільства був великий: офірували кілька тисяч книжок. Тепер йде робота по розбору їх, опису й складанню дрібних бібліотек.

„Культура і Свобода“ розпочала й видавничну діяльність: вже видано де-кілька популярних книжок і між иньшими уривок з „Дитинства“ Горького під назвою: „Як я вчив ся“.

Взагалі діяльність видавництва не припинила ся, хоч технічні умови друку дуже важкі. Про те, що книжок виходить чимало, свідчить постійний літературний відділ в часописах: не тільки „Наш Вік“, „Новая Жизнь“, „Вечерній Час“, а навіть і „Правда“ містять літературні огляди, рецензії на нові книжки та подають відомости про нові видання. Заборона друкувати оголошення в будь-ли яких часописах, окрім совітських, примусила ужити такі заходи, як звістка про книгу в відділі газети „Книжкові новини“. І сей відділ що тижня буває досить великий.

Замість тоненьких брошюр, якими було закидано книжковий ринок в першу половину революції, тепер зявляють ся книжки великої наукової й матеріальної вартости. Найбільш енергійну діяльність виявляють „Задруга“ в Москві й „Огні“ в Петербурзі. „Задруга видала щоденник Булгакова про останні дні життя Л. Толстого, мемуари Керенського під заголовком: „Справа Корнілова“ і розпочала видання недрукованих матеріалів з різних „секретних“ архівів старого режиму. Перше число присвячене діяльності большевиків в освітленню органів самодержавної влади. Незабаром вийдуть книжки про першу російську революцію 1905 року, про московський розрух в травню 1915 р. Готують ся книжки про Ходинку та по історії цензури в Росії.

З літературних новин зазначимо: два додаткових тома „Повної збірки творів Ф. М. Достоевського“ під редакцією Л. Гросмана; перший том „Творів і листів Апольона Григорєва“ під редакцією й з біографічним начерком В. Спиридонова. Видавництво „Альціона“ надрукувало поему Пушкіна „Гаврилїда“, яка була видана досі лише за кордоном. Московське видавництво М. і С. Сабашникових дало нову книжку відомої серії „Памятники мірової літератури“ „Едда. Скандинавський епос“.

Появляють ся й художні видання: книга М. Азадовського про невідомі малюнки Федотова; альбом малюнків Б. Григорєва під назвою — „Расєя“. Готуєть ся до друку монографія про К. Юона, під ред. Г. К. Лукомського.

Товсті журнали майже зовсім припинили ся. Важкі умови друкування вже при кінці минулого року зробили становище сих журналів безпорадним. В сьому році де-які журнали видали тільки по одній книжці, та й то подвійній і потрійній.

Краще виходять історичні журнали: „Былое“ й „Голос Минувшаго“, який за січень — червень видав дві потрійних книжки. Тут поміж иньшими статтями знаходимо цікаві мемуари П. С. Батурина з передмовсю Б. Л. Модзалевського. Де-які спомини Батурина торкають ся й України, його перебування в Києві й на Волині. В першій книжці „Голоса Минувшаго“ И. А. Линниченко розповідає про невдатне святкування 50-літнього ювілею кївського університету. Книжка за жовтень буде цілком присвячена 100-літнім роковинам народження И. С. Тургєнева.

Зазначимо ще цілу низку літературно-критичних журналів, які зявили ся за останні часи: в Москві „Знамя труда“, під редакцією Р. Іванова-Разумника; в Петербурзі — „Ирида“, під ред. А. Фомина й „Книжний Угол“ під ред. В. Ховина.

Се — факти. Висновок можна зробити легко. Навіть в умовах конання дух живе своїм життям. Культурний шлях лишаєть ся виходом з найтрагічніших обставин.

Воєнні теми в нашій літературі.

Клим Поліщук. Серед могил і руїн. (Нариси й оповідання). К., 1918

Накладом видавництва „Серп і Молот“.

Війна, що відограла таку значну, епохальну роль в українській історії, змінила весь напрям життя нашого народу і заповнила собі, як історичний випадок, вічну пам'ять у всіх будучих поколінь, не лишила майже ніякого сліду як колективне внутрішнє переживання, як важний етап в психологічному розвитку народу, навіть як психологічний феномен—бо війна зовсім не відбила ся в нашій літературі. Ті кілька оповідань-анекдотів з війни, що друкували ся по різних журналах, не мають нічого спільного з тим, попросту психологічним чудом, яким показала ся війна на наших очах.

Адже окрім простовання до означеної цілі, окрім свого раціонального боку війна, показало ся, має другу сторону, незмінну прикмету, незалежну від цілі війни, ані від часу і культурности народу що воює, — се стихійне розбудження звірючого інстинкту боротьби, що охоплює військову масу, і хвилево зтирає з людей всяку індивідуальність. І се так сказати — озвірінне, що одним махом стерло всі гуманні теорії, в яким було виховане наше покоління, і висміяло всякі ілюзії що до винищення війни, дало заглянути в таку глибину людської душі, де можна було відгадати саму її основу і всі можливості людської психіки. Який же се цінний і багатий матеріал для художнього оброблення і яка шкода, що він разом з своєю моралю повинен пропасти!

Книжечка К. Поліщука се перша річ що з огляду на автора могла дати надію на заповнення того порожнього місця в нашій письменстві. Але надія даремна. Вже на перших сторінках ми зустрічаємось з заявою автора: „я майже лишаюсь тим самим, що я був“, ну а не змінившись він звичайно не міг відчуті і зрозуміти того вічного і премудрого, що каже війна. „Страшні картини війни і жахливі діла її, але їде страшніше те отупінне і безсердечність що панує тут. Дивно як кам'яніють людські серця“. Автор може лише дивувати ся війні, з жахом дивити ся на неї як на явище невидане в буденнім житю. А се надає кволий тон його книзі і безпомічно звучать серед неї фрази про звірство й нелюдськість: „Бачив людей, які безумно кидались і різали того, хто стрівавсь на його дорозі, вони в той час незадумуючись, зарізали б матір і батька, або самі згинули б в своїм безумстві. Таких людей, за їх умінне тратити самовладу і за їх здатність різати, тут називають героями. Але житте таких людей, будь воно тисячу разів

„героїчним“, мені зовсім не подобається, здається чимсь незрозумілим, образливим“.

Коли ж в самім авторі прокидається „щось не певне“—коли заговорює отой розбуджений війною первісний чоловік, що може і є квінтесенцією чоловіка, авторові не вистачає відваги зрозуміти його. Він чіпляється за старі гуманні ілюзії, ідеальні примари. Сімпатичний, дуже благородний рух людської душі, але завдяки йому книжка зливається з цілою масою такої ідеалістичної літератури (неукраїнської) і втрачає інтерес правдивості.

Таке незрозуміння, така розгубленість в дивній і грізній обстанові виливається часом в обурення, частіше ж в мягку меланхолію, і власне такі ніжно-меланхолійні уступи особливо гарні у автора. Вони відчуті і переняті справжнім почуттям краси, написані певною рукою майстра, що володіє своїми засобами. Майже у всіх оповіданнях зустрічаються такі гарні настроєві місця, як різдвяні настрої в „Тоді як було різдво“, глибоко поетичні, тонко намальовані образи природи, як початок нарису „Страдницький шлях“, або ефектні нічні картини з „В часи безнадійности“.

Коли ж ці нариси розвиваються в оповідання з акцією, коли автор торкається фактів і людей, його прозоре почуття краси зраджує йому. Ми вже не знаходимо тої музики настроїв, і по-при сильно змальовані сцени, разом з окремими влучно зхопленими постатями, зустрічаються порожні фрази. Тут його жах і обурення перед незрозумілим і жорстоким переходить в плаксиві, сентиментальні зітхання або близькі до мелодраматизму виклики. Наприклад, оповідання „За правду“, типове оповідання для вуличного тижневика „з демократичним напрямком“.

Але це найгірше оповідання в такому роді, а то навіть і між тими слабшими рисами К. Поліщука в його активній матеріалі трапляються сильні, дуже ефектні місця. Тут можна згадати сцену вбивства в оповіданні „Злочинна тьма“ — сцену що своєю реалістичною релефністю западає в мозок. І цікаво, що в цих прозових оповіданнях К. Поліщук виявляє себе навіть більше настроєвим, майже ліричним, тим часом як у віршах його звичайно переважає елемент думки, навіть надуманности.

Взагалі чим більше автор захоплюється формами і настроями, і чим менше він займається фактичним змістом своїх оповідань, тим міцніший він і певніший себе. Його матеріал стає багатшим; в подібних, майже монотонних явищах він знаходить що раз нові відтінки й настрої, нові ефекти, вислів набирає справжньої краси і ми маємо перед собою не аби якого майстра слова. Така односторонність автора може здаватися хибою. Але питання, чи варто йому працювати над виправленням її. Даних для оповідача-новеліста К. Поліщука не вияв-

ляє, і може кориснійше було б як би він віддав чисто настроєвій творчості.

Взагалі ж не даючи нічого нового що до головної теми — війни, його книжка являється цінним, талановитим вкладом до нашої літератури, приємною обновою в сучаснім культурнім застою.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Васильченко С. Оповідання вид. друге Київ 1918 м. 8⁰ ст. 345. ц. 4 карб. вид. „Вік“.

Перше виданне оповідань вийшло в 1915 р. і швидкий вихід нового видання свідчить про ту увагу, яку звернув — вповні справедливо — сей український письменник. В найближшій книжці Л. Н. Вістника буде уміщено характеристику творчості Васильченка, а поки що в бібліографічній замітці рекомендуємо нашим читачам сю книгу. Сфера спостережень письменника — переважно сільська школа: з одного боку се учні, з другого боку — вчителі. Учні з їх radoцями, працею і неприємностями виступають в оповіданнях С. Васильченка дуже і релефно. Найліпший присуд для таких оповідань з життя школи се самі ж школярі і я знаю з власного досвіду, що учні охоче перечитують повість „Циганка“ та інші оповідання. Тут багато вірно зхоплених і вірно зарисованих деталей шкільного життя. Окремо серед сих шкільних оповідань стоїть оповідання „Волошки“, чомусь поставлене на початку книжки: се перше неясне кохання малої школярки і перше розчарування її. Є кілька оповідань з життя вчительської семінарії. Вчительського побуту не раз дотикались українські письменники (див. мої „З сучасн. укр. літератури ст. 83), автор додає також цікаві риси, що підкреслюють ще раз важкі умови праці тих, кому доручено нести освіту на село і ширити її серед селян. Окрім матеріального бідкування (опов. „Вечеря“ де шкільний сторож Гордій віддає голодним вчителям свою різдвяну вечерю), окрім важної залежності від шкільної інспекції, тут ще зясовано яркими рисами і зневажливе відношення до вчителя тих панів, з якими доводить ся вчителеві зустрічатись по службовим обовязкам. Се також зробить становище вчителів важким і сумним. Зовсім не підходить до загального характеру й напрямку збірки викладена в формі оповідання замітка про те, як писати „ся“ (оповід. „Ся“). *Ол. Грушевський.*

Грицько Григоренко. Твори т. I. Київ 1918. 8⁰ ст. 251. ц. 4 карб. 50 к. вид. т-ва „Час“. друк. т-ва „Час“.

Перше виданне збірника оповідань Гр. Григоренка (Юрьевъ 1898. с. 264) мало 8 оповідань, всі вони увійшли в перший том „Творів“ і окрім них надруковано тут ще „Чи по правді?“. Загальний напрям

інтересів та спостережень письменника вже вияснив ся досить (напр. О. Грушевський 3 сучасн. укр. літ. вид. 2-е. стор. 146 і далі) і те, що надруковано письменником пізнійше (як „Самі собі“ Харк. 1903, „Чи по правді?“) не змінює його загального вражіння. Творчість Гр. Григоренка перейнята реалізмом та зневір'ям до села, його „здорових основ“, як говорили. Се повний контраст народницькому захопленню сільським побутом, в якому бачили колись вищу прояву народного духу і зразок для наслідування. Після реалістичних малюнків Гр. Григоренка сум огортає душу за темне, безпомічне село на розпутьті між старим ладом, який поволі руйнуєть ся, і новими впливами, в яких так важко розібратись селянам.

Ол. Ол.

В. Винниченко. „Базар“. Песа на чотири розділи. Київ 1918 р. 8^о ст. 55. ц. 2 карб. 50 к. Вид. т-во „Дзвін“.

Ся песа Винниченка була надрукована в 1910 році в Л. Н. Вістнику (книга I, за січень) і тепер вперше виходить окремим виданням. Вітаємо видавництво „Дзвін“ з заміром дати окремими виданнями песи нашого талановитого письменника. Тепер, коли театр український має змогу ставити всі песи наших письменників, не боячи ся вже цензури, негайним завданням наших видавництв є подбати про видання всіх пес наших визначнійших письменників. Почасті се й робить ся нашими видавництвами, але ще багато пес не надруковано окремими виданнями.

Що до песи Винниченка „Базар“, то ся песа належить до тенденційних його творів і тому се одна з слабших пес нашого талановитого письменника. Автор задав ся метою довести, що життє — то є базар і все на тому базарі має свою „цінність“, — талант, врода, — розум і так далі. Втративши ту цінність, людина стає нічим. Героїня песи хоче довести, що се не так, і для того нищить свою вроду, яка була її цінністю, і перестає бути потрібною своїм партійним товаришам тай усім взагалі. Се не природне й незрозуміле. Ми мо своєї головної хиби, песа дуже сценічна і написана з тим талантом, яким відзначають ся иньші песи Винниченка. На сцені вона буде мати успіх.

Г. Гірняченко.

С. Петлюра. Незабутні. Літературно-критичні мініатюри. — Передне слово, — Т. Шевченко, І. Карпенко-Карий, І. Франко, М. Коцюбинський, К. Михальчук. — Київ 1918. стор. 80. ціна 1 карб. 50 коп. Вид. т-ва „Час“.

В передмові до збірника автор пояснює, що в дні „проби і міри“ державного діла українського він хотів воскресити в пам'яті громадянства образи незабутніх діячів нашого письменства. В значній мірі се повело ся здійснити авторові. Найбільш відповідає завданню автора яскрава характеристика велетня українського слова — І. Франка, поета національної чести, як називає його д. Петлюра. В цікавих рисах, які надає Франкові автор, відчуваєть ся взагалі „психологія

діяльного українця, що збагнув всю безпорадність становища, в якому опинився його рідний народ і щільно підійшов до утрат його національної вдачі та червоточин національної волі". Таке суб'єктивне розуміння проймає й другі статті цього збірника. Драма життя Шевченка намалювана як самотність, але самотність не людини, самотність художника. Карпенко-Карому автор закидає те, що серед постатей його драм не помітно фігур „селянської“ голоти, як кляси, як цілої соціальної групи з властивими їй психологією, психічними рисами. соціальними і політичними змаганнями. Д. Петлюра дорікає також Карпенко-Карому в тому, що його герої стремлять до ідеалів не широких, часто буржуазних, які „обмежують"ся лише індивідуальними інтересами власного добробуту та щастя".

Такий суб'єктивізм надає характеристикам письменників особливу гостроту, задушевність, інтимність і з цього боку найбільш вражають етюд про Шевченка та про К. Михальчука.

Не вважаючи на те, що склад збірника цілком випадковий, бо в ньому зібрані випадкові журнальні статті з приводу смерті, чи ювілеїв, в збірнику єсть щось об'єднуюче і для того він читається з цікавістю.

В. М.

Гр. Гетьманець. (Гр. Сьогобочний). Батько української повісти. Життєпис Григорія Квітки Основяненка. Київ 1918. 16⁰ с. 32 ц. 2 гривні. „Дзвін“. Біографічна бібліотека.

Як звичайно в біографічних начерках Гр. Гетьманця, і в цьому небагато властиво біографічного матеріалу, і дуже багато зайвого. Починається ця книжечка з характеристики відносин московсько-українських (с. 5 — с. 11), як московські діячі „хотіли убити нашу душу, а з нашого народу, з наших розумних та талановитих людей зробити погній для московської культури та московського письменства. Хвала Создателеві, що так не сталось! Ми повинні тепер побожно схилити голови, згадуючи тих наших перших ратаїв..." Для чого в серйозній популярній книжечці такі пишні фрази? Кажучи про виховання Квітки, пригадує автор в кількох рядках і про Сковороду. Він навчав людей „дбати тільки про духовний бік життя людського й не дуже клопотатись матеріальною стороною, життєм тіла. Се наука дуже однобічна і для людського життя, для життя людей громадами негодяща". Що се дасть малоосвіченим читачам, яких має на оці автор? Взагалі в книжечці помітно спішну працю.

О. Г—ий.

Гр. Гетьманець. (Гр. Сьогобочний). Борець народний. (Ковалевський Микола). Київ 1918. 16⁰ с. 24. ц. 2 гр. 5⁰/₁₀₀ вартости призначено в „Національний фонд" (видано 10.000 прим.).

Манера біографій писаних Гр. Гетьманцем вже виробилась остаточно, має вона при популярности викладу і хиби. Чому редакція Т-ва „Українська Школа" для своєї біографічної серії користується

виключно послугами Гр. Гетьманця? Се ж дуже одноманітно... Говорючи про життя та діяльність Мик. Ковалевського автор згадує і про Драгоманова і се розбиває увагу читача механічним сполученням двох біографій. Хто, прочитавши сю книжечку, захоче ще де що прочитати про М. Ковалевського, нагадаємо тому про спомини надруковані в нашій часопису 1908 і 1909 р. *Ол. Олександренко.*

Людвік Кульчицький. Федерация і національна політика. Київ 1917 р. 16⁰ 32 стор. ц. 50 коп., вид. „Серп і Молот“.

Ріжні погляди мають соціалісти на федералізм: одні йому рішуче противні (рос. соціал-демократи) другі — горячі його прихильники (рос. соціал-революц.). Питання про федералізм належить розглядати на основі державної централізації і децентралізації. Сполуки маленьких державних територій, подібних до себе господарськими, національними та культурними відносинами, мали користь з утворення спільних законів життя. Але навіть і в державах сього типу безглядний централізм бував злим: треба завсігди лише minimum одноцільности. Сполуки різнородних територій повинні були мати самоуправу—автономію — се початок федерації. Далеко далі йде вона і ріжнить ся від автономії характером самостійности. Сучасний капіталізм не може ставити перешкод федеративному устрою; він годить ся з ним, як найліпше. Треба тільки згадати Новий Світ та інші держави, напр. Австрію і Угорщину, Англію і її колонії, Австралію, Швайцарію. Федералізм має велике значінне для кожного краю: ухвалювати закони, що відповідали б потребам якоїсь території, можуть лише такі збори, в яких засідають представники сих територій. Широкі маси народу і народів можуть брати в політиці свідому участь. Федеративний устрій дає спромозу полагджувати реформи скорше і вчасніше, й також робити соціально-політичні досвіди. Федерация запоручує можливість свободного розвитку всім народам.

Всі сі провідні думки викладено в перекладі зрозуміло, доброю українською мовою, і через се ся книжечка є користне придбанне для нашої популярної літератури по питаннях державного устрою.

О. Лиз.

П. А. Тутковський. Український янтарь (бурштин). Київ 1918. 16⁰ ст. 14. ц. 45 к. вид. „Праця“.

Ся маленька книжечка має дуже цікаву мету познайомити громадянство з багатствами України, мало відомими широким колам людности. Тут дано відомости про генезу бурштину, пояснення про його склад та прикмети, далі про райони знахідок бурштину на Україні, уживання його в народній медицині та вироби з нього. Таким чином загальні відомости гельогічні доповнено відомостями українськими. Книжечка збуджує у читача велику цікавість і буде дуже корисною і в шкільній бібліотеці для поширення відомостей по українській гео-

графії і в спеціальній, як вихідний момент до дальших студій. Побажаємо шановному досліднику більш часу, щоб написати ще кілька таких гельогчно-економічних начерків України. *А. Л.*

Д. Г. Ірляндська республіка. Київ 1917. вид. „Серп і молот“. 16°. с. 16 ц. 40 коп.

Ляля Ляйпат Рай. Сучасне політичне становище Індії. Київ 1918 р. червень. вид. „Серп і молот“ № 14. 16° с. 44. ціна 90 коп.

Сі дві книжечки мають спільну тему — познайомити з зусиллями ірляндських та індуських патріотів визволити свою батьківщину з важких умов життя і утворити автономний чи самостійний устрій. Книжечка про Ірляндію дає коротенькі відомости й про минуле країни та занепад її під владою англійського уряду, отже при маленькім обсягу вона розмірно повнійше (нема тільки згадки про англійських діячів home rule, Гладстона та його спільників). Обидві книжечки — при своєму невеличкому обсягу — будуть корисними і в маленькій сільській бібліотеці для першого ознайомлення з визвольним рухом в інших країнах світу. *О. Г—ий.*

С. Черкасенко. У Шахтарів. Як живуть і працюють на шахтах. Київ 1918 р. 16° стор. 78. ціна 5 гривень. Вид. „Дзвін“. Позашкільне читання № 3.

Наша популярно-наукова література для дітей, бідна на оригінальні твори, має в сій книжечці цінне придбання. В формі оповідання про Михалка письменник знайомить з побутом робітників на шахтах, який він так добре знає і не раз зачіпав в своїх поезіях, оповіданнях („Вони перемогли“) та в драмах („Хуртовина“). Діти з зацікавленням прочитають, як живуть робітники, як працюють під землею і, як через недогляд або неухважність, трапляють ся нещастя.

Побажаємо тільки, щоб в новім виданню, з поліпшенням друкарської справи, книжечку було прикрашено ліпшими та в більшому числі малюнками. *Ол. Г—а.*

І Звідомлення управи української народної школи ім. Шевченка у Володимирі-Волинському за 1916—1917 р. Володимир-Вол. 1917. Накладом Шкільного Комітету. м. 8°. с. 42. ціна

З запізненням, але все ж таки треба занотувати зразки просвітної праці в при-фронтівій полосі — житте 4-х клясової української школи в В. В. на Риловичі в буд. бувшої ц.-приходської школи. Гарненькі фотографічні малюнки шкільної дїтвори прикрашають кни-

жечку, витриману в спокійно-діловім дусі. Для педагога буде цікавим поданий програм занять по класах, склад бібліотечки та програми шкільних свят. При школі засновано було чайню і кухню для учнів, на літо відкрито було захист для дітей, біднішим дітям давано підмоги одіжю; в квітню та маю при школі відбулись практичні курси для вчителів.

О. Г—ий.

Видання надіслані до редакції:

Вістник міністерства народнього здоровля № 1 за липень 1918 р.

Шлях. Вістник літератури, мистецтва народнього життя, № 9 і 10—11.

Голось Инвалида, Еженедѣльный журналъ изд. Одесскимъ Союзомъ увѣченнныхъ воиновъ. №, 1, 2, 3,

Кооперативня Зоря. Часопись укр. споживчої Кооперації № 16—17, жовтень 1918 р.

Вістник міністерства земельних справ. №№ 1, 2, 3, за вересень—жовтень 1918 р.

Село. Щотижнева селянська газета. № 21 і 22 жовтень 1918 р.

Універсальний Журнал. Двохтижневик. №№ 1: 2. жовтень—листопад 1918 р.

Степан Руданський. Співомовки. Вид. „Народ. Бібліотека“ № 1. Київ 1918 р. 16° стор. 64 Ціна 1 карб. 75 коп.

Мих. Мочарський. Над полем прокляття ридає любов. Поезії війни. Вид. „Народна Бібліотека“ № 2, Київ 1918 р. 16°, стор. 60. Ціна 1 карб. 75 коп.

Кнут Гамсун: Невольники кохання. пер. О. К. Жалоба.

Горенко Лесь. Критичний етюд. Вид. „Універсальна Бібліотека“ № 1, 16° стор. 30. Ціна 75 шагів.

Анрі-де-Ренъ: Амурна пригода на морі. пер. М. Антонюк. — *Лесь Горенко*. Критичний етюд. Вид. „Унів. Бібл.“ № 2, 16° стор. 32 Ціна 75 шагів.

Валерій Брюсов. Блулій син Єлулія. Пер. О. К. Жалоба. — *Лесь Горенко*. Критичний етюд. Вид. „Ун. Бібл.“ № 3. 16 стор. 30. Ціна 75 шагів.

Оскар Уайльд. Соловейко: троянда. Пер. Т. Марченко. Афоризми Вибрав О. Назарук. *Лесь Горенко*. Критичний етюд. Вид. „Унів. Бібл.“ № 4 16° стор. 32. Ціна 80 шагів.

Раб ін-Дранат Тагор. Місячний серп. Пер. юх. Мих. Ю. М. Критичний етюд. Вид. „Унів. Бібл.“ № 5. 16°. стор. 63. Ціна 1 гр. 60 шагів.

Моріс Метерлінк. Непроханий гість. Пер. В. Антонюк. *Лесь Горенко*. Критичний етюд. Вид. „Унів. Бібл.“ № 6, 16° стор. 63. Ціна 1 гр. 60 шагів.

Август Стрінберг. Тільки початок. Пер. С. Трирог. *Лесь Горенко*. Критичний етюд. Вид. „Унів. Бібл.“ № 7. 16°, стор. 30. Ціна 80 шагів.

Казимир Тетмайер. Мелянхолоія. Пер. М. Лебединець. Вид. „Унів. Бібл.“ № 8. 16° стор. 61. Ціна 1 гр. 60 шагів.

Зміст сїмдесять другого тому

за жовтень, листопад і грудень 1918 р.

I. Поезії:

Сторінка.

П. Теняно: Під крилами ночі	6
М. Жук: Секстина	7
М. Рудницький: З циклю присвяти	30
П. Вергілій Марон: І екльога. <i>Пер. М. Зеров</i>	73
Я. Савченко: Поезії	94
М. Вороний: Експромти: I. На розстанні	117
II. О. не минай	117
М. Рильський: До портрету Сахсаганського	118
Христя Алчевська: Співанка	118
О. Олесь: Поезії	145
Олена Журлива: Поезія	157
Горацій: I. До Левконої	173
II. До Венери. <i>Пер. М. Зеров</i>	173
Клим Поліщук: Поезія	216
М. Кр — ський: Музика кольорів	232

II. Повісти, новелі, драми, мемуари.

П. Мирний: За водою	8
Наг. Романович-Ткаченко: За водою	32 і 174
Б. Лазаревський: Дитятко	74
Степан	147
М. Івченко: Шуми весняні	96 і 217

III. Література, наука, суспільне життя.

* * Ювипеї	3
М. Грушевський: Роковини	4
По шкоді	233
С. Русова: Микола Вороний	28
Ол. Грушевський: О. О. Русов	88
Е. Малик: Охорона пам'яток природи	119
М. Рудницький: Надії на нову метафізику	158
М. Любинський: Як прийшли німці	202
В. Міяковський: З культурного життя в Росії	224
К. Г.: Воєнні теми в нашій літературі	248

V. Бібліографія.

М. Семенко: П'єро задасться. *О. Грушевський*. — Ю. Стрижавський: Під крилами церков. *П. В.* — Наше минуле. Журнал літератури, науки і культури 1918 р. № 1. *М. Марковський і О. Грушевський*. — М. Грушевський: Студії з економічної історії України. *О. Г.* — Балеї Степан д-р: З психології творчості Шевченка *О. Олександренко*. — К. Широцький: Коліївщина. *В. М.* — Грушевський Олекс.: З сучасної української літератури. *Ол. Ол.* — Д-р Іван Куровець: Причини великої світової війни та її наслідки в державнім і народнім господарстві. *О. Г.*

Васильченко С.: Оповідання. *Ол. Грушевський*. — Грицько Григоренко: Твори. *Ол. Ол.* — В. Винниченко: „Базар“. *Г. Гірняченко*. — С. Петлюра: Незабутні. *В. М.* — Гр. Гетьманець (Гр. Сьогобочний): Борець народний (Ковалевський Микола). *Ол. Олександренко*. — Людвік Кульчицький: Федерация і національна політика. *О. Лиз.* — П. А. Тутковський: Український янтарь (бурштин). *А. Л.* — Д. Г.: Ірландська республіка. — Ляля Ляйпат Рай: Сучасне політичне становище Індії. *О. Г-й.* — С. Черкасенко: У шахтарів. *Ол. Г-а.* — І Звідомлення управи укр. народ. школи ім. Шевченка. *О. Г-й.*

НБ ПНУС

282394

Трудова Республіка.

Щоденна політична, економічна і літературна газета.

Орган Київської організації У. П. С.-Р. (Центральна течія).

Тимчасова адреса: Київ, ул. Фундуклівська, № 19, п. 10.

Приймаєть ся передплата
на науковий журнал українознавства

„УКРАЇНА“

орган українського Наукового Товариства у Києві, що виходитиме що три місяці книжками в 8—10 аркушів, при участі визначніших українських учених, під проводом проф. М. ГРУШЕВСЬКОГО.

Передплата за рік 1917 — 8 карб.

Вийшли за 1917 р. кн. 1 і 2, друкуєть ся 3 і 4.

Редакція й контора: Київ, Вел. Підвальна № 36, кв. 8, Бюро Укр. Наук. Товар.

Приймаєть ся передплата на місячник

„ІІІ Л Я Х“

Орган незалежної думки.

ПЕРЕДПЛАТА: річно 20 карб.; $\frac{1}{2}$ р. — 10 карб.; $\frac{1}{4}$ р. — 5 карб.

Адреса: Київ, Мар.-Благовіщенська, 123, п. 20.

„КНИГАРЬ“.

Літопис українського письменства, присвячений справам українських видавництв.

Ціна часопису в 1918 році з пересилкою на три місяці — 3 руб., окрема книжка — 1 р. 10 к. Перші чотири книжки «Книгаря» досилають ся новим передплатникам за додаткову платню 3 руб.

Передплата приймаєть ся по адресі: Київ, Володимирська № 42, „Час“, редакція «Книгаря».

Приймаєть ся передплата на 1918—1919 шкільний рік
НА ЗАГАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ЖУРНАЛ

ВІЛЬНА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА.

Рік видання другий.

З огляду на ненормальні обставини видавничої справи передплата твердо не устатовлена: **ПОКИ-ЩО** треба присилати 15 карб.

Зважаючи на теперішню дорожнечу й недостачу паперу, журнал друкуєть ся в обмеженій кількості, тому просимо ш. п.п. передплатників і особливо Народні Управління (земства) заздалегідь внести передплату.

Журнал видає Всеукраїнська Учительська Спілка. Редагує Комітет.

Відповідальний редактор О. ДОРОШКЕВИЧ.

Адреса: Київ, Басейна № 11, 2-й поверх.

Приймаєть ся передплата
на рік 1919-й

на український місячник літератури, науки й громадського
життя :

Літературно-Науковий
Вістник.

Журнал буде містити белетристику оригінальну і перекладну, а то:
поезію, повісти, оповідання, драми та мемуари; статті з укр. історії, лі-
тератури, суспільної економії й інших областей знання; огляди літера-
тури, науки і суспільно політичного життя; в кінці критику та бібліо-
графію.

В журналї в 1918 р. беруть участь: В. Алешко, Хр. Алчевськ, Гр. Борисович, Хома Брут, В. Винниченко, М. Вороний, Г. Гіряченко, Г. Григоренко, М. Грушевський, Ол. Грушевський, М. Доленко, Д. Донцов, Д. Загул, М. Зеров, М. Жук, О. Журлива, М. Жученко, М. Івченко, О. Катренко, М. Козоріс, І. Красковський, Б. Лазаревський, В. Лашенко, Ор. Левицький, Я. Мамонтів, В. Мішковський, П. Мирний, М. Могилянський, О. Олень, Е. Перфецький, Д. Пісочинець, К. Поліщук, А. Постолювський, М. Рильський, Н. Романович-Ткаченко, М. Рудницький, С. Русова, Я. Савченко, Ю. Самброс, Іл. Свенціцький, О. Слїсаренко, П. Стебницький, Ів. Штещенко, М. Сумцов, П. Теняно, М. Терещенко, П. Тичина, М. Тишкевич, Ю. Тищенко, Гр. Чупринка, Г. Шумливий та ин.

В перших книжках Л.-Н. Вістника за 1919 р. буде надруковано роман П. Мирного: «Повія» (третя частина) і листи Коцюбинського.

Крім згаданих обіцяли співробітничати в журналї: М. Вороний, М. Грушевський, О. Грушевський, В. Дорошенко, М. Зеров, М. Жук, Я. Мамонтів, Д. Маркович, О. Олень, К. Поліщук, М. Рильський, В. Самійленко, П. Стебницький, Н. Романович Ткаченко, М. Рудницький та другі.

Редакція й контора: *Київ, В. Цідвальна, № 36, пом. 8. Телеф. 60 — 27.*

Редакція відчинена від 10 — 12 год., Контора від 9 — 3 год. дня.

З огляду на дорожнечу паперу «Літ.-Наук. Вістник» друкуєть ся в обмеженій кількості примірників; тому просимо спішити ся з передплатою.

Комплекти місячника за роки 1907 - 1914, продають ся по 8 карб.; за 1917 — по 10 карб., а за 1918 — по 28 карб.

ЦІНА СЕЇ КНИЖКИ 5 карб.

Умови передплати на 1919 р.: поки що треба надсилати 30 карб., докладна ціна буде установажена пізнійше.

Перші книжки висилатимуть ся тільки тим, хто надішле не менше 15 карб.

Видає Товариство підмоги українській літературі,
науці й штуці.

Редактор: **О. Олень.**

НБ ІІІУС

282394